

ЗМІСТ

I.	Передмова.....	4
II.	Опис навчальної дисципліни.....	6
III.	Зміст модуля «Дидактика».....	10
IV.	Тематика лекцій.....	20
4.1.	Сутність процесу навчання. Закономірності, принципи і правила навчання	20
4.2.	Зміст освіти.....	42
4.3.	Види навчання	53
4.4.	Методи навчання.....	70
4.5.	Форми організації навчання. Урок у сучасній школі.....	76
V.	Тематика семінарсько-практичних занять.....	83
5.1.	Сутність процесу навчання. Закономірності, принципи і правила навчання.....	83
5.2.	Зміст освіти.....	88
5.3.	Види навчання	92
5.4.	Методи навчання.....	97
5.5.	Форми організації навчання.....	101
5.6.	Урок у сучасній школі.....	107
5.7.	Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю учнів	113
5.8.	Формування позитивного ставлення учнів до навчання.....	119
5.9.	Питання управління закладами середньої освіти.....	123
VI.	Завдання для самостійної роботи студентів	134
VII.	Словник термінів.....	140
VIII.	Додатки.....	147
IX.	Література.....	159

ПЕРЕДМОВА

Освіта є визначальною умовою забезпечення сталого розвитку суспільства, його фундаментом, рушійною силою для реалізації необхідних суспільних змін, вона зв'язує окрему людину з культурою, робить її не тільки носієм мислення та діяльності, але й джерелом творчої еволюції. Нові цілі модернізації освітньої галузі спрямовані на розвиток національної системи освіти, що має відповідати викликам часу і потребам особистості, яка здатна реалізувати себе в суспільстві, що постійно змінюється.

Вимоги сучасного суспільства до підготовки підростаючого покоління передбачають оволодіння ним широким спектром знань, умінь і навичок, які необхідні дитині для повноцінної спроможності навчатися у світовому освітньому просторі. Новітні педагогічні технології, що існують сьогодні на терені освітньої системи України, сприяють освіченості, активності, самостійності, впевненості, відповідальності, умінню жити й навчатися в нових умовах.

Завдання, які стоять перед школою сьогодні, кардинально змінюють сутність педагогічного процесу, вимагають нового вчителя – компетентного і всебічно розвиненого фахівця, високого професійного і культурологічного рівня, здатного своїм креативним підходом організувати безперервний навчальний процес і повести за собою.

У сучасних умовах вища педагогічна освіта покликана розробляти ефективні шляхи вдосконалення професійно-педагогічної підготовки вчителів, створювати умови, що стимулюють майбутніх педагогів оволодівати педагогічною майстерністю, працювати над собою. Завданням вищих навчальних педагогічних закладів є цілеспрямоване формування професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій майбутнього педагога, домінантною серед яких є формування особистості дитини.

Курс «Дидактика» входить до комплексу навчальних дисциплін під назвою «Педагогіка» як один із його змістових модулів. Систематизовані

професійні знання з теорії навчання сприятимуть формуванню в майбутніх учителів основ педагогічного мислення, засвоєнню системи знань, принципів, форм, методів і прийомів навчальної діяльності на основі встановлення їх найтіснішого зв'язку із закономірностями розвитку особистості школяра. У ході семінарсько-практичних занять студенти збагачуватимуть фахову підготовку. Урізноманітнені форми організації практичних занять допоможуть не лише закріпленню теоретичних знань, а й ознайомленню з методикою проведення деяких інтерактивних технологій навчання. Системна й послідовна самостійна робота спонукатиме майбутніх учителів до професійної мобільності, постійного пошуку останніх дидактичних проектів і розробок, розвитку професійної компетенції.

Структура посібника увібрала вісім тем курсу «Дидактика» у відповідності робочої програми навчальної дисципліни за вибором Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Педагогіка». Укомплектованість посібника відображає зміст кожної теми згідно кількості годин, відведених на лекційне, семінарсько-практичне та самостійне засвоєння навчального матеріалу студентами. Матеріал лекцій подано тезисно, що полегшує роботу майбутніх учителів і спроектовує їх самостійну роботу.

Вивчення курсу сприятиме розв'язанню низки завдань освіти, зокрема підвищенню рівня знань і вмінь майбутніх учителів реалізовувати навчальний процес у школі з метою формування гармонійно розвиненої особистості.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

<i>Курс: бакалавр (денна форма навчання)</i>	<i>Галузь знань, освітньо- кваліфікаційний рівень</i>	<i>Характеристика навчального курсу</i>
Кількість кредитів, відповідних ECTS: 3 кредити Змістових модулів: 1 Загальна кількість годин: 90	Шифр та назва галузі знань: 0101 – Педагогічна освіта Освітньо- кваліфікаційний рівень: бакалавр	Рік підготовки: II Семестр: 2 Лекції: 12 год. Практичні: 18 год. Самостійна робота: 60 год. Вид контролю: МКР

Примітка

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної роботи для денної форми навчання становить – 1:2.

Метою вивчення курсу «Педагогіка. Дидактика» є засвоєння ключових положень і проблематики сучасної педагогіки; формування основ педагогічного мислення майбутніх учителів, засвоєння студентами системи знань, принципів, форм методів і прийомів навчально-виховної діяльності на основі встановлення їх найтіснішого зв'язку закономірності розвитку особистості школяра. Усвідомлення сутності основних педагогічних понять і теорій з наступним використанням їх в педагогічній діяльності, формування здатності усвідомлювати педагогічну дійсність, навчити приймати найбільш ефективні рішення у відповідності з педагогічними закономірностями, принципами виховання й навчання.

Формування вмінь і навичок організації навчально-пізнавальної діяльності школярів в урочній та позаурочній формах навчання, формування професійних якостей та здібностей, розвиток творчого потенціалу, потреби в самоосвіті, виховання педагогічної культури майбутнього фахівця, працювати з різними джерелами інформації.

Завдання – формування у студентів системи знань про педагогічну діяльність, цілісність процесів навчання; формування умінь вдосконалювати знання й уміння організації навчального процесу; розвиток умінь аналізу й оцінки досягнень сучасної педагогічної науки, досвіду педагогічної діяльності; розвиток умінь моделювання педагогічних ситуацій наближених до умов школи; розвиток потреби самовдосконалення і ознайомлення з технологіями самовиховання; проектувальних, конструктивних, організаторських і комунікативних умінь; розвиток здібностей до професійної рефлексії та самовдосконалення; стимулювання пізнавальної та творчої активності студентів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- поняття: навчання, викладання, учіння; структуру процесу навчання, мету навчання, мотиви, сприйняття, зміст процесу осмислення навчального матеріалу, сутність процесів закріплення, застосування знань, умінь, навичок; сутність самоконтролю у навчанні, функції навчання;

- закономірності, принципи навчання, зміст і шляхи мотивації навчання; сутність понять «пізнавальна активність і самостійність учнів», шляхи формування пізнавальної активності і самостійності учнів; сутність індивідуального підходу в навчанні, диференціації навчання; поняття: міцність знань, значення і види наочності у навчанні;

- поняття: зміст освіти, складові змісту освіти (знання, вміння, навички, досвід); способи діяльності; досвід творчої діяльності; емоційно-ціннісне ставлення; поняття і класифікація навчальних предметів, нормативні документи, які регламентують навчальний процес (навчальний план,

навчальна програма); особливості й структурні елементи підручників і навчальних посібників;

- види навчання (догматичне, пояснювальне, проблемне, програмоване, комп'ютерне, дистанційне, модульне); дидактичні концепції навчання (розвивального навчання, поетапного формування розумових дій; активізації пізнавальної діяльності школи, діалогу культур), авторські педагогічні ідеї, педагогічні технології навчання.

- поняття: методи, прийоми і засоби навчання; функції методів навчання (спонукальна, навчальна, розливальна, виховна і організуюча); підходи до класифікації методів навчання; основні класифікації методів навчання; методи навчання за джерелами набуття знань: словесні (пояснення, лекція, розповідь, бесіда, диспут, рольова гра, драматизація), робота з книгою; наочні (спостереження, ілюстрація, демонстрація); практичні (вправи, лабораторні роботи, практичні роботи); методи за характером пізнавальної діяльності учнів: інформаційно-ілюстративні, репродуктивні, проблемний вклад, частково-пошукові, дослідницькі: бінарні методи: методи викладання, методи навчання; методи, що відбивають логічний шлях навчальної роботи школярів; індуктивні, дедуктивні, метод аналогій; оптимальність у виборі методів.

- сутність діяльності вчителя та учнів у процесі навчання; шляхи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, формування пізнавального інтересу; специфіку підготовки й проведення нетрадиційних уроків, різновидів позаурочних форм навчання; особливості організації роботи з невстигаючими та обдарованими дітьми; вимоги до організації самостійної роботи учнів на уроці;

- поняття форм організації навчання; зміст індивідуальної, фронтальної, групової форм організації навчальної діяльності, парної роботи школярів; основні характеристики класно-урочної системи навчання, ланкастерської системи навчання, дальтон-плану, мангеймської системи; поняття «урок» як основної форми навчання, вимоги до уроку, структуру уроку; елементи

структури уроку (організаційна частина, актуалізація опорних знань учнів тощо); типи уроків; календарні, тематичні плани уроків; показники ефективності уроку; сутність і види нестандартних уроків; вимоги до організації домашньої роботи школярів; поняття таких форм організації навчання як, екскурсія, факультатив, предметний гурток; поняття: контроль за навчально-пізнавальною діяльністю, перевірка, оцінка, облік знань, умінь, навичок; вимоги до організації контролю (об'єктивність, гласність, всебічність контролю); види контролю (усне, індивідуальне, фронтальне опитування, письмовий контроль, комбіноване (стисле) опитування, тестовий контроль, залік екзамен); особливості організації та проведення різних видів контролю; критерії і норми оцінки знань, умінь і навичок; поняття «неуспішності» учня в навчання, шляхи попередження і переборювання неуспішності;

уміти:

- користуватися теоретичним апаратом науки;
- спостерігати, порівнювати, аналізувати педагогічні явища, факти, усвідомлювати зв'язок між певним педагогічним впливом і його наслідками;
- орієнтуватися в науковій, науково-методичній літературі, працювати з бібліотечними фондами.
- здійснювати корегування поставлених педагогічних завдань, перебудову способів діяльності у зв'язку із змінами тих чи інших умов;
- вивчати і узагальнювати педагогічний досвід;
- визначати конкретні шляхи стимулювання позитивного ставлення учнів до навчання, формування пізнавальних інтересів учнів;
- організовувати взаємодію школярів у сумісній діяльності;
- визначати ланки процесу учіння школярів;
- аналізувати зміст освіти, навчальні плани, програми, підручники, відбирати, аналізувати навчальний матеріал;
- обґрунтовувати шляхи реалізації принципів навчання, їх взаємозв'язок;

- обґрунтовувати оптимальний вибір виду, методів, засобів навчання, типів і структури уроків;
- володіти методикою застосування технічних засобів навчання;
- визначати рівень засвоєння учнями програмного матеріалу;
- вивчати передовий педагогічний досвід, інноваційні технології навчання.
- планувати, конструювати, аналізувати навчальний процес.

ІІІ. ЗМІСТ МОДУЛЯ «ДИДАКТИКА»

Назва теми	Денна форма навчання		
	Лекц.	Пр.	Сам. роб.
МОДУЛЬ «ДИДАКТИКА»			
Тема 1. Сутність процесу навчання. Закономірності, принципи і правила навчання.	2	2	8
Тема 2. Зміст освіти.	2	2	6
Тема 3. Види навчання.	2	2	10
Тема 4. Методи навчання.	2	2	8
Тема 5. Форми організації навчання. Урок у сучасній школі.	4	4	8
Тема 6. Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю учнів.		2	6
Тема 7. Формування позитивного ставлення учнів до навчання.		2	6
Тема 8. Питання управління закладами середньої освіти. Підвищення кваліфікації вчителів. Атестація педагогічних кадрів		2	8
РАЗОМ ЗА МОДУЛЬ	12	18	60

Тема 1. СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ.

ЗАКОНОМІРНОСТІ, ПРИНЦИПИ І ПРАВИЛА НАВЧАННЯ

Дидактика як розділ педагогіки, який розробляє теорію освіти й навчання. Мета, завдання, актуальні проблеми дидактики. Її основні категорії.

Процес навчання як компонент цілісного педагогічного процесу, котрий передбачає взаємодію вчителя й учнів, у процесі якої здійснюється

засвоєння системи наукових знань, необхідних способів діяльності, емоційно-ціннісне та творче ставлення оточуючої дійсності, загальний розвиток індивіда.

Навчання як двобічний процес, що включає діяльність учителя (викладання) й учнів (учіння).

Викладання – цілеспрямована діяльність учителя, спрямована на організацію учіння школярів: дидактичне проектування (конкретизація мети, завдань, змісту, методів, засобів); формування позитивної мотивації; організація сприйняття, усвідомлення, закріплення, застосування знань, способів діяльності; контроль і оцінка результатів процесу. Учіння як процес усвідомлення мети, завдань навчання, сприйняття, усвідомлення, закріплення, застосування знань і способів діяльності; самоконтроль і самооцінка.

Проблема формування позитивних мотивів навчання в сучасній школі.

Освітня, виховна і розвивальна функції навчання.

Самоосвіта як процес організації засвоєння системи знань, способів діяльності учнів. Структура процесу самоосвіти: планування завдань, визначення змісту, відбір методів, форм, засобів організації самонавчання, самоконтроль, самоаналіз результатів.

Основні закономірності навчання. Характеристика принципів навчання: виховуючого навчання, зв'язку навчання з життям, науковості, трудності й доступності, систематичності і системності в навчанні, міцності засвоєння знань, умінь, навичок, формування позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності, активності та самостійності учнів, індивідуального підходу до учнів, наочності, оптимізації навчального процесу тощо. Правила навчання.

Тема 2. ЗМІСТ ОСВІТИ

Поняття про зміст освіти, різні підходи до його визначення. Теорії формальної й матеріальної освіти. Прагматична теорія змісту освіти (Д. Д'юї, У. Кілпатрик).

Компоненти змісту освіти: знання, способи діяльності, досвід творчої діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення.

Навчальні предмети як головні засоби реалізації змісту освіти.

Вимоги до відбору змісту освіти: спрямованість освіти на реалізацію мети виховання та розвитку особистості, забезпечення гуманізації освіти, наукова та практична значущість змісту, відповідність складності до вікових особливостей, єдність змістовного та процесуального боків навчання, структурна єдність змісту.

Державні стандарти загальної середньої освіти. Державні нормативні документи, які відображають зміст освіти в школі. Навчальний план, його інваріантна та варіативна частини. Навчальні програми, підручники й посібники.

Творчий підхід учителя до використання навчальних планів, програм, інших нормативних документів у навчальному процесі.

Тема 3. ВИДИ НАВЧАННЯ

Характеристика догматичного, пояснювального, проблемного, програмованого, модульно-рейтингового, комп'ютерного, дистанційного навчання.

Концепція розвивального навчання Л.В. Занкова: провідна роль навчання в розвитку школяра, принципи розвивального навчання: провідна роль теоретичних знань у навчанні, навчання на високому рівні труднощі; вивчення матеріалу швидким темпом, усвідомлення школярами процесу учіння.

Теорія змістовного узагальнення В.В. Давидова: формування повноцінного індуктивно-дедуктивного мислення (від абстрактного до конкретного і від конкретного до абстрактного з пріоритетом першого), науково-теоретичний зміст навчальних предметів, поступове освоєння учнями окремих елементів навчальної діяльності для самостійного виконання; широке використання колективних форм роботи школярів.

Теорія поетапного формування розумових дій (П.Я. Гальперін). Етапи формування розумових дій: ознайомлення з метою дії, створення необхідної мотивації; складання схеми орієнтованої основи дії; виконання дії як «зовні мовної»; формування дії як «зовнішньої мови про себе»; виконання дії як внутрішньої мова.

Концепція Школи діалогу культур: у процесі навчання необхідно відтворювати діалогічність, одночасність культур; культивувати і розвивати культуру як «до-діяльності», проєкціювати діалогізм культур на духовне дороблення: дитина-юнак-дорослий, якому дитина наслідує і від якого відштовхується; знання – це грані культури, тому необхідно звертатися до витоків.

Концепція активізації пізнавальної діяльності школярів (В.І. Лозова, Т.І. Шамова, Г.І. Щукіна).

Активність учнів у навчанні як вияв їх потреб, бажання самостійної пізнавальної діяльності. Види активності (потенційна і функціонуюча; нормативно-гетерономна та ініціативно-автономна; зовнішня та внутрішня; імпульсивна і усвідомлена; ситуативна та інтегральна; репродуктивна, реконструктивна і творча пізнавальна активність). Ознаки пізнавальної активності (допитливість, пізнавальний інтерес, енергійність, ініціативність, самостійність, інтенсивність). Активізація пізнавальної діяльності як застосування методів, засобів, форм навчання, що спонукають особистість до виявлення активності (формування позитивної мотивації, залучення школярів до самостійної пізнавальної діяльності, організація навчального спілкування, сприятливого мікроклімату в стосунках із

учителями, однокласниками; робота, спрямована на оволодіння школярами загальнонавчальними вміннями, організація успіху школяра в навчанні тощо).

Концепція педагогіки співробітництва, яка передбачає формування позитивного ставлення учнів до навчання, забезпечення навчання без примушення, ідею важкої мети, ідею опори, ідею вільного вибору, ідею випередження в навчанні, ідею самоаналізу та ін.

Авторські дидактичні системи (Н.П. Гузика, Н.Н. Палтишева та ін.).

Тема 4. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

Поняття про методи, прийоми, засоби навчання.

Методи навчання – це впорядковані способи взаємозв'язаної діяльності вчителя й учнів, які спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань. Прийом навчання – окремі операції, дії вчителя або учнів, які забезпечують спосіб засвоєння змісту освіти. Засоби навчання - предмети (реальні, образні, символічні), процеси, які є джерелом навчальної інформації та інструментами для її засвоєння (книги, словники, слово, наочні посібники), технічні засоби (візуальні, аудіовізуальні), дидактичні пристрої (репетитори, тренажери) та ін., забезпечуючи розвиток і виховання школярів.

Проблема класифікації методів навчання: за джерелами придбання знань, за характером самостійної пізнавальної діяльності учнів, за логікою пізнання; бінарні методи.

Характеристика окремих методів: усного викладу, бесіди, диспуту, роботи з книгою, методу драматизації, дидактичної гри; наочних і практичних методів навчання. Особливості пояснювального, репродуктивного, евристичного, дослідницького методів.

Оптимальний вибір методів і прийомів навчання. Технології навчання як сукупність, система методів, прийомів, процесів, які

дозволяють одержати завдані результати.

Тема 5. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ. УРОК У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Форми навчання як цілеспрямована взаємодія вчителя й учнів, що характеризується розподілом навчально-організаційних функцій, добором і послідовністю ланок навчальної роботи, режимом – часовим і просторовим.

Розвиток організаційних форм навчання в історії педагогіки: індивідуальна, індивідуально-групова, белл-ланкастерська, Дальтон-план, мангеймська.

Способи організації навчальної діяльності учнів: колективна, групова, індивідуальна, парна робота.

Класно-урочна форма навчання, її основні ознаки. Проблема класифікації уроків за етапами навчання, за дидактичними цілями, за методами навчання тощо.

Структура уроку. Характеристика уроку засвоєння наукових знань або знань про способи діяльності; уроку закріплення; удосконалення, узагальнення, систематизації наукових знань і знань про способи діяльності; уроку засвоєння способів діяльності (інтелектуальних і практичних умінь і навичок); уроку контролю та оцінки рівня засвоєння змісту освіти; комбінованого уроку. Поняття «сучасний урок».

Характеристика нестандартних уроків (уроки змістовної спрямованості, на інтегрованій основі, міжпредметні, суспільного огляду знань, комунікативної спрямованості, уроки - змагання, театралізовані, уроки – рольові ігри, уроки – дослідження, уроки – подорожування, уроки з різновіковим вкладом учнів).

Основні вимоги до уроку: виховні, дидактичні, психологічні, гігієнічні. Шляхи підвищення ефективності уроку: використання сучасних засобів навчання; звернення до особистості учня, його мотиваційної сфери; індивідуальний підхід до учнів тощо.

Технологія підготовки вчителя до уроку: педагогічний аналіз результатів попереднього уроку, ціле покладання і планування нового; планування організації взаємодіяльності на уроці, контролю і самоконтролю.

Аналіз уроку, види аналізу.

Домашня робота школярів, її види, вимоги до організації.

Факультативи. Практикуми та семінари.

Екскурсія як форма організації навчання. Предметні гуртки, наукові товариства. Олімпіади, конкурси, виставки творчих робіт учнів.

Форми і методи індивідуальної роботи з обдарованими та невстигаючими: індивідуальні заняття, консультації, індивідуальна домашня робота тощо.

Тема 6. КОНТРОЛЬ ЗА НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ УЧНІВ

Поняття про контроль, його основні функції.

Завдання контролю: встановлення готовності школярів до сприйняття та засвоєння нових знань; одержання інформації про характер самостійної роботи учнів у процесі навчання: виявлення труднощів, помилок школярів і причин їх виникнення; визначення ефективності організації навчання; оптимальності використання методів, форм; виявлення рівня засвоєння навчального матеріалу тощо.

Вимоги до контролю: об'єктивність, гласність, всебічність, диференційованість, різноманітність форм, етичність ставлення до школяра, підготовка школярів до перевірки оцінювання їх знань, умінь.

Види контролю: попередній, поточний, періодичний, підсумковий, тематичний.

Методи і форми контролю: спостереження, усне опитування, письмовий контроль, тестовий, програмований, самоконтроль, заліки,

екзамени.

Попередження і подолання неуспішності школярів.

Тема 7. ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО СТАВЛЕННЯ ДО НАВЧАННЯ

Етимологія понять «мотив», «мотивація». Види мотивів. Джерела мотивації навчання: усвідомлення й прийняття учнем суспільної потреби навчання, формування в учнів особистісних потреб засвоєння навчального предмета, отримання задоволення від самого процесу навчання. Методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності школярів. Методи формування пізнавального інтересу: зміст навчального матеріалу, пізнавальна гра, аналіз життєвих ситуацій, створення ситуацій успіху в навчанні. Методи стимулювання обов'язку й відповідальності у навчанні: роз'яснення, прийоми емоційного впливу на учня (проблемний виклад матеріалу, художнє ілюстрування, діалогізація розповіді вчителя, повідомлення в новому ракурсі, включення у життєві ситуації). Роль особистості вчителя у стимулюванні навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Формування пізнавальної активності особистості школяра як ключова проблема педагогіки. Актуальність проблеми в умовах соціальної та економічної перебудови сучасного суспільства. Розробка новітніх засобів навчання. Інформаційні засоби навчання. Застосування інноваційних технологій в навчальному процесі. Активні й інтерактивні методи навчання. Сутність поняття «пізнавальна активність». Види, рівні, показники та критерії пізнавальної активності школярів. Форми і методи активізації пізнавальної діяльності школярів. Психолого-педагогічні умови забезпечення ефективності формування пізнавальної активності школярів у різних видах діяльності.

Тема 8. ПИТАННЯ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ. ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ. АТЕСТАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

Управління як діяльність, спрямована на розробку рішень, організацію, контроль, регулювання об'єкта управління у відповідності з визначеною метою, аналіз і оцінка роботи системи освіти, її компонентів на основі достовірної інформації. Загальні принципи управління: демократизація і гуманізація, системність і цілісність, раціональна єдність централізації і децентралізації, єдність єдиноначалія і колегіальності, об'єктивність і повнота інформації.

Школа як педагогічна система і об'єкт наукового управління. Діяльність директора школи, педагогічної ради школи, учнівського комітету, громадських об'єднань; заступників директора школи, шкільного психолога, соціального педагога; органів класного і загально шкільного самоуправління.

Планування роботи школи.

Види контролю: тематичний, фронтальний, персональний, предметно-узагальнюючий, комплексно-узагальнюючий.

Педагогічний колектив школи, його особливості: специфіка професійної діяльності, її поліфункціональність, взаємодія з колективом школярів, колективна відповідальність за результати діяльності, фемінізація колективу. Соціально-психологічний клімат у педагогічному колективі, конфлікти.

Інноваційні процеси в освіті. Підвищення кваліфікації вчителів. Впровадження передового педагогічного досвіду, досягнень педагогічної науки в практику шкіл.

Методична робота в школі.

Атестація педагогічних кадрів.

IV. ТЕМАТИКА ЛЕКЦІЙ

4.1. Тема: Сутність процесу навчання. Закономірності, принципи і правила навчання.

Виклад змісту лекції

План

1. Становлення дидактики як науки.
2. Сутність педагогічних категорій: навчання, викладання, учіння, засвоєння.
3. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності.
4. Функції процесу навчання.
5. Основні закономірності навчання, характеристика принципів навчання.

1. Становлення дидактики як науки.

Дидактика – це галузь педагогіки, що містить теорію навчання. Вона сформувалася у самостійну галузь, відокремлюючись від філософських знань, на початку XVII ст. завдяки англійському філософу Франсісу Бекону.

У вжиток термін “дидактика” ввів німецький педагог Вольфганг Ратке. Він під цим терміном розумів дисципліну, що досліджує теоретичні засади навчання. Засновником дидактики вважають Яна Амоса Коменського, котрий був новатором в області дидактики, висунув багато глибоких, прогресивних дидактичних ідей, принципів і правил організації навчальної роботи (навчальний рік, канікули, розподіл навчального року на четверті, одночасний прийом учнів восени, класно-урочна система, облік знань учнів, тривалість навчального дня і інше).

Й.Ф. Герbart, німецький філософ і педагог, який після Я.-А.Коменського здійснив найбільший вплив на дидактику, вже вважав її частиною педагогіки, відносячи до останньої і теорію виховання. Й.Ф. Герbart є засновником теорії формальної освіти. Він вважав, що обсяг свідомості людини є обмеженим, і його можна формувати чотирма ступенями навчання:

- на першому ступені (“ясність”) застосовується первинне ознайомлення учня з предметом пізнання;
- на другому (“асоціація”) встановлюється зв’язок нових елементів знань з попередніми, відомими;
- на третьому (“система”) використовується таке компонування матеріалу, яке подає його у вигляді правила чи закону;
- на четвертому ступені (“метод”) відбувається застосування набутих знань на прикладах, під час розв’язання вправ, завдань, тренувань.

Вітчизняний педагог К.Д. Ушинський створив цілісну дидактичну систему на науково-матеріалістичній основі. Запропонувавши модель дидактичного процесу й чітко визначивши дві основні мети, що реалізуються одночасно, - *оволодіння системою наукових знань і розвиток розумових здібностей*, - К.Д. Ушинський розробив психологічно аргументовані *технології навчання* грамоті, розвитку мислення, обґрунтував умови ефективного перебігу процесу засвоєння знань, педагогічної взаємодії вчителів і учнів, що реалізується засобами спонукання дітей до самостійної й активної пізнавальної діяльності. Ці дві мети, на його думку, і є сутністю процесу навчання.

Термін «дидактика» - грецького походження. Дієслово «*didaskein*» означає учити, пояснювати, доводити, а також - вчитися. Вжитий в XVII ст. В. Ратке і Я.-А. Коменським у значенні віддієслівного іменника, він був прийнятий у багатьох європейських країнах, спочатку означаючи *мистецтво навчання*, тобто практичну діяльність, а потім науку, що поступово відособляється, про викладання-навчання. Разом із дидактикою, відомою вже як загальна дидактика, з'являється термін «*конкретна (приватна) дидактика*», або «*методика навчання*», котрий означає, як правило, дидактику якого-небудь предмету курсу. Одночасно скрізь, де займалися дидактикою, існувала єдина дидактика, що вивчала комплекс проблем навчання, а потім і зміст освіти. Як затверджують деякі німецькі

автори, вже в XVII ст. в Німеччині поняття «curriculum» ввів Д. Морхоф, але це залишилося непоміченим. Тільки в США сфера дослідження змісту освіти, звана «curriculum», стала поступово відриватися від педагогічної психології і в XX ст. набула самостійного характеру. Своєрідне віддзеркалення вона знайшла в праці Дж. Брунера «Процес освіти» (1964). Проте той же Дж. Брунер ввів поняття теорії освіти, котра охоплює проблеми як змісту, методів, так і засобів освіти. Тільки видана в 1967 р. у Німеччині брошура З.Б. Робінсона (Bildungsreform als Revision des Curriculum) послужила імпульсом для виділення разом з дидактикою нової дисципліни, що займається змістом освіти.

У процесі розвитку дидактики як науки чітко сформувався її предмет - *навчання* інших, незалежно від того, чи проходить воно у вищому навчальному закладі, поза ним або в буденних ситуаціях, наприклад у сім'ї, на виробництві, у суспільних організаціях або інших формах. Оскільки викладання і навчання - це види діяльності, що є інтегрально взаємозв'язаними сторонами процесу навчання, можна сказати, що *дидактика є наукою про навчання, його цілі і зміст, а також про його методи, засоби і організацію.*

2. Сутність педагогічних категорій: навчання, викладання, учіння, засвоєння.

НАВЧАННЯ

- частина педагогічного процесу, коли освіта, розвиток та формування особистості відбуваються у пізнавальній діяльності під керівництвом учителя та за результатами його викладацької діяльності [21, с. 135];
- впорядкована взаємодія педагога з учнями, спрямована на досягнення поставленої мети [18, с. 201];
- як суспільне явище є цілеспрямоване, організоване, систематичне передання старшим та засвоєння підростаючим поколінням досвіду суспільних відносин, суспільної свідомості, культури виробничої праці,

знань про активне перетворення та охорону навколишнього середовища; як процес являє собою цілеспрямовану, організовану за допомогою спеціальних методів та різноманітних форм активну навчальну взаємодію вчителів та учнів [20, с.20; 344];

Враховуючи вище зазначене, *навчання* можна визначити як цілеспрямовану взаємодію вчителя й учнів, у процесі якої здійснюється формування в учнів наукових знань, способів діяльності, емоційно-ціннісного і творчого ставлення до оточуючої дійсності, відбувається загальний розвиток дитини [10, с.208];

Компоненти навчання: цільовий; змістовний; операційно-процесуальний; контрольно-результативний.

Основними *структурними елементами навчання* як соціально-педагогічної системи є:

- мета, завдання;
- зміст освіти;
- методи навчання, засоби;
- організаційні форми;
- контроль, оцінка.

Навчання як двобічний процес включає діяльність учителя (викладання) й учня (учіння).

ВИКЛАДАННЯ

- діяльність педагога» яка спрямована на реалізацію мети і завдань навчання, його основних функцій [10, с. 219]
- упорядкована діяльність педагога з реалізації мети навчання (освітніх завдань), забезпечення інформування» виховання, усвідомлення та практичного застосування знань [24, с. 201];
- процес діяльності викладача в ході навчання [16, с. 328];
- суть полягає як у передачі учням певного обсягу готових знань, так і в керівництві навчально-пізнавальною діяльністю учнів, їх вихованням та розумовим розвитком [4, с. 34];

- навчання, що супроводжується контролем та процедурами корегування; діяльність з організації учіння та керівництва самостійною роботою учнів [8, с. 25-26],
- процес планомірної й систематичної передачі засобом діяльності вчителя змісту освіти [15, с. 109];
- діяльність з організації засвоєння змісту освіти і керівництва цим засвоєнням [9, с. 11];
- процес педагогічного керівництва навчально-пізнавальною діяльністю школярів. Основні компоненти: а) постановка цілей і завдань навчання; б) мотивація учіння школярів і формування в них позитивного ставлення до навчання; в) актуалізація чуттєвого і практичного досвіду та опорних теоретичних знань учнів; г) викладання учням необхідних готових знань за допомогою різних мовних і наочних засобів; г) забезпечення активної пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на отримання (пошук) нових знань чи осмислення готової інформації; д) забезпечення діяльної участі школярів у процесі узагальнення і систематизації знань; е) організація засвоєння учнями навичок і умінь та творчого застосування їх на практиці; є) контроль та корекція [14, с. 8-9].

Враховуючи вище сказана, *викладання* – діяльність педагога, яка спрямована на реалізацію мети і завдань навчання, його основних функцій.

Етапи роботи вчителя: стимулюючо-мотиваційний, операційно-пізнавальний, контрольно-оцінюючий.

УЧІННЯ

- діяльність учня стосовно:
 - 1) освоєння, закріплення і застосування ЗУН;
 - 2) самостимулювання до пошуку, вирішення навчальних задач, самооцінки навчальних досягнень;
 - 3) усвідомлення особистісного змісту й соціальної значущості культурних цінностей і людського досвіду, процесів і явищ навколишньої діяльності.
 Метою уміння є пізнання, збір і переробка інформації про навколишній

світ. Результати уміння виявляються в ЗУН і системі відносин і загальному розвитку учня [2, с. 86];

- спеціально організована, активна самостійна пізнавальна, трудова й естетична діяльність дітей, спрямована на оволодіння знаннями, вміннями та навичками, розвиток психічних процесів та здібностей. Загальна структура активної пізнавальної діяльності дітей включає сприйняття матеріалу, його усвідомлення, свідому творчу переробку, ясний вираз, самоперевірку та застосування як у системі навчальних вправ, так і у вирішенні життєвих завдань [10, с. 20];
- процес, у якому на основі пізнання, досвіду й вправ виникають нові форми поведінки і діяльності або змінюються старі [13, с. 60];

Отже, *учіння* – пізнавальна діяльність учнів, що спрямована на засвоєння учнем змістом освіти і в процесі якої відбувається розвиток і виховання особистості.

ЗАСВОЄННЯ

- організована пізнавальна діяльність учня, що включає дію ряду пізнавальних психічних процесів - сприйняття, пам'яті, мислення, уяви. Виділяють чотири основні ланки процесу засвоєння: 1) безпосереднє сприйняття, спостереження (отримання інформації); 2) осмислення матеріалу, його розумова обробка (переробка отриманої інформації); 3) запам'ятовування і збереження матеріалу (зберігання отриманої і переробленої інформації); 4) застосування знань на практиці (застосування інформації) [7, с. 301]. У педагогіці також визначають такі компоненти процесу засвоєння: усвідомлення мети, самоконтроль, самооцінка.

Засвоєння – це перетворення певного зміст інформації в надбання особистості. Головними його структурними елементами є:

1. Усвідомлення (розуміння, прийняття) мети навчальних завдань або самостійна її постановка.
2. Сприйняття об'єкта учіння.
3. Усвідомлення навчального матеріалу, який вивчається.

4. Закріплення. (повторення, відтворення)
5. Застосування знань (вправи, лабораторні роботи, експеримент...)
6. Самоконтроль і самооцінка.

3. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності.

Формування позитивного ставлення школярів до своєї навчально-пізнавальної діяльності відбувається на одному з найважливіших етапів роботи вчителя – стимулююче-мотиваційному.

Ефективність навчання визначається сформованістю в школярів потреби у знаннях. Мотив як спонукальна сила навчально-пізнавальної діяльності стимулює оволодіння дітьми змістом освіти.

МОТИВ УЧІННЯ – внутрішня спонукальна сила (потреби, інтереси, прагнення, емоції) навчальної діяльності школярів [10, с. 219]. Прийнято розрізняти дві великі групи мотивів: *пізнавальні та соціальні*. *Мотивація учіння* – складний процес детермінації поведінки учнів, створення таких умов, за яких прагнення до навчальної діяльності стає сильнішим за всі інші потяги учня [6, с. 14-15.]

4. Функції процесу навчання.

Навчальний процес як складова частина загального процесу виховання всебічно розвиненої особистості, що відповідає потребам сучасного суспільства, повинен забезпечити виконання цього завдання реалізацією трьох функцій: освітньої, розвиваючої та виховної.

Освітня функція покликана забезпечити засвоєння учнями системи наукових знань, формування вмінь і навичок.

Знання — узагальнений досвід людства, що відображає різні галузі дійсності у вигляді фактів, правил, висновків, закономірностей, ідей, теорій, якими володіє наука.

Знання є головним компонентом освіти. Виділяють такі види знань: основні *терміни і поняття*, без яких неможливо зрозуміти жодного тексту,

жодного висловлювання; *факти* щоденної дійсності та наукові факти, без знання яких неможливо зрозуміти закони науки, формувати переконання, доводити і обстоювати ідеї; основні *закони науки*, що розкривають зв'язки й відношення між різними об'єктами та явищами дійсності; *теорії*, що містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, методи пояснення та передбачення явищ певної предметної галузі; *знання про способи діяльності*, методи пізнання й історії здобуття знань (методологічні знання); *знання про норми ставлення* до різних явищ життя (оцінні знання).

Розглянуті види знань поділяють на теоретичні й фактичні. *Теоретичні знання* — поняття, системи понять, абстракції, теорії, гіпотези, закони, методи науки. *Фактичні знання* — одиничні поняття (знаки, цифри, букви, географічні назви, історичні особи, події).

Серед знань, що мають засвоїти учні у процесі навчання, особлива роль належить тим, які виражають способи діяльності і використовуються на практиці. Вони мають алгоритмічний характер (наприклад, знання про способи і порядок виконання арифметичних дій). У навчальних предметах вони оформлені у вигляді *правил*.

Освітня функція навчання повинна забезпечити: повноту знань, яка визначається засвоєнням передбачених навчальною програмою відомостей з кожної навчальної дисципліни, необхідних для розуміння основних ідей, істотних причинно-наслідкових зв'язків; системність знань, їх упорядкованість, щоб будь-яке знання впливало з попереднього і прокладало шлях для наступного; усвідомленість знань, Що полягає в розумінні зв'язків між ними, прагненні самостійно постійно поповнювати їх; дієвість знань, що передбачає вміння оперувати ними, швидко знаходити варіативні способи застосування їх із зміною ситуації.

Окрім засвоєння системи знань, освітня функція забезпечує формування в учнів умінь та навичок.

Уміння – здатність на належному рівні виконувати певні дії, заснована на доцільному використанні людиною знань і навичок. *Навичка* – психічне новоутворення, завдяки якому індивід спроможний виконувати певну дію раціонально, точно і швидко, без зайвих затрат фізичної та нервово-психічної енергії.

У педагогічній літературі розглядають первинні та вторинні вміння. *Первинні вміння* – неавтоматизовані дії, підпорядковані певному правилу; це може бути неавтоматизована навичка (початкова стадія її становлення), а може бути й дія, в повній автоматизації якої нема потреби. Особливість первинних умінь у тому, що вони близькі до навичок, піддаються автоматизації.

Вторинні вміння – дії, які принципово не можуть бути автоматизовані, тому що не мають однозначного правила в своїй основі й передбачають елементи творчості; ці вміння включають навички, але не зводяться до них. У навчальному процесі вони підлягають повній автоматизації і входять як автоматизовані компоненти до складних вторинних умінь. Наприклад, написання літер стає навичкою, без якої не можливо набутти вміння викладати свої думки на письмі. Під час оволодіння грамотою написання літер є первинним умінням, пізніше воно перетворюється на навичку. Друге первинне вміння – узгодження слів – може стати навичкою, але може залишитися і первинним умінням.

Розрізняють уміння і навички *теоретичні* (в їх основі – правила оперування поняттями, вони є результатом аналізу-синтезу) і *практичні* (дії, що регулюються за допомогою формул, моделей, зразків). В. Сухомлинський вважав, що кожний учень за роки навчання у середній школі повинен обов'язково оволодіти такими загальнонавчальними вміннями: 1) спостерігати явища навколишнього світу; 2) думати – зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле, дивуватися; 3) висловлювати міркування про те, що учень бачить, спостерігає, робить, думає; 4) вільно, виразно, свідомо читати; 5) вільно, досить швидко

і правильно писати; 6) виділяти у прочитаному логічно завершені частини, встановлювати взаємозв'язок і взаємозалежність між ними; 7) знаходити книжку з питання, що цікавить; 8) знаходити в книжці матеріал, що цікавить; 9) робити попередній логічний аналіз тексту в процесі читання; 10) слухати вчителя і водночас стисло занотовувати зміст його розповіді; 11) читати текст і водночас слухати інструктаж учителя щодо роботи над текстом, над логічними складовими частинами; 12) написати твір – розповіді про бачене навколо себе.

Розвивальна функція передбачає розвиток учнів у процесі навчання. Розвиваюче навчання сприяє розвиткові мислення, формуванню волі, емоційно-почуттєвої сфери; навчальних інтересів, мотивів і здібностей.

Передусім слід розвивати мислення учнів на основі загальних розумових дій і операцій. Учні загальноосвітньої школи (неповної та повної) мають навчитися: структурування – встановлення найближчих зв'язків між поняттями, реченнями, ключовими словами тощо, у процесі якого визначається структура знань; систематизації – встановлення віддалених зв'язків між поняттями, реченнями тощо, у процесі якої вони організуються в певну систему; конкретизації – практичного застосування знань у ситуаціях, пов'язаних з переходом від абстрактного до конкретного; варіювання – зміни неістотних ознак понять, їх властивостей, фактів тощо при постійних істотних; доведення – логічного розмірковування; робити висновки – поступово спрощувати теоретичний або практичний вираз з метою отримання наперед відомого його виду; пояснення – акцентування думки на найважливіших моментах (зв'язках) під час вивчення навчального матеріалу; класифікації – розподілу понять на взаємопов'язані класи за істотними ознаками; аналізу – виокремлення ознак, властивостей, відношень понять, знаходження спільних і відмінних їх властивостей; синтезу – поєднання, складання частин (дія, зворотна аналізу); порівняння – виділення окремих ознак понять, знаходження спільних і відмінних їх властивостей; абстрагування – виділення істотних ознак понять відки-

данням неістотних; узагальнення – виділення ознак, властивостей, істотних для кількох понять.

Під час навчального процесу вчитель сприяє розвитку в учнів волі та наполегливості (обмірковує проблемні ситуації, завдання, теми дискусій тощо); розвиває їхні емоції – здивування, радість, цікавість, парадоксальність, переживання (продумує, коли і як створити необхідні ситуації).

Виховна функція. Виховний характер навчання – об'єктивна закономірність, що виявлялася в усі епохи. Водночас виховуючий характер навчання – важлива функція діяльності вчителя, який виховує підрастаюче покоління насамперед у процесі навчання. Зрозуміло, що процес навчання передусім сприяє формуванню наукового світогляду учнів на основі засвоєння системи наукових знань про природу, суспільство і людину, вихованню відповідного ставлення до життя і до самих себе.

Формування наукового світогляду є підґрунтям для виховання моральних, трудових, естетичних і фізичних якостей особистості. У процесі навчання формуються такі моральні якості, як почуття обов'язку і відповідальності, дружби й колективізму, доброти і гуманізму, активна позиція щодо навчання і життя взагалі, а також якості, необхідні майбутньому працівникові будь-якої галузі виробництва: вміння планувати свою роботу, добирати прийоми її виконання, контролювати себе, раціонально використовувати час.

5. Основні закономірності навчання, характеристика принципів навчання.

Навчальний процес має свої закони та закономірності, які визначають порядок досягнення цілей і завдань навчання, надають можливість передбачити результати навчально-виховної роботи, обґрунтувати зміст, методи і форми навчання учнів.

Дидактичні закони дають змогу з'ясувати суть навчального процесу.

Поняття *закон* визначається як внутрішній і необхідний, всезагальний і суттєвий, стійкий, повторюваний зв'язок (відношення) між явищами навчання, який обумовлює їх необхідне виявлення, розвиток і ефективність процесу навчання.

Конкретні вияви законів у дидактичному процесі визначаються як *закономірності навчання*, які мають об'єктивні, суттєві, стійкі та повторювальні зв'язки між складовими компонентами цього процесу і сприяють ефективній реалізації його функцій.

Закономірності навчання можна розподілити на 2 групи (І.Я. Лернер):

- Закономірності, притаманні процесу навчання за його сутністю, які виявляються, як тільки він виникає в будь-якій формі; (іншими словами – це закони, які притаманні будь-якому навчанню, де і коли б воно не виникало):

1. Виховуючий характер навчання.
2. Усяке навчання реалізується тільки за умови взаємодії суб'єктів навчання.
3. Навчання виникає тільки з активної діяльності учнів.
4. Цілеспрямоване навчання в певній діяльності досягається при включенні його в цю діяльність.
5. Між метою навчання, змістом освіти і методами навчання існують постійні залежності: мета визначає зміст і методи, методи і зміст обумовлюють ступінь досягнення мети.

- Закономірності, що виявляються залежно від характеру пізнавальної діяльності того, хто навчає, і тих, хто навчається, засобів навчання, залежить від виду змісту освіти і методів:

1. Поняття можуть бути засвоєні тільки в тому випадку, якщо цілеспрямовано організована пізнавальна діяльність учнів щодо співвідношення одних понять з іншими, відокремлення одних понять від інших;
2. Навички можуть бути сформовані, якщо вчитель організує відтворення

усвідомлених операцій і дій, що лежать в основі навичок.

3. Міцність засвоєння усвідомленого змісту освіти тим більша, чим регулярніше організовано пряме і відстрочене повторення цього змісту і введення його в систему вже засвоєного раніше змісту тощо.

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАВЧАННЯ

1.*Закономірність мети навчання.* Мета навчання залежить: а) від рівня та темпів розвитку суспільства; б) потреб та можливостей суспільства; в) рівня розвитку та можливостей педагогічної науки і практики.

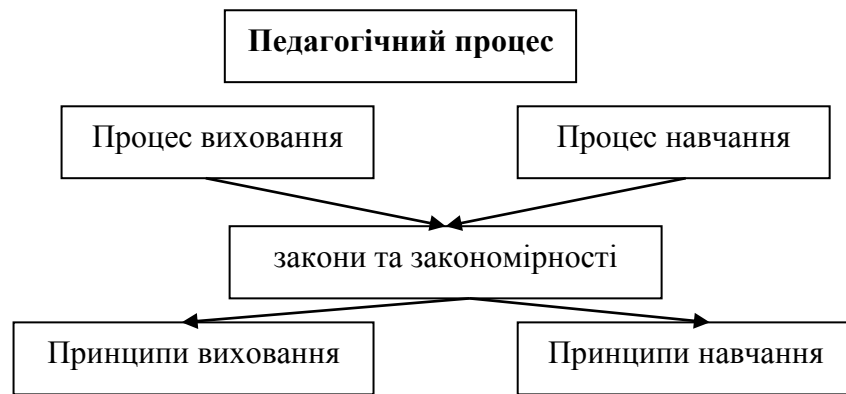
2.*Закономірність змісту навчання.* Зміст навчання (освіти) залежить від: а) суспільних потреб і цілей навчання; б) темпів соціального та науково-технічного прогресу; в) вікових можливостей школярів; г) рівня розвитку теорії й практики навчання; г) матеріально-технічних і економічних можливостей навчальних закладів.

3.*Закономірність якості навчання.* Ефективність кожного нового етапу навчання залежить від: а) продуктивності попереднього етапу та досягнутих на ньому результатів; б) характеру та обсягу матеріалу, що вивчається; в) організаційно-педагогічного впливу тих, хто навчає; г) навчаємості учнів; г) часу навчання.

4.*Закономірність методів навчання.* Ефективність дидактичних методів залежить від: а) знань та навичок у використанні методів; б) мети навчання; в) змісту навчання; г) віку учнів; г) навчальних можливостей (навчаємості) учнів; д) матеріально-технічного забезпечення; е) організації навчального процесу.

5.*Закономірність управління навчанням.* Продуктивність навчання залежить від: а) інтенсивності зворотних зв'язків у системі навчання; б) обґрунтованості корегуючих впливів.

6.*Закономірність стимулювання навчання.* Продуктивність навчання залежить від: а) внутрішніх стимулів (мотивів) навчання; б) зовнішніх (суспільних, економічних, педагогічних стимулів).

Основні вимоги до діяльності вчителя, що витікають із закономірностей, є принципами (від лат. *Principium* – першооснова).

ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ

Принцип (від латинського *principium* – основа, першооснова) – керівна ідея, основне правило, основна вимога до діяльності, яка витікає із встановлених наукою закономірностей.

Провідні положення, що передбачають використання сучасних форм, методів та прийомів для здійснення навчально-пізнавальної діяльності учнів, основою яких є педагогічні закономірності.

Принципи навчання - це спрямовуючі положення, нормативні вимоги до організації та проведення дидактичного процесу, які мають характер загальних вказівок, правил і норм та впливають із його закономірностей.

Дидактичні принципи (принципи навчання) - це вихідні положення, які визначають зміст, організаційні форми і методи навчального процесу відповідно до загальних цілей і закономірностей. Структура дидактичних принципів обумовлена структурою законів і закономірностей навчання.

Принципи визначають зміст, організаційні форми і методи навчального процесу відповідно до загальних цілей і закономірностей. Основне в принципах – це вимоги до організації пізнавальної діяльності учнів. Результативне навчання є наслідком творчої реалізації вчителем вимог, які органічно витікають із самої сутності дидактичних принципів.

Загальна кількість принципів в дидактичній теорії чітко не визначена. Розвиток науки пов'язаний із постійним проникненням у більш складні зв'язки і відношення між активними компонентами процесу навчання, тому є різні підходи до класифікації і послідовності принципів навчання.

Учителі, керівники шкіл, окрім загальних уявлень про сутність принципів навчання і шляхи їх реалізації, не озброєні в достатній ступені системою вимог, які закономірно витікають з кожного принципу, не розуміють його системотвірної ролі. Тільки цим можна пояснити те, що принципи навчання не завжди актуалізуються вчителями під час підготовки уроку, не часто стають об'єктом вивчення і контролю. Аналіз результатів практики свідчить, що вчителі-початківці не вміють виокремити залежність між метою, типом уроку і функціональним проявом конкретних методів навчання (урок засвоєння нових знань передбачає реалізацію насамперед принципів науковості, доступності, систематичності і послідовності; уроки формування вмінь застосовувати знання на практиці передбачають аналіз принципів міцності, активності, свідомості, зв'язку навчання з життям тощо).

Усі принципи навчання тісно взаємозв'язані, взаємопроникають і взаємоконтролюють один одного, і чим більше їх реалізовано під час уроку, тим вища його результативність та ефективність. Як зазначає В. Бондар, одні принципи чітко проявляють свою дію, інші – є загальним дидактичним фоном, а деякі неможливо реалізувати в конкретній навчальній ситуації.

Запропонована послідовність дидактичних принципів відповідає логіці діяльності вчителя: від постановки цілей і завдань навчання до здійснення контролю за його результатами.

1. Принцип зв'язку навчання з життям.

Цей принцип «виражає необхідність підготовки учнів до правильного використання теоретичних знань у різносторонніх практичних ситуаціях, до перетворення навколишньої дійсності» (Ч. Куписевич).

Основні шляхи реалізації:

- розкриття значення теоретичних знань у практичній діяльності людини;
- розкриття фактів історії розвитку науки;
- опора на життєвий досвід учнів;
- організація практичної діяльності учнів з метою набуття вмінь застосовувати знання на практиці.

2. Принцип активності й самостійності учнів.

Активність школярів у навчанні знаходить вияв у їхньому ставленні до пізнавальної діяльності: стані готовності, прагненні до самостійної діяльності, яка спрямована на засвоєння індивідом суспільного досвіду, накопиченого людством, знань і засобів діяльності.

Самостійність учнів пов'язана з визначенням об'єкта, засобів діяльності, її здійснення без участі дорослих та допомоги ззовні, що вимагає активності.

Готовність до активної пізнавальної діяльності передбачає певні мотиви та володіння засобами пізнавальної діяльності – опорними знаннями, методами пізнання (навички самостійної та пізнавальної діяльності).

Розвиток активності учнів забезпечується використанням методів, форм організації навчання, які спонукають школярів до самостійної пізнавальної діяльності, а саме:

- методів проблемного навчання;
- проведення нестандартних уроків;
- проведення дидактичних ігор тощо.

Активізація учнів сприяє створенню сприятливого емоційного тону й особистість учителя, його ставлення до учнів, навчального предмета.

3. Принцип системності, систематичності й послідовності.

Принцип вимагає, щоб знання, уміння і навички формувались системно, в певному порядку, щоб кожний елемент навчального матеріалу

логічно пов'язувався з іншим, а нові знання спиралися на засвоєні раніше і створювали фундамент для засвоєння наступних знань.

Принцип послідовності передбачає розміщення за правилами лінійності та концентричності: правило лінійності – вивчається матеріал з повторенням; правило концентричності – матеріал вивчається без повторення.

Цей принцип вимагає дотримання таких *правил*:

- послідовний і внутрішньо узгоджений розподіл навчального матеріалу з різних предметів за семестрами і роками навчання, з урахуванням всіх знань, навичок і вмінь, змістового компонента, кінцевого результату та особливостей попередньої підготовки учнів;
- цілеспрямоване планування навчального процесу з урахуванням оптимальної послідовності вивчення навчальних дисциплін і найбільш раціонального розташування навчального матеріалу за темами;
- чітке виокремлення головного, суттєвого в матеріалі, що вивчається, намагання його систематизувати, узагальнити і класифікувати учнями;
- проведення теоретичних занять раніше практичних, методично обґрунтоване чергування теоретичних і практичних занять тощо.

Реалізації принципу систематичності і послідовності сприяють сучасні програми з загальноосвітніх предметів, у яких передбачено розкриття внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків і формування системних знань про реальний світ.

Правила навчання, які реалізують принцип систематичності і послідовності:

1. Не допускайте порушення системи як у змісті, так і в способах навчання, а якщо система порушена, негайно ліквідує ті прогалини, щоб попередити неуспішність.
2. У кінці розділу, курсу обов'язково проводьте уроки узагальнення і систематизації.

3. Вимагайте від учнів засвоєння системи знань, умінь, навичок з кожного розділу і з усієї програми.

Усе повинно здійснюватися так послідовно, щоб сьогоднішнє закріплювало вчорашнє і торувало шлях для завтрашнього (Я.А. Коменський).

4. Принцип оптимізації.

Цей принцип, авторами і зснєвниками якого є дидакти Ю.К. Бабанський та І.Т.Федоренко полягає в навмисному виборі змісту, методів, форм і прийомів дидактичного впливу, які забезпечували б найкращий результат у навчанні. Проте оптимізація передбачає підвищення ефективності навчального процесу не будь-якими засобами, а найбільш доцільним, найбільш відповідним для конкретної ситуації їх комплексом.

Основні правила принципу:

- комплексний підхід до визначення завдань навчання;
- конкретизація завдань навчання з урахуванням індивідуально-психічних особливостей учнів;
- добір таких методів, дидактичних засобів та організаційних форм, які дають змогу найбільш успішно вирішувати поставлені завдання за визначений час;
- диференційований та індивідуальний підхід до учнів у навчанні;
- створення умов для ефективного вирішення поставлених дидактичних та інших завдань за визначений час тощо.

5. Принцип гуманізації виховання та навчання.

Термін «гуманізм» (лат. Humanus – людський) означає «ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і прояв своїх здібностей».

На думку В.О.Сухомлинського, гуманізація зумовлена моральними нормами та цінностями становлення людини в суспільстві – доброзичливим ставленням до людей, колективу, живих істот, суспільства, взаємодопомогою, співучастю, співпрацею. Гуманність, за ним, це

справедливість, доброзичливість і чуйність, поєднання поваги й довіри до вихованця з розумною й тактовною вимогливістю.

Гуманізм у дидактичному процесі реалізується в суб'єктній діалогічній взаємодії педагога й учня. Педагог повинен:

- виховувати особистість, виявляючи чуйність і уважність до її слабких сторін, тактовно виправляти помилки, стимулювати і невстигаючих, і сильних учнів до подолання труднощів навчально-пізнавальної діяльності;
- викликати інтерес до розширення загального кругозору і розвитку творчих здібностей;
- враховувати самотність кожного учня, його соціальні, психічні, психофізіологічні особливості, життєві настанови, ставлення до навчально-пізнавальної діяльності;
- враховувати та стежити за розвитком кожною учня як особистості;
- формувати персональну відповідальність учня за власні успіхи, успіхи класу і товаришів;
- допомагати учневі пізнати самого себе.

6. Принцип виховуючого навчання.

«Виховуюче навчання – таке навчання, у процесі якого організовується цілеспрямоване формування запланованих педагогом відношень учнів з різноманітними явищами навколишнього життя, з якими учень стискається в процесі навчання» (Щуркова Н.Я.).

Принцип виховуючого навчання спрямований на всебічний розвиток особистості учня та його індивідуальності. Необхідність цього принципу диктується сучасними концепціями навчання, що орієнтують навчальний процес на потенційні можливості людини та на повний їх розвиток.

Безпосередньо означений принцип впливає з єдності навчання, виховання, що є однією з основних внутрішніх закономірностей навчального процесу. Тут великого значення надається не тільки опануванню певного обсягу теоретичних знань, формуванню певних професійних навичок і вмінь, а й вихованню учнів на засадах загальнолюдських і

національних цінностей і, відповідно, формуванню у них високих моральних рис, які мають стати основою життєвих орієнтирів і соціальної поведінки.

Виховання у процесі навчання реалізується через:

- зміст навчального матеріалу;
- сам процес навчання, його організацію, методи, форми;
- особистість учителя, його педагогічна майстерність.

7. Принцип індивідуального підходу до учнів у навчанні.

Сутність цього принципу полягає у вивченні і врахуванні в навчальному процесі індивідуальних і вікових особливостей кожного учня з метою максимального розвитку позитивних і подолання негативних індивідуальних особливостей, забезпеченні на цій основі підвищення якості його навчальної роботи, всебічного розвитку.

Шляхи індивідуального підходу в навчанні:

- вивчення особистості дитини (рівень знань і вмінь пізнавальних здібностей, працездатність, ступень наполегливості тощо.)
- розробка системи впливу на учня з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей;
- аналіз одержаних результатів.

Особливе місце в системі індивідуального навчання належить диференціації навчання. Диференціація – частковий випадок індивідуалізації навчання, звернений на реалізацію індивідуального підходу до окремих груп людей.

8. Принцип наочності в навчанні.

Засновник цього принципу Я.А. Коменський стверджував, що необхідно здобувати мудрість не з книг, а з неба, землі, дубів і буків, а якщо ми маємо намір передавати учням істинні й достовірні знання, то повинні навчати за допомогою особистого спостереження і чуттєвої наочності.

Застосування наочності пов'язано з пошуками методів

“конструювання” пізнавальних об’єктів, навчанням учнів мислити поняттями та категоріями.

На основі наочності розвивається самодіяльність учнів.

Під час навчання необхідно застосовувати різні види наочності: натуральну, образну, словесно-образну (динамічну й статичну, пласку й об’ємну).

Отже, принцип наочності можна визначити як - сукупність норм, які впливають із закономірностей процесу навчання і стосуються пізнання дійсності на основі спостережень, мислення і практики на шляху від конкретного до абстрактного, і навпаки.

9. Принцип міцності засвоєння знань, умінь, навичок.

Цей принцип вимагає, щоб знання, вміння і навички, засвоєні учнями в процесі навчання, довго зберіглися в пам’яті, могли бути відтворені в будь-який час і використані в різноманітних ситуаціях.

Шляхи реалізації принципу:

- забезпечення свідомості учнів у навчанні (засвоєння мети, завдань та ін.)
- опора на основні принципи навчання: зв’язок навчання з життям, наочності, активності й самостійності тощо.;
- формування установки учнів на запам’ятовування;
- організація розумової діяльності учнів на базі вивченого матеріалу;
- робота над технікою запам’ятовування.

10. Принцип труднощі й доступності навчання.

Під трудностю розуміють розрив між підготовленістю учнів до процесу навчання і тими вимогами, які цей процес до учнів пред’являють.

Основна вимога цього принципу - не допустити непосильного навчання для даної категорії учнів, проводити його таким чином, щоб учні могли свідомо засвоювати загальнонаукові та професійні знання, практичні навички й уміння, повністю використовуючи свої інтелектуальні й фізичні можливості.

Принцип доступності залежить:

- від забезпечення добору, групування і вивчення навчального матеріалу з урахуванням вимог навчальної програми та специфіки майбутнього фаху;
- урахування фактора часу;
- поступового нарощування складності теоретичного і практичного матеріалу;
- проведення занять з максимальним напруженням як розумових, так і фізичних сил учнів;
- широкого застосування сучасної комп'ютерної та іншої тренувальної техніки для поглиблення розумових і фізичних здатностей учнів;
- широкої організації змагань за досягнення високих результатів у навчальному процесі тощо.

11. Принцип науковості навчання.

Принцип науковості є важливим принципом навчання в сучасній школі. Принцип вимагає, щоб зміст освіти знайомив учнів з об'єктивними науковими фактами, поняттями, законами, теоріями всіх основних розділів відповідної навчального предмету галузі науки; наближався до розкриття сучасних досягнень і перспектив розвитку в майбутньому.

Реалізація цього принципу:

- добір та викладання навчального матеріалу з урахуванням останніх досягнень науки;
- тісний зв'язок викладу навчального матеріалу з життям;
- наукова організація та проведення навчальних заходів, використання наукових технологій;
- урахування останніх досягнень медичної, фізіологічної та психологічної наук під час визначення та обґрунтування основних складових дидактичного процесу тощо.

Таким чином, результативність процесу навчання здебільшого визначається успішністю реалізації принципів навчання, які впливають як із закономірностей навчання, так і потреб суспільства до формування

особистості. Тому принципи виступають як необхідні умови, які сприяють підвищенню якості педагогічної діяльності. У педагогічному процесі принципи навчання виступають не окремо, а в тісному взаємозв'язку з принципами виховання, що створює цілісну систему забезпечення ефективності навчання та виховання.

4.2. Тема: ЗМІСТ ОСВІТИ.

Виклад змісту лекції

План

1. Зміст освіти.
2. Структура змісту освіти.
3. Функції змісту освіти.
4. Вимоги до змісту освіти.

1.Зміст освіти.

Завдяки освіті особистість повинна опанувати нагромаджені людством фундаментальні знання, уміння та навички інтелектуальної праці, навчитися творчо, критично думати, стежити за динамікою розвитку теорії і практики, інтелектуальними новинками і збагачувати ними арсенал своїх знань. Саме на таких засадах повинен вибудовуватися зміст освіти в сучасній школі.

Зміст освіти на кожному етапі суспільного буття залежить від рівня розвитку науки й економіки, специфіки системи народної освіти певної країни, відведеного на освіту часу, теоретичного і практичного значення окремих галузей науки в загальній системі людських знань, завдань суспільства і держави в галузі політики, економіки і виховання (соціального замовлення для системи народної освіти).

Зміст освіти – коло систематизованих знань, умінь та навичок, які є основою для всебічного розвитку учнів; система наукових знань, практичних умінь і навичок, засвоєння й набуття яких закладає основи для розвитку й формування особистості.

Мета освіти: всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей.

В історії дидактики відомі різні підходи до визначення змісту освіти, які формували специфіку функціонування різних типів навчальних закладів.

Теорію формальної освіти розробляли Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, Й.-Ф. Гербарт, І. Кант та ін.. згідно з нею основним завданням освіти є розвиток розумових сил, логічного мислення, уваги, пам'яті, інтелекту учнів. Зміст освіти має базуватися на предметах гуманітарного циклу, математиці й логіці. За цією теорією працювали класичні гімназії, ліцеї в Росії та Англії. У наш час на цій основі організовано навчальний процес у гімназіях, окремих ліцеях гуманітарного напрямку, деяких школах.

Засновником *теорії матеріальної освіти* є англійський філософ Герберт Спенсер (1820-1903). Зумовлена швидким розвитком техніки, промисловості, транспорту, зв'язку. Прихильники її основним завданням вважали здобуття прикладних знань, зосередженні на вивченні предметів природничо-математичного циклу, у процесі засвоєння яких має відбутися розвиток мислення, розумових здібностей. Раніше такі підходи сповідували реальні та комерційні училища, у наш час – коледжі, деякі ліцеї.

Педоцентричну теорію сформулював американський філософ, педагог Джон Дьюї (1859-1952). Згідно з нею зміст освіти визначається інтересами та здібностями дітей, а не соціально-економічними умовами й потребами суспільства.

2. Структура змісту освіти.

Визначають *елементи змісту освіти*:

1. Інформація, яка підлягає засвоєнню, тобто перетворенню в знання. **Знання** – це цілісна система відомостей, пізнання, які накопичені людством. У навчанні повинні бути засвоєні основні поняття, терміни,

факти повсякденної дійсності й науки, її закони; теорії, які містять систему наукових знань; знання про шляхи, методи пізнання, типи і способи розумових дій; оцінні знання, тобто такі, які характеризують суспільне, особистісне значення для людини матеріалу, що вивчається.

2.Способи діяльності, досвід їх здійснення. Досвід здійснення відомих способів діяльності втілюється в уміннях і навичках суб'єкта.

Уміння – свідоме оволодіння сукупністю певних навчальних операцій (способів здійснення дій).

Навички – усталені способи діяльності, автоматизовані вміння. Уміння і навички – це способи діяльності на основі набутих знань.

Розрізняються уміння і навички спеціальні і загальнонавчальні. Спеціальні, предметні уміння формуються на матеріалі конкретного предмета.

Серед загальнонавчальних умінь і навичок виділяють (Ю.К. Бабанський): 1) навчально-організаційні — уміння раціонально планувати діяльність, визначати її завдання, уміння створювати умови діяльності; 2) навчально-інформаційні — уміння працювати з книгою, вести бібліографічний пошук; 3) навчально-інтелектуальні – уміння виділяти головне, аналізувати, порівнювати, синтезувати, зіставляти, раціонально запам'ятовувати, здійснювати самоконтроль у навчально-пізнавальній діяльності, доводити, обґрунтовувати тощо.

3.Досвід творчої діяльності, тобто діяльності, у результаті якої створюється об'єктивно чи суб'єктивно нове завдяки специфічним процедурам: самостійного переносу раніше засвоєних знань і вмінь у нову ситуацію; знаходження оригінального розв'язання проблеми в умовах, коли відомі інші; виділення нової проблеми в знайомій ситуації або нової функції об'єкта.

4.Досвід емоційно-ціннісного ставлення, який передбачає наявність знань, умінь, але не зводиться до них і полягає у формуванні ставлення суб'єкта до світу, діяльності, наукових знань, моральних норм, ідеалів.

Єдиним способом і умовою засвоєння емоційного відношення, сприйняття об'єкта як цінності є переживання, що сприяє виникненню інтересу до предмета, окремого явища і потреби в діяльності.

У сучасній педагогіці визначають таке поняття як *компетентність* (у певній галузі) – поєднання відповідних знань і здібностей, що дають змогу обґрунтовано судити про цю сферу й ефективно діяти в ній (В. Краєвський, А. Хуторський).

Компетентність об'єднує пізнавальні ставлення та практичні навички, цінності, емоції, поведінкові компоненти, знання і вміння, які можна мобілізувати для активної дії; допомагає людині визнавати, ідентифікувати і розв'язувати (незалежно від контексту) проблеми, характерні для певної діяльності; є індикатором, що сприяє у визначенні готовності учня-випускника до життя, його подальшого особистісного розвитку; активній участі в житті суспільства. Набуття молоддю знань, умінь та навичок вдосконалює їх компетентність, сприяє їх інтелектуальному, культурному, особистісному розвитку, формуванню здатності швидко реагувати на запити часу.

За результатами діяльності робочої групи з питань запровадження компетентнісного підходу, створеної в межах проекту ООН «Освітня політика та освіта «рівний-рівному»», українські педагоги запропонували такий комплекс ключових компетентностей:

- уміння вчитися (навчальна);
- громадянська компетентність (орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знати процедури участі в суспільно-політичному житті, органах місцевого самоврядування; застосовувати процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян тощо);
- загальнокультурна;
- компетентність з інформаційних та комунікативних технологій;

- соціальна компетентність (аналізувати механізми функціонування соціальних механізмів суспільства, визначаючи в них власне місце; продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати взаємини з іншими та керувати ними тощо);
- підприємницька компетентність (співвідносити власні економічні інтереси й потреби з наявними матеріальними, трудовими, природними й екологічними ресурсами, інтересами й потребами інших людей та суспільства; організовувати власну трудову та підприємницьку діяльність і працю колективу, орієнтуватися в нормах і етиці трудових відносин; аналізувати й оцінювати власні професійні можливості та співвідносити їх з потребами ринку праці тощо);
- здоров'язберігаюча (навички раціонального харчування, рухової активності, санітарно-гігієнічні навички, режим праці та відпочинку).

Компетентнісний підхід дає змогу оновити, осучаснити, модернізувати підходи до реалізації навчального процесу і визначення його результатів, вийти на новий виток розвитку теорії і практики навчання відповідно до вимог сучасності, новий якісний результат освіти.

3. Функції компонентів освіти.

Таблиця 4.1. Функції компонентів освіти.

Компоненти соціального досвіду (змісту)	Функції елементів соціального досвіду (змісту освіти)
1	2
I. ЗНАННЯ про світ і способи діяльності інтелектуального і практичного характеру.	а) ГНОСЕОЛОГІЧНА (пізнавальна) – знання створюють уявлення, в тому числі теоретичне про оточуючий світ; б) ОРІЄНТАЦІЙНА – знання вказують напрям і спосіб доцільної діяльності; в) ОЦІННА – знання вказують норми ціннісного ставлення суспільства, систему ідеалів, якої дотримується суспільство або ті чи інші його верстви.

II. Досвід здійснення СПОСОБІВ ДІЯЛЬНОСТІ	ВІДТВОРЮЮЧА – обумовлює збереження і відтворення культури, в тому числі розширення (примноження).
III. Досвід ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	ПЕРЕТВОРЮЮЧА – визначає здібність до перетворення світу, створення якісно нових об'єктів.
IV. Досвід ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ.	РЕГУЛЮЮЧА – регулює вибіркове ставлення до об'єктів і діяльності, визначає відповідність діяльності й об'єктів до потреб особистості, виробляє оцінку імовірності задоволення потреб, створює імпульс до діяльності й відбивається на її темпі, якості рівні.

Враховуючи викладене, *зміст освіти* можна визначити як педагогічно адаптований соціальний досвід, педагогічну адаптовану систему знань, способів діяльності інтелектуального і практичного характеру, досвіду творчої діяльності та емоційно-ціннісного ставлення до світу, тобто систему чотирьох компонентів соціального досвіду, віддзеркалену у видах і галузях діяльності, втілених у навчальних предметах і програмах позанавчальної діяльності учнів.

4. Вимоги до змісту освіти.

Зміст освіти повинен відповідати певним вимогам, а саме:

1. Спрямованість освіти на *підготовку висококваліфікованого фахівця* в тій чи іншій галузі, забезпечення її професійної компетентності, всебічно розвиненої особистості.
2. Висока *наукова значущість змісту*, який включений до основ наук. Це повинні бути знання універсальні, абсолютно необхідні для розкриття сутності процесів і явищ, теорії, законів, основних понять, а також інформативні і такі, що широко використовуються на практиці.
3. Забезпечення *гуманізації* освіти, що вимагає звернення до світової культури, історії, духовних цінностей, мистецтва, народних звичаїв, традицій; підвищення статусу гуманітарних предметів, подолання

тенденцій до технократизації, підвищення якості їх вивчення у ВНЗ; визначення гуманітарних аспектів у всіх навчальних предметах; створення умов для активного, творчого засвоєння студентами основ загальнолюдської культури як гармонії культури знань, спілкування, почуттів і творчості; враховувати не лише потреби суспільства, а й особистості, яка повинна мати право на певний вибір змісту освіти.

4. Відповідність *складності змісту* освіти до вікових особливостей школярів.

5. Урахування *єдності змістовного і процесуального* боків навчання. Проектуючи зміст навчального матеріалу, необхідно враховувати навчально-методичну матеріальну базу сучасної школи.

6. *Структурна єдність* змісту освіти. Вона повинна розглядатися не як сума навчальних дисциплін, а як система, яка забезпечує реалізацію мети освіти.

На визначення змісту освіти впливають різні фактори:

- мета освіти, професійної підготовки фахівців;
- рівень економічного й технічного розвитку держави;
- рівень розвитку наук: філософії, педагогіки, психології, методик викладання конкретних дисциплін, які забезпечують професійну компетентність майбутнього фахівця;
- традиції країни в галузі стратегії освіти тощо.

Документами, що визначають зміст освіти є:

❖ **Навчальний план** – державний нормативний документ, який визначає:

- тривалість навчального року для різних класів;
- перелік навчальних предметів; тижневе навчальне навантаження, кількість годин на тиждень;
- розподіл навчальних предметів за розкладом. Ще вказуються форми проведення занять та контролю;
- порядок проведення практики; кількість курсових; самостійна робота студентів.

Навчальний план — основний нормативний документ закладу освіти, за допомогою якого здійснюється організація навчального процесу. Навчальний план містить у собі розподіл залікових кредитів між дисциплінами, графік навчального процесу, а також план навчального процесу за семестрами, який визначає перелік та обсяг вивчення навчальних дисциплін, форми проведення навчальних занять та їх обсяг, форми проведення поточного та підсумкового контролю, державної атестації.

Типові навчальні плани початкової школи складені на виконання Закону України «Про загальну середню освіту» з метою впровадження Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р. № 462 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти».

Типові навчальні плани містять *інваріантну складову*, сформовану на державному рівні, обов'язкову для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форм власності, та *варіативну*, в якій передбачено додаткові години на вивчення предметів інваріантної складової, курси за вибором, індивідуальні та групові заняття, консультації.

Варіативна складова створює передумови для відображення в змісті природних, соціокультурних особливостей регіону, а головне — для диференціації, індивідуалізації, а в старшій школі — мобільності навчання, задоволення освітніх потреб груп і окремих учнів з урахуванням умов роботи конкретної школи. Значення варіативного компонента в змісті шкільної освіти поступово підвищується. У початковій школі на нього відводиться 8-10 відсотків навчального часу, в основній — 15-20, у старшій — до 35. За неможливості профільного навчання в старшій школі, години варіативного компонента пропорційно розподіляють між освітніми галузями інваріантної частини, використовують для вивчення курсів за вибором.

У початковій школі пріоритетною є загальнонавчальна підготовка з переважанням мовної освіти, яка є метою і засобом навчання.

Основна школа зосереджується на розвиток загально навчальних умінь і навичок, систематичному вивченні рідної мови та літератури, іноземної мови, історії, мистецтва, математики, інформатики, фізики, хімії, біології, географії, фізичної культури, основ здоров'я, технологій (трудове навчання).

Базовий план для старшої школи заснований на ідеях розширення, поглиблення, узагальнення загальноосвітньої підготовки, вибору і самовизначення учнів щодо профілю навчання, розвитку на якісно новому рівні самостійної роботи. Пробільність навчання у старшій школі може реалізовуватися за мовно-літературним, суспільно-історичним, фізико-математичним, природничо-науковим, художньо-естетичним, фізкультурно-оздоровчим (спортивним), професійним (що передбачає здобуття професії) напрямками.

У старшій школі має бути достатньо можливостей для вивчення через інваріантну та варіативну складові курсів і предметів за вибором (економіки, екології, програмування, соціальних тренінгів, автосправи тощо). Отже, у старшій школі передбачено блок *обов'язкових* для всіх загальноосвітніх шкіл предметів, *профільні* предмети і *предмети за вибором* учнів.

У законі «Про загальну середню освіту» визначено норму навчальних годин по класах (1-2 класи – 700, 3-4 класи – 790, 5 клас – 860, 6-7 клас – 890, 8-9- класи – 950, 10-11 класи – 1030). За дидактичними вимогами ефективно вивчення одного предмета доцільне в інтервалі двох-чотирьох годин щотижня. Відповідно до цього у початковій школі в інваріантній частині повинно вивчатися загалом до 7 предметів, в основній – до 14; у старшій, що працює як загальноосвітня, - до 16. У профільній школі в інваріантній частині кількість предметів обмежується до 8-9 назв.

На основі «Типових навчальних планів» загальноосвітні навчальні заклади складають на кожен навчальний рік робочий навчальний план з конкретизацією варіативної складової, враховуючи особливості регіону та індивідуальні освітні потреби учнів. Повноцінність початкової загальної освіти забезпечується реалізацією як інваріантної, так і варіативної складових, які в обов'язковому порядку фінансуються з відповідних бюджетів;

Робочий навчальний план школи – найголовніший річний документ загальноосвітньої школи. Презентуємо алгоритм конструювання, узгодження й аналізу робочого навчального плану школи.

Алгоритм роботи над робочим навчальним планом школи:

1. Опрацювати державний базовий навчальний план, нормативні документи, що регламентують діяльність адміністрації освітньої установи при конструюванні навчального плану школи.
2. Створити робочу групу (групи) для здійснення роботи з підготовки навчального плану, до складу якої доцільно включити членів адміністрації школи, керівників її структурних підрозділів, окремих учителів та учнів. Типові навчальні плани старшої школи реалізують зміст освіти залежно від обраного профілю навчання.

Кожен з профілів передбачає вивчення предметів на одному із трьох рівнів:

- *рівні стандарту* — навчальні предмети не є профільними чи базовими (наприклад, математика в художньо-естетичному профілі, історія у фізико-математичному профілі);
- *академічному рівні* — навчальні предмети не є профільними, але є базовими (наприклад, алгебра і геометрія у фізичному профілі);
- *профільному рівні*, який передбачає поглиблене вивчення відповідних предметів, орієнтацію їх змісту на майбутню професію (наприклад, мови та літератури на філологічному профілі).

Профільне навчання забезпечує сукупність предметів: базові профільні предмети, що розширюють профіль, курси за вибором, факультативи.

❖ **Навчальна програма** – державний документ у якому визначено зміст освіти з окремої навчальної дисципліни з виділенням розділів, тем, кількості годин на їх опрацювання.

Основні розділи навчальної програми:

- пояснювальна записка, яка містить виклад мети навчання з певного предмета, ознаки процесу (організація навчання кожного класу);
- зміст навчального матеріалу, поділений на розділи і теми із зазначенням кількості годин на кожному з них;
- обсяг знань, умінь і навичок (у їх різновидах) з певного предмета для учнів кожного класу;
- перелік унаочнень і літератури для учнів й методичної літератури для викладачів;
- критерії оцінювання знань, умінь і навичок щодо кожного виду з роботи.

Важливу роль відіграє авторська модернізація навчальних програм залежно від нових методичних знахідок, науково-методичного прогресу і змін в соціальному житті. Так, наприкінці 80-х років минулого сторіччя виникла потреба внесення істотних змін до програм з російської та української літератури, коли було знято заборону на твори незаслужено витіснених з духовного простору письменників, розширено перелік сучасних авторів. Необхідність загального екологічного навчання і виховання значно змінила програму з географії.

Внесенням змін до програм займаються комісії створені при Науково-методичному центрі Міністерства освіти і науки, до яких входять провідні вчені, спеціалісти-практики.

У ЗОНЗ використовується концентричний спосіб побудови навчальної програми.

❖ *Навчальний підручник* – навчальна книга, яка викладає основний зміст конкретного навчального предмета у відповідності до програми. В підручниках матеріал, що вивчається, розчленовується на окремі теми і дається його фактичний виклад. Є вказівки, які відносяться до організації самостійної роботи, самоконтролю тощо.

❖ *Навчальний посібник* – навчальна книга, в якій подається зміст навчального матеріалу, що не завжди відповідає вимогам чинної програми. Він може виходити за її рамки, мати додаткову інформацію, додаткові завдання, спрямовані на розширення пізнавальних інтересів студентів, розвиток їх активності й самостійності.

4.3. ТЕМА: ВИДИ НАВЧАННЯ.

Виклад змісту лекції

План

1. Сучасні види та концепції навчання.
2. Авторські педагогічні ідеї.

1. Сучасні види та концепції навчання

На результативність навчання впливають організація його процесу, структура, зміст, методи, форми. Цим обумовлене існування різних концепцій навчання – системи поглядів на процес навчання. Свідоме орієнтування на психологічну і дидактичну концепції визначає вибір виду навчання чи обґрунтованого їх поєднання.

Догматичне навчання. В основі догматичного навчання – спосіб вивчення фактів і явищ дійсності як певних незмінних положень (догм) без урахування практики, досвіду людини.

Пояснювальне навчання. Головне призначення його в тому, щоб забезпечити засвоєння учнями системи наукових знань, оволодіння міцними вміннями і навичками. При цьому учням не просто повідомляються готові знання, а їх пояснюють, обґрунтовують, коментують, тобто здійснюється не механічне запам'ятовування, а

відбувається розуміння суті, що потребує розумової діяльності школяра.

Проблемне навчання. Організація процесу навчання, в основі якої лежить створення викладачем самостійної пошукової діяльності школярів із розв'язання *пізнавальних проблем*, у ході якої формується нове знання, уміння, навички та розвиваються здібності, активність, зацікавленість, ерудиція, творче мислення та інші особистісно-значущі якості.

Проблемна ситуація – це ситуація, яка виникає в результаті організації вчителем взаємодії учня з пізнавальним об'єктом, завдяки якому виявляється пізнавальне протиріччя. Проблемна ситуація характеризується інтелектуальним ускладненням і потребою у вирішенні пізнавального протиріччя. Суть пізнавального протиріччя полягає в неможливості за допомогою знань, які має учень, і засобів діяльності вирішити протиріччя, тобто проблемна ситуація виникає тоді, коли думка, що рухається визначеним руслом, зустрічає перепону, яка спонукає до пошуку шляхів подолання перешкод для досягнення мети.

Програмоване навчання. Самостійне індивідуальне навчання за наперед розробленою навчальною програмою з допомогою спеціальних засобів (програмованого підручника, особливих навчальних програм ЕОМ та ін.), що забезпечує кожному учню можливість здійснення навчання у відповідності до його індивідуальних здібностей (темپ навчання, рівень наукованості...)

Основою програмованого навчання є три уявлення про навчання: 1) як про процес керування, 2) інформаційний процес та 3) індивідуалізований процес. Воно потребує спеціальної побудови навчального матеріалу:

- навчальний матеріал подається невеликими частинами (дозами). Кожна доза є логічно завершеною, зручно доступною для цілісного сприйняття;
- кожна частина навчального матеріалу супроводжується вказівками або завданнями, як здійснити певні дії, спрямовані на її засвоєння;

- засвоєння кожної частини навчального матеріалу перевіряється переходом до нової шляхом надання учню спеціального завдання;
- учень одразу ж дізнається, правильно чи неправильно він відповів (здійснюється зворотній зв'язок), тобто учень забезпечується засобами контролю і самоконтролю;
- залежно від відповіді учня оцінюється можливість його просування: якщо дав правильну відповідь – переходить до наступної частини матеріалу, якщо ні – повинен ще раз опрацювати поданий матеріал, виконати додаткові завдання.

Отже, програмоване навчання передбачає такі етапи: *пред'явлення, засвоєння і перевірку.*

Модульне навчання. Організація процесу навчання із розподілом усього змісту навчального матеріалу на змістовно, логічно завершені частини, засвоєння яких забезпечує досягнення результату навчання.

Модульний підхід передбачає організацію процесу навчання на основі створення навчальних модулів, акцентування на індивідуально-орієнтованому підході до навчальної діяльності учнів. Основним засобом модульного навчання є модульна програма (модуль). *Модуль* – одиниця змісту навчання, відібрана і дидактично опрацьована для досягнення певного рівня знань, умінь та навичок з продуманою системою контролю як у процесі вивчення модуля, так і по його завершенні.

Кожен змістовний модуль включає в себе такі блоки:

- цільовий (мета і завдання модуля);
- змістовний (сміслові одиниці, терміни, поняття, закони, що становлять суть певного розділу навчальної дисципліни);
- операційний (визначення пізнавальних навичок);
- методичний (рекомендації щодо самостійної роботи по засвоєнню навчального матеріалу);
- контрольний (завдання тести для перевірки; система оцінювання).

Залежно від викладу навчального матеріалу розрізняють такі види

модулів (Н.П. Волкова):

- дидактичний (виважений концептуальний опис методики викладання навчального курсу, що визначає цілі і завдання навчання та психосоціального розвитку учня протягом півріччя або навчального року);
- навчальний (відносно самостійна, цілісна частина реального навчально-виховного процесу, яка поєднує змістовий, технологічний і контрольнo-діагностичний складники);
- змістовий (науково адаптована, відкрита і взаємозалежна система знань, норм і цінностей, яка визначається науковим проектом змістового модуля (сценарієм інваріантних технологій модульно-розвивального процесу, навчальним посібником).

Основою побудови модулів є: *відносна самостійність елементів* (ступінь їх самостійності обумовлений сукупністю локальних дидактичних завдань, спрямованих на єдину інтегровану дидактичну мету); *наявність кількох рівнів організації навчання* відповідно до здібностей учнів (завдання вищого рівня передбачають опрацювання додаткової літератури, написання творчої роботи, рефератів тощо); *наявність інваріантної і варіативної частин*, цільове призначення інформативного матеріалу; *оптимальне співвідношення інформаційного і методичного матеріалу* (створення найсприятливіших ситуацій подачі матеріалів модулів для забезпечення ефективного смислового його оволодіння учнями); *реалізація зворотного зв'язку* для оптимальної передачі інформації, контролю знань, їх діагностики і самодіагностики (забезпечення відкритого контролю, який виявляє рівень підготовки учнів до занять; застосування проміжного та узагальнюючого контролю; своєчасне виявлення прогалини в оволодінні знаннями і нормами, а у разі незасвоєння – надання можливості вчителю і учневі з'ясувати, що треба повторити, осмислити, зрозуміти; самоконтроль).

Комп'ютерне навчання. Ідея застосування комп'ютера як засобу навчання (комп'ютерне навчання) виникла в 50-ті роки XX сторіччя в

рамках програмованого навчання, а в 70-80 роки перші комп'ютери з'явилися в школах.

Комп'ютерне навчання у вузькому значення передбачає застосування комп'ютера як засобу навчання, а в широкому – застосування комп'ютера в навчальному процесі з різною метою.

Основна мета навчання – підготувати підростаюче покоління до життя в інформатизованому суспільстві, підвищити ефективність навчання шляхом впровадження засобів інформатизації.

Існує два напрями інформатизації навчання:

- 1) вивчення комп'ютера як ЕОМ, щоб забезпечити комп'ютерну грамотність учнів
- 2) оволодіння способами застосування комп'ютера в навчальній діяльності, тобто технологією комп'ютерного навчання, що включає розробки навчальних програм.

Комп'ютерні навчальні програми можуть бути:

- навчаючими
- тренувальними
- контролюючими
- імітаційними
- моделюючими
- ігровими (гра як засіб навчання).

Робота учнів з комп'ютерною технікою забезпечує:

- підвищення інтересу, мотивації до навчання завдяки новим формам роботи;
- індивідуалізацію навчання;
- об'єктивність контролю;
- активізацію навчання завдяки використанню привабливих і швидкозмінних форм подачі інформації;
- формування вмінь та навичок для різноманітної творчої діяльності;
- виховання інформаційної культури;

- оволодіння навичками оперативного прийняття рішень у складній ситуації;
- доступ учнів до банків інформації, можливість оперативно знаходити необхідну інформацію.

Особистісно-орієнтоване. Організація процесу навчання, в основі якої лежить визнання індивідуальності, самобутності, самоцінності кожної людини, що вимагає забезпечення розвитку і саморозвитку особистості учня, виходячи із виявлення його індивідуального, неповторного, суб'єктивного досвіду, здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, можливостей реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці.

Основою створення особистісно-орієнтованого навчання стали ідеї гуманізації освіти (Д. Дьюї, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Сухомлинський), визначення індивідуальності, самобутності, самоцінності кожної людини, що вимагає забезпечення розвитку і саморозвитку особистості учня.

Сутнісними *ознаками* особистісно-орієнтованого навчання є: суб'єкт-суб'єктне гуманне співробітництво всіх учасників навчального процесу; діагностично-стимуляційний спосіб організації пізнання; діяльнісно-комунікативна активність учнів; проектування вчителем (учнями) індивідуальних досягнень в усіх видах діяльності; врахування в змісті, методиках особистісних потреб і можливостей людини у здобутті якісної освіти. Умовою і результатом особистісно-орієнтованого навчання є формування в учнів бажання і здатності самостійно вчитися, шукати в різних джерелах інформацію і застосовувати нові знання, виробляти вміння діяти, прагнути творчості та саморозвитку.

Отже, реалізація особистісно-орієнтованого навчання спирається на учіння як індивідуальну діяльність школяра, її корекцію і педагогічну підтримку, тобто завдання вчителя в допомозі кожному учневі розкривати свої пізнавальні можливості, визначати педагогічні умови, необхідні для їх задоволення. Цьому сприяє:

1. Позиція вчителя як консультанта, який здійснює педагогічну розвивальну допомогу школяреві.
2. Створення умов для дидактичного вибору як певних активних дій школяра, спрямованих на визначення переваг однієї з альтернатив:
 - у використанні навчального матеріалу різного за змістом, видом, формою;
 - у виборі способів виконання навчальних завдань, що сприяє зниженню емоційного напруження, тому що учень не боїться зробити помилку в своїх діях;
 - у використанні індивідуальних програм навчання.
3. Створення вільної атмосфери, яка характеризується тим, що учні не бояться робити помилки, вільно обговорюють проблеми, висловлюють свої особисті думки, підходи, взаємодіють у навчанні один з одним, звертаються за допомогою і підтримкою до вчителя.
4. Створення умов для творчості в самостійній роботі.
5. Постійна увага вчителя до аналізу й оцінки індивідуальних способів навчальної роботи, яка спонукає учня до усвідомлення не лише результату, а і процесу своєї роботи. Стимулювання до самооцінки.
6. Спрямованість роботи вчителя на навчальні можливості кожного учня, складання індивідуальної картки його особистісного (пізнавального) розвитку, індивідуальної колекційної програми навчання з опорою, спрямованого перш за все, на успіх у досягненні позитивних навчальних результатів.

Дистанційне навчання. Фізична віддаленість студента від навчального закладу зумовила появу концепції дистанційного навчання. Воно було започатковане з 1891 року, коли при Чиказькому університеті організували заочне відділення.

Розвиток комп'ютерної техніки та комунікаційних технологій в освіті в останні десятиріччя XX століття дав потужний поштовх новому етапу розвитку дистанційної освіти, відкрив шляхи впровадженню комп'ютерних

засобів педагогічної комунікації.

Натепер широко використовується «електронне навчання» - організаційна форма навчання, за якої суб'єкт навчання і викладач віддалені один від одного у просторі, а для роботи над навчальним матеріалом використовують ресурси інтернету.

Характерними ознаками дистанційної освіти є:

- гнучкість (можливість навчатися у зручний час, у зручному місці та темпі; нерегламентований час для засвоєння дисципліни);
- модульність (можливість від набору незалежних навчальних курсів-модулів формувати навчальний план, який відповідає індивідуальним і груповим потребам);
- паралельність (паралельне з професійною діяльністю навчання, тобто без відриву від виробництва);
- охоплення (одночасне звернення до багатьох джерел навчальної інформації: електронних бібліотек, банків даних, баз знань тощо);
- рентабельність (системи дистанційного навчання на 10-50% дешевші, ніж традиційні за рахунок кращого використання навчальних площ і технічних засобів, концентрованого та уніфікованого змісту навчальних матеріалів);
- технологічність (сукупність дидактичних методів та засобів, які застосовують нові інформаційні технології: Інтернет, засоби мультимедіа, комп'ютерні тренажери, системи тестування знань).

Проектне навчання. Це один із варіантів продуктивного навчання, метою якого є не засвоєння суми знань і не проходження освітніх програм, а реальне використання, розвиток та збагачення власного досвіду учнів та їх уявлення про світ.

Сутність проектного навчання: виходячи зі своїх інтересів, діти разом з учителем проектують вирішення якого-небудь практичного завдання. Матеріал різних навчальних предметів групується навколо комплексів-проектів (С.Т. Шацький, 1905р, Росія);

Заперечення необхідності стандартизованої освіти та зведення навчання до, ґрунтованого на інтересах дітей, практицизму (Дж. Дьюї та В. Кіппатрік, 20-ті роки ХХ ст, США).

Проект – сукупність певних ідей, документів, текстів для створення реального об'єкта, предмета, створення різного роду теоретичного/практичного продукту.

4.2. Таблиця Алгоритм роботи над проектом.

Алгоритм роботи над проектом	
<i>Етапи проектування</i>	<i>Діяльність учасників</i>
Організація проекту	✓ визначення теми й мети проекту; ✓ формулювання проблеми ✓ гіпотези щодо її розв'язання
Планування діяльності в проекті	✓ визначення джерел інформації ✓ опис бажаних кінцевих результатів ✓ розподіл завдань
Дослідження теми проекту	✓ збір необхідної інформації ✓ аналіз зібраної інформації ✓ висновки, пропозиції
Результати	✓ оформлення результату ✓ демонстрація (презентація) результату ✓ оцінка й підбиття підсумків

Вимоги до проекту:

- проект розробляється з ініціативи учнів, але тема може бути запропонована вчителем. Тема для всього класу може бути однією, але шляхи її реалізації для кожної групи можуть бути різними;
- проект варто робити значущим для найближчого й опосередкованого оточення учнів;
- робота з проектом має дослідницький характер, моделює роботу в науковій лабораторії й тому необхідно розробити апарат дослідження, обґрунтувати його;

- проект педагогічно значущий, тобто учні у процесі його здійснення здобувають нові знання, будують нові відносини, опановують загальнонавчальні вміння;
- проект заздалегідь спланований, сконструйований спільними зусиллями вчителя й учнів, але в той же час у міру його розгортання допускаються гнучкість і зміни;
- проект рекламується в рамках класу, паралелі, школи з метою підвищення мотивації учнів у його реалізації, розгортається його спільна значущість;
- проект реалістичний, має визначену практичну значимість, зорієнтований на можливості учнів; припускається високе розмаїття тем.

2. Авторські педагогічні ідеї.

Концепція розвивального навчання Л.В.Занкова. Головне завдання розробленої Л.В. Занковим системи навчання – загальний розвиток дитини, її розуму, волі, почуттів, що є основою засвоєння знань, умінь, навичок. Для цієї системи характерним є багатий зміст навчання, який охоплює в початкових класах як теоретичні, так і емпіричні знання.

Провідна роль навчання в розвитку школяра як основоположна в теорії Л.В. Занкова розв'язує завдання високої ефективності навчання для загального розвитку школяра.

Означувана експериментальна система розроблена за дидактичними принципами:

- принцип навчання на високому рівні труднощі;
- принцип вивчення програмового матеріалу швидким темпом;
- принцип провідної ролі теоретичних знань;
- принцип усвідомлення школярем процесу учіння, в основі якого покладено дидактичний принци свідомості;
- принцип загального розвитку всіх учнів.

У системі Л.В. Занкова методи навчання спрямовані на розв'язання

протиріч, передбачають можливість зміни стилю роботи вчителя в залежності від конкретних умов, рівня підготовленості учнів.

Особливості дидактичної системи Л.В. Занкова полягають у тому, що:

- запитання і завдання вимагають неоднозначної відповіді, стимулюють до висловлювання різних точок зору;
- організаційних форм навчання динамічні, гнучкі;
- виявлення змін в розвитку кожного школяра, що свідчать про результати навчання;
- показники успішності перебувають в єдності з показниками розвитку;
- оцінки – лише засоби відбиття наслідків засвоєння навчальної програми;
- доброзичливі, наповнені позитивними емоціями відношення між учителем і учнями.

Теорія змістовного узагальнення В.В.Давидова. Основною концепцією розвивального навчання за системою В.В. Давидова є положення про те, що учень є не об'єктом діяльності вчителя, а суб'єктом учіння, який само змінюється в цьому процесі. Засвоєння знань, умінь, навичок виступає як засіб розвитку, а не як саомета.

Важливою умовою реалізації концепції є зміни в змісті навчання.

Як відомо, традиційне навчання спрямоване переважно на перехід від часткового, конкретного, одиничного до загального, абстрактного, цілого, від випадку, факту – до системи; від явища до сутності. Мислення при такому навчанні В.В.Давидов називає емпіричним. Так, емпіричні знання відбивають переважно зовнішнє в явищах і виявляють ознаки, які вказують на різницю в них.

Особливостями теорії В.В. Давидова є: формування повноцінного індуктивно-дедуктивного мислення (від абстрактного до конкретного і від конкретного до абстрактного з пріоритетом першого), науково-теоретичний зміст навчальних предметів, поступове освоєння учнями окремих елементів

навчальної діяльності для самостійного виконання; широке використання колективних форм роботи школярів.

Основу змісту освіти повинна складати система наукових понять, які визначають загальні способи дій у процесі вирішення конкретних задач.

Для цього вчителю необхідно організувати діяльність дітей, спрямовану на пошук способу розв'язання задач творчого характеру. Прагнення саме до такої діяльності виникає в ситуації, у якій виявляється недостатність раніше засвоєних способів дій. Тому учень повинен здійснити аналіз ситуації, підійти до неї з різних сторін.

Коли навчальна задача вирішена, учитель здійснює оцінювання знайденого рішення.

Розвиваюче навчання, яке спирається на навчально-пошукову діяльність учнів, надає перевагу груповій або колективній формі роботи, тому що передбачає критичне співставлення різних підходів, зіткнення різних точок зору тощо. і в цьому діалозі бере участь учень як суб'єкт пізнавальної діяльності, котрий взаємодіє як з учителем, так і з однокласниками.

Теорія поетапного формування розумових дій (П.Я.Гальперін, Н.Ф.Тализіна) здійснюється за такими етапами: етап попереднього ознайомлення з метою навчання, формування позитивної мотивації учнів; складання схеми орієнтованої основи дії; виконання дій у матеріальному або матеріалізованому вигляді (матеріальне – реальні предмети, матеріалізоване – моделі, схеми); формування дії (в усній мові або письмовому вигляді) без опори на матеріальні засоби; формування дії як «зовнішньої мови про себе» (приговорювання про себе з поступовим скороченням, автоматизацією); етап виконання дії в розумовому плані.

Ученими визначено три типи навчання за характером орієнтовної основи дії, за якими учням:

1) демонструється зразок і неповний словесний опис. Школярі допускають помилки, дії є повністю не усвідомленими, викликає

утруднення перенесення дії на нові об'єкти;

2) надається алгоритм застосування правил виконання дій (застосування правила). Вони усвідомлюють дії, але перенесення дії на нові завдання обмежене конкретною орієнтовною основою дії;

3) даються орієнтири в узагальненому вигляді. Орієнтовна основа дії в конкретних випадках складається учнем на основі відомих його загальних знань.

Концепція Школи діалогу культур. На початку 80-х років XX сторіччя в Харкові були вперше проведені і теоретично обґрунтовані так звані уроки-діалоги. З 1992 р. в Україні концепції Школи діалогу культур впроваджувалися в Харківській гімназії «Очаг».

В основу технології «Діалог культур» закладені ідеї М.М. Бахтіна «про культуру як діалог», ідеї «внутрішньої мови» Л.С. Виготського і положення «філософської логіки культури» В.С. Біблера. У її основі лежить комунікативний і соціокультурний методологічний підхід, тобто управління навчального процесу на уроці здійснюється взаємозв'язком, взаємодією, взаємонавчанням. *Мета* застосування технологій «Діалог культур» – формування діалогічної свідомості та мислення, поєднання в ньому різних культур і форм діяльності, які не співставляються одна з одною.

Діалог – це розмова вчителя й учнів на теми, які передбачені шкільною програмою. Під час такої бесіди вчитель не нав'язує учням книжкові вирази, думки, а допомагає дійти до відповіді на поставлене запитання або завдання своїм розумом у процесі мислення та обміну думками. С.Ю. Курганов виділяє три методи організації діалогу: суперечка зі співрозмовником; звернення уваги вчителя на дитячі гіпотези, питання, які перевизначають навчальну проблему й узагальнення цих думок; звернення до експерименту.

Основною формою організації навчання у технології є *урок-діалог* як особлива форма навчання, котра не зводиться до жодного з його видів,

показує порівняння структури навчання зі структурою уроку, у якому забезпечується рух тих, хто навчається, до загального результату як підсумку закінчення навчальної роботи. Засвоєння знань на таких уроках відбувається у формі розвитку індивідуального мислення кожного учня.

Починається урок-діалог із перевизначення загальної проблеми, тобто кожний учень зіштовхується з якимись труднощами. Після того як учитель поставив певне питання або задачу, він уважно вислуховує всі можливі варіанти рішення й визначення, які пропонують учні. У таких варіантах учитель допомагає проявити суперечності різних логік і форм мислення. Досліджуючи концепцію М.М. Бахтіна, С.Ю. Курганов дійшов висновку: «Істина не народжується і не знаходиться в голові окремої людини, вона народжується між людьми, які разом її шукали в процесі їх діалогічного мислення». Тому учень у навчальному діалозі знаходиться на проміжку культур. Для вчителя тексти діалогів, репліки дітей і аналіз є найважливішою формою вивчення мислення учнів, а не тільки способом його формування.

У технології «Діалог культур» діалог виступає у двох функціях: *перша* – це організація навчання, *друга* – принцип організації змісту науки: а) діалог – визначення суті й сенсу засвоєних і творчо сформованих понять; б) діалог культур у контексті сучасної культури розгортається навколо основних питань буття, основних точок здивування; в) діалог у свідомості учня голосів поета і теоретика, як основа розвитку творчого мислення.

Особливості організації змісту науки складаються з таких компонентів: 1) проектування на весь процес навчання особливостей культури і мислення епох; 2) навчання здійснюється на наскрізному діалозі двох основних сфер навчального процесу: мовної стихії відповідної мови та історичної послідовності основних форм європейської культури; 3) послідовність класів відповідає за послідовність основних історичних культур, які змінювали одна одну в європейській історії – античної, середньовічної, новітньої.

Специфікою технології «Діалог культур» є те, що автори її програм для кожного класу – самі педагоги, а навчання будується не на основі підручника, а на основі корінних, реальних текстів даної культури і текстів, які відтворюють думки основних співрозмовників цієї культури.

Особливостями методики технології є *створення ситуації діалогу; точки здивування і точки буття* (у цих точках відбувається закріплення вихідних понять психологічного і логічного взаємоперетворення свідомості – у мислення, а мислення – у свідомість: загадки слова, числа, явищ природи та ін.); *ігрові осередки* (центри) – метод фізичного впливу (фізичні, словесні ігри, музика, театр і багато ін.).

Отже, технологія «Діалог культур» – це навчальна програма, яка сприяє формуванню світогляду дитини поетапно. Використання технології сприяє гармонійному формуванню і розвитку інтелектуальної та розумової здатності дитини, більше того, це не «навалюється» на дитину одразу, а відбувається послідовно. А урок-діалог, як форма навчання, незалежно від програми, сприяє формуванню логічного мислення, оскільки вчитель дає «поштовх» до відповіді, а учень сам узагальнює та формулює її.

Концепція активізації пізнавальної діяльності школярів (В.І.Лозова, Т.І.Шамова, Г.І.Щукіна).

Активність учнів у навчанні як вияв їх потреб, бажання самостійної пізнавальної діяльності. Види активності (потенційна, діяльнісна, виконавська, реконструктивна, творча, ситуативна, стійка). Ознаки пізнавальної активності (допитливість, пізнавальний інтерес, енергійність, ініціативність, самостійність, інтенсивність). Активізація пізнавальної діяльності як застосування методів, засобів, форм навчання, що спонукають особистість до виявлення активності (формування позитивної мотивації, залучення школярів до самостійної пізнавальної діяльності, організація навчального спілкування, сприятливого мікроклімату в стосунках з учителями, однокласниками; робота, спрямована на оволодіння школярами загальнонавчальними вміннями, організація успіху школяра в навчанні та

ін.).

Концепція педагогічної гармонії М.М. Палтишева. Ідею педагогічної гармонії в організації навчально-виховного процесу теоретично обґрунтував М.М. Палтишев і втілював її у проведенні уроків фізики. Умовами реалізації цієї ідеї є:

1. Цільова установка освіти на формування Людини Світу, Людини Землі, Людини Батьківщини, яка повинна володіти глибокими знаннями про оточуючу нас природу, історію розвитку цивілізації, культури свого народу, знати закони гармонійної життєтворчості людей, правила гуманістичного спілкування між людьми.
2. Відбір змісту освіти, який відповідає цільовій установці.
3. Організаційні форми і методи навчання і виховання, які забезпечують гармонійність навчального процесу тощо.

Концепція авторської школи Н.П. Гузика. Розвиток індивідуальних особливостей і відмінностей школярів.

Навчальний процес у цій школі побудовано так, що учень може сам обирати зміст і технологію навчання в рамках того, що надає школа.

У процесі навчання формуються три тимчасові рухові навчальні групи: групи з високим темпом проходження шкільної програми, з нормальним темпом і заниженим. Ця система дозволяє переводити з одного класу до іншого учня на будь-якому етапі його навчання як у рамках всього класу, так і в рамках окремих предметів. Наприклад, той учень, який засвоює будь-який предмет швидше, ніж інші, може навчатися в наступному класі лише з цього предмета.

Технологія викладання й учіння зводиться до поетапного формування знань, умінь, навичок учнів, а також до диференційованого підходу щодо змісту і темпу вивчення шкільних програм.

У відповідності з цим будь-яка навчальна тема вивчається учнями за такими етапами.

Перший етап забезпечує репродуктивне засвоєння основного теоретичного змісту.

Другий етап – фронтальна переробка матеріалу навчального блоку, спрямована на осмислення й усвідомлення теоретичного матеріалу та на оволодіння стандартними вміннями та навичками. Потім у навчання поступово вводяться нестандартні педагогічні завдання, що стимулюють до оволодіння конкретними розумовими операціями (аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, узагальнення тощо). На цьому етапі виконуються загальнообов'язкові завдання, але темп і час їх виконання індивідуалізовано за рахунок диференціації.

Третій етап – має персональний індивідуальний характер. Засвоєння відбувається за індивідуальними програмами («С», «В», «А»).

Програма «С» забезпечує формування ЗУН тих учнів, які ще не засвоїли певний навчальний матеріал на елементарному рівні – репродуктивному. Ця програма має достатній мінімум вправ, котрі забезпечують просування учня вперед.

Програма «В» інтегрує дві мети: засвоєння інформації і специфічних прийомів інтелектуальної діяльності, що сприяє формуванню творчого потенціалу особистості.

Програма «А» - виконання завдань, пов'язаних з характером провідної діяльності учня.

Четвертий етап – передбачає заняття, спрямовані на систематизацію і узагальнення знань, умінь, навичок школярів за диференційованими програмами.

Окремий етап присвячується міжпредметному узагальненню і систематизації, який забезпечується численними програмами, що охоплюють професійні пріоритети дітей.

Заключний етап – проведення двох видів заліків: *формальний* (перевірка ЗУН в рамках шкільних стандартів) та *індивідуальний* (творчий

залік, що проводиться за програмами, котрі охоплюють коло навчальних інтересів дітей).

4.4. Тема: Методи навчання.

Виклад змісту лекції

План

1. Поняття про методи навчання.
2. Проблема класифікації методів навчання.
3. Оптимальний вибір методів навчання.

1. Поняття про методи навчання.

Методи навчання (*від грец. *metodos* – шлях до чого-небудь*) - це зв'язувальна ланка між запланованою метою і кінцевим результатом. Без методів неможливо досягнути поставленої мети, реалізувати намічений зміст, наповнити навчання пізнавальною діяльністю. Під дидактичними методами розуміють сукупність способів і прийомів організації пізнавальної активності тих, хто навчається, спрямованих на досягнення мети навчання і розв'язання завдань освіти.

У педагогічній літературі, поряд з терміном «метод», зустрічається термін «*прийом*», тобто деталь методу. Прийом не має самостійного навчального завдання, а підпорядковується тому завданню, яке виконується даним методом. Але за різних умов метод може стати прийомом.

Засіб навчання - це те, за допомогою чого здійснюється навчання.

В.Оконь називає такі засоби навчання:

- прості: а) словесні (вербальні): підручники, друковані тексти; б) візуальні: оригінальні предмети, моделі, картини, моделі, картини, діаграми, карти, муляжі;
- складні: а) механічні, візуальні, які забезпечують передавання зображення за допомогою технічних пристроїв (фотоапарат, мікроскоп, телескоп тощо); б) аудіальні, що передають звуки, шум; в) аудіовізуальні,

що поєднують зображення і звуки; г)засоби, що автоматизують процес навчання (лінгвістичні кабінети, комп'ютери тощо).

2. Проблема класифікації методів навчання.

Єдиної класифікації методів навчання в сучасній дидактиці немає. Тому подамо класифікацію методів на основі різних ознак. Одна з класифікацій — *за джерелами здобуття знань*, згідно з якою всі методи навчання поділяються на словесні, наочні та практичні (М.М. Верзілін, Є.Я. Голант, Є.І. Перовський).

М.М. Скаткіним і І.Я. Лернером була запропонована класифікація методів навчання за *характером пізнавальної діяльності школярів*:

- *Пояснювальний* (інформаційно - репродуктивний). Суть його в тому, що той, хто навчає, організовує сприйняття, а ті, хто навчаються, сприймають ті чи інші факти, явища, фіксують їх у своїй пам'яті. Сприйняття може бути організоване за допомогою слова, книги, наочних посібників, досвіду.
- *Репродуктивний* – заснований на відтворенні знань, повторенні способів діяльності.
- *Проблемний виклад знань*. Той, хто навчає, створює проблемну ситуацію, формулює проблему, сам її розв'язує, демонструючи шляхи розв'язання.
- *Частково-пошуковий метод*, при якому організується участь індивіда в розкритті тих чи інших питань теми, що вивчається. Учень може формулювати запитання за матеріалом, що вивчається, добирати докази за певною тезою лектора, висувати гіпотези, брати участь в евристичній бесіді.
- *Дослідницький метод*. Завдяки йому, ті, хто навчаються, беруть участь у науковому пізнанні: спостерігають і вивчають факти, явища, виявляють проблему дослідження, висувують гіпотези, планують шляхи її перевірки, вивчають літературу, оцінюють результати, роблять висновки про

можливість використання набутих знань.

Поділ методів на продуктивні і репродуктивні автори вважали умовним, оскільки будь-який акт діяльності без репродуктивного неможливий.

У розробці теорії методів навчання важливе місце займали питання бінарного підходу до їх визначення і класифікації. Класифікація методів навчання на *бінарній основі* була розроблена М.М. Левіною, М.І. Махмутовим. Вона будувалася за принципом поділу методів на *методи викладання і методи учіння*, що розглядалися в сукупності.

І.В. Харламов визначає п'ять груп методів навчання:

- метод *усного викладення* знань педагогом і активізація пізнавальної діяльності учнів — розповідь, пояснення, лекція, бесіда, метод ілюстрації;
- методи *закріплення* навчального матеріалу: бесіда, робота з підручником;
- методи *самостійної роботи* учнів, спрямовані на осмислення й *засвоєння* нового матеріалу: робота з підручником, лабораторні роботи;
- методи навчальної роботи з *використання* знань на *практиці* й вироблення умінь і навичок: вправи, лабораторні заняття;
- методи *перевірки й оцінки* знань, умінь, навичок школярів: спостереження за роботою учнів, усне опитування, контрольні роботи, програмований контроль, перевірка домашніх завдань тощо.

У дидактичній науці існують й інші підходи до визначення і класифікації методів навчання:

- за категоріями теорії пізнання (дедуктивний і продуктивний, чуттєвий і абстрактний, теоретичний і практичний);
- за розумовими операціями (аналіз, синтез, узагальнення, класифікація, систематизація, абстракція);
- за дидактичними функціями (методи первісного засвоєння, узагальнення засвоєного, контролю і перевірки);

- за основними позиціями і дидактичними принципами (методи зв'язку навчання з життям, методи наочності тощо);
- за формами організації процесу навчання (екскурсії, методи навчання на виробництві);
- за ступенем активності учнів — методи активні й пасивні.

З наведеного видно, що майже у кожного з підходів своя система класифікації, але жодна з них не охоплює всі істотні боки навчання. Тому безперечної в логічному відношенні, достатньо обґрунтованої і тому загальноновизнаної класифікації методів навчання створити ще не вдалося. Проблема методів навчання належить до числа тих проблем, які не зразу піддаються розв'язанню, її не можна вважати остаточно вирішеною і зараз, про що свідчить численність різних точок зору на номенклатуру і принципи її класифікації.

Характеристика окремих методів. До *словесних* методів (монологічні, діалогічні) належать усний виклад нового матеріалу (лекція, пояснення, розповідь), бесіда, диспут, рольова гра, драматизація, робота з книгою. Завдяки цим методам надається інформація тим, хто навчається, здійснюється вплив на їхні думки, почуття, одночасно забезпечується реалізація принципів навчання. Головний недолік цих методів – при великій активності того, хто навчає, низька активність тих, хто навчається. [22, с. 140-141].

Серед словесних методів важливе місце належить *лекції* як способу викладу (логічно стрункого, систематизованого, послідовного тощо) об'ємного теоретичного матеріалу для забезпечення свідомого сприймання й засвоєння наукової інформації суб'єктами навчання. Лекції обов'язково мають етапи підготовки: попередню підготовку, оформлення лекції, підготовку до викладу тексту лекції, заключний етап.

Розрізняють різні види лекцій: вступна, заключна, установча, проблемна, лекція-консультація, лекція-конференція, лекція-прес-конференція, лекція-візуаліація, лекція-бесіда. На різних етапах лекції

доцільно використовувати такі методи, як пояснення, розповідь.

Пояснення – монологічний доказовий виклад матеріалу, тлумачення сутності вивчених об'єктів, явищ, процесів, подій; розкриття змісту понять, термінів; ознайомлення з принципами дій приладів тощо.

Розповідь – живий, образний, емоційний виклад будь-якого питання, короткий за часом, що містить переважно фактичний матеріал (художня, науково-популярна, розповідь-опис).

Бесіда – це діалогічний метод навчання, при якому, той, хто навчає, за допомогою вдало поставлених запитань, спонукає слухачів або відтворювати раніше набуті знання, або робити самостійні висновки-узагальнення на основі засвоєного фактичного матеріалу.

Дискусія – дієвий метод обговорення питання, що вивчається. Вона передбачає колективне обговорення якоїсь спірної проблеми, під час якого пізнається істина. Сутність дискусії (за Ч. Купісевичем) полягає в обміні думками на певну тему між учителями й учнями або тільки між учнями. Ці думки можуть бути як власними, так і спиратися на погляди інших людей. Ефективну дискусію характеризує розмаїття думок, бажання відшукати найбільш прийнятний варіант розв'язання дидактичної проблеми й активна участь у ній співрозмовників. Порівняно з лекцією та бесідою вона створює сприятливіші умови для активізації учнів і впливу на їхню психіку, зокрема на творчу уяву. Дискусія вимагає від учнів не простої відповіді на запитання, а навпаки – обґрунтованого, емоційно забарвленого та змістовного варіанта розв'язання дидактичної проблеми, ясного і чіткого висловлювання своїх думок. Вона викликає сильні емоційні почуття в учасників, сприяє виникненню різних групових соціально-психологічних явищ, формує навички колективної роботи й уміння вислухати позиції інших учнів.

Диспут – публічна суперечка на наукову або суспільно важливу тему. Це різновид дискусії, публічне обговорення тієї чи іншої важливої для присутніх проблеми, яке, як правило, завчасно готується і пов'язане з

реальним життям, власним досвідом учасників.

Робота з книгою. Сутність цього методу полягає в організації самостійної роботи учнів над друкованим текстом. Джерелом знань можуть бути: підручники, посібники, науково-популярна література, газети, журнали, збірники вправ, матеріали першоджерел, довідники, словники.

Метод драматизації засновано на виконанні учнем ролі в придуманій ігровій ситуації. Учень створює образ героя, який жив колись або живе зараз, роль героя у художній літературі або вигаданого героя, персонажа. Цей метод може набувати форми діалога, монолога, дискусії на певну тему, відтворення подій (розповідь про героя від імені наших героїв; засідання воєнної ради; розповіді про історію держави; супротивники за столом переговорів та ін.)

За допомогою *наочних методів навчання* школярі набувають знань шляхом сприйняття окремих процесів, явищ, предметів або їх зображень. У педагогічній літературі названі такі наочні методи: спостереження, ілюстрація, демонстрація.

Вимоги до використання наочних методів навчання:

- Чітка постановка вчителем мети використання наочних методів, що потребує вступного слова вчителя.
- Здійснення керування сприйняттям і розумінням того, що сприймається (давати пояснення, коментарі тим чи іншим процесам, явищам). З цією метою спонукати школярів порівнювати, робити висновки, обговорювати побачене, почуте.
- Забезпечення якісного боку ілюстрацій та демонстрацій (дати можливість всім бачити, чути, дати час для розгляду, не перевантажувати ілюстраціями тощо).

Практичні методи використовуються для безпосереднього пізнання дійсності, поглиблення знань, формування умінь та навичок. Методи, засновані на практичній діяльності, використовуються здебільшого, разом з іншими методами навчання – наочними, словесними. До групи практичних

методів належать: вправи, лабораторні та практичні роботи.

3. Оптимальний вибір методів навчання.

У школі важливо, щоб учитель умів обирати методи, про що у свій час писала методист М.О. Рибникова: «Викладання є мистецтво, а не ремесло — у цьому корінь учительської справи. Випробувати десять методів і обрати свій, передивлятися десять підручників і не дотримуватися жодного неухильно — ось єдиний можливий шлях живого викладання. Весь час винаходити, вимагати, удосконалюватися — ось єдиний курс учительського робочого життя».

Які ж чинники необхідно брати до уваги під час вибору методів?

1. Можливість конкретних методів у реалізації поставленої конкретної мети і завдань уроку.
2. Відповідність методів до *специфіки* навчального предмета, змісту й обраних форм організації навчання.
3. *Особливості* учнів даної конкретної групи, а також окремих учнів класу.
4. *Специфіку* рис особистості, широту кругозору *вчителя*, його здібностей.
5. Матеріально-технічну базу школи.

Таким чином, учитель повинен бути ознайомлений з багатьма методами і прийомами навчання, знати їх позитивні боки і недоліки. Застосовувати ж варто ті, які дадуть найбільший ефект у конкретній обстановці, що складається.

4.5. Тема: ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ.

Виклад змісту лекції

ПЛАН

1. Поняття про організаційні форми навчання.
2. Класно-урочна форма навчання, її основні ознаки.
3. Урок як форма організації навчання. Проблема класифікації уроків.
4. Структура уроку.

5. Основні вимоги до уроку. Шляхи підвищення ефективності уроку.
6. Способи організації навчальної діяльності школярів.

1. Поняття про організаційні форми навчання.

Організаційна форма – форми навчання визначаються як цілеспрямована організація взаємодії вчителя і учнів, що характеризується розподілом навчально-організаційних функцій, добором і послідовністю ланок навчальної роботи, режимом – часовим і просторовим.

Суттєвими ознаками поняття «організаційна форма» є: характер спілкування; розподіл навчально-організаційних функцій; добір і послідовність ланок навчальної роботи; режим – часовий і просторовий.

Форми організації навчання класифікуються за різними критеріями:

1. *За кількістю учнів* – масові, колективні, групові, мікрогрупові та індивідуальні форми навчання.
2. *За місцем навчання* – шкільні (урок, робота в майстерні, на пришкільній дослідній ділянці, в лабораторії тощо) та позашкільні (екскурсія, домашня самостійна робота, заняття на підприємстві) форми.
3. *За часом навчання* – урочні та позаурочні: факультативи, предметні гуртки, олімпіади, конкурси, вікторини, предметні вечори та інші.
4. *За дидактичною метою* – форми теоретичного навчання (лекція, факультатив, гурток, конференція), комбінованого, або змішаного навчання (урок, семінар, домашня робота, консультація), практичного (практикуми) і трудового навчання (праця в майстернях, у спеціальних класах, на пришкільних ділянках тощо).
5. *За тривалістю часу навчання* – класичний урок (45 хв.), спарене заняття (90 хв.), спарене скорочене заняття (70 хв.), а також уроки «без дзвінків».

2. Класно-урочна форма організації навчання, її основні ознаки.

Найбільшого поширення як в нашій країні, так і за кордоном отримала класно-урочна система навчання. Її контури окреслив німецький педагог І. Штурм, а розробив і втілював у практичну технологію Я.А. Коменський.

Урок – це така організаційна форма навчальної роботи в школі, при якій учитель у рамках точно встановленого часу з постійним складом учнів однакового віку за твердим розкладом вирішує певні навчально-виховні завдання. На уроці досягається логіко-психологічна завершеність пізнавальної діяльності щодо визначення конкретного навчального завдання.

Класно-урочну форму організації навчання відрізняють такі *особливості*:

- постійний склад учнів приблизно одного віку й рівня підготовленості (клас);
- кожен клас працює відповідно до свого річного плану (планування навчання);
- навчальний процес здійснюється у вигляді окремих взаємопов'язаних, наступних одна за одною частин (уроків);
- кожен урок присвячується лише одному предмету (монізм);
- постійне чергування уроків (розклад); керівна роль учителя (педагогічне управління);
- застосовуються різні види і форми пізнавальної діяльності учнів (варіативність діяльності).

3. Урок як форма організації навчання. Проблема класифікації уроків.

Уроки, що є складними педагогічними утвореннями, як і всі складні явища, можуть бути поділені на типи за різними ознаками. Тому в сучасній дидактиці єдиної загальновизнаної типології (класифікації) уроків не існує. Автори визначають типи уроків за різними основами: за дидактичною метою, ланками процесу навчання, методами навчання тощо.

За дидактичною метою і ланками процесу навчання можна визначити такі *типи* уроків:

1 тип. Урок засвоєння наукових знань і знань про способи діяльності інтелектуального і практичного характеру.

2 тип. Урок закріплення, удосконалення, узагальнення, систематизації наукових знань і знань про способи діяльності інтелектуального і практичного характеру.

3 тип. Урок засвоєння інтелектуальних і практичних способів діяльності (інтелектуальних і практичних умінь і навичок).

4 тип. Урок закріплення, удосконалення і узагальнення інтелектуальних і практичних способів діяльності.

5 тип. Уроки контролю та оцінки рівня засвоєння змісту освіти.

6 тип. Урок з декількома різнозначними дидактичними завданнями (комбіновані уроки).

4. Структура уроку.

Під структурою уроку слід розуміти функціональні зв'язки і логічні відношення між його елементами: організаційний елемент, постановка мети уроку, мотивація мети, актуалізація опорних знань, підготовка школярів до сприйняття навчальної інформації, організація сприйняття, закріплення вивченого, домашнє завдання, перевірка і оцінка знань тощо.

Дидактичний елемент являє собою логічно завершений процесуальний відрізок уроку, що характеризується власним конкретним дидактичним завданням, конкретним фрагментом змісту освіти, певними методами навчання, формами організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, конкретним реальним результатом.

Організаційний елемент уроку: повідомлення учням про тему, мету і завдання уроку; мотивація мети; вивчення нового матеріалу; закріплення вивченого; перевірка засвоєного, контроль і оцінювання навчальних досягнень учнів; домашнє завдання.

В.О. Онищук називає і такий компонент, як актуалізація опорних знань.

Структура уроку не може бути шаблонною, стандартною. *Уроки проблемного характеру* мають свою структуру, яка включає компоненти: створення проблемної ситуації, формування проблеми, висунення гіпотез та їх обґрунтування, обговорення висунутих гіпотез, обґрунтування правильного розв'язання проблеми, закріплення знань, застосування за нових умов.

Якість уроку визначає не скільки структура уроку і тип його, скільки особливість учителя, який організує урок.

Існують «*нетрадиційні уроки*», «*нестандартні уроки*».

Особливість нестандартних уроків полягає в такому структуруванні змісту і форми, яке викликало б інтерес в учнів, сприяло їх оптимальному розвитку і вихованню. До нестандартних уроків належать:

1. *Уроки змістовної спрямованості* (уроки-семінари, уроки-конференції, уроки-лекції).
2. *Уроки на інтегративній основі* (уроки-комплекси, уроки-панорами).
3. *Уроки міжпредметні*. Мета їх – «спресувати» споріднений матеріал кількох предметів.
4. *Уроки-змагання* (уроки-КВК, уроки-аукціони, уроки-турніри, уроки-вікторини, уроки-конкурси).
5. *Уроки суспільного огляду знань* (уроки-творчі звіти, уроки-заліки, уроки-експромт-екзамени, уроки-консультації, уроки-взаємонавчання, уроки-консиліуми).
6. *Уроки комунікативної спрямованості* (уроки-усні журнали, уроки-діалоги, уроки-роздуми, уроки-диспути, уроки-прес-конференції, уроки-репортажі, уроки-панорами, уроки-протиріччя; уроки-парадокси).
7. *Уроки театралізовані* (уроки-спектаклі, уроки-концерти, кіно-уроки, дидактичний театр).
8. *Уроки-подорожування, уроки-дослідження* (уроки-пошуки, уроки-розвідки, уроки-лабораторні дослідження, уроки-заочні подорожування, уроки-експедиційні дослідження, уроки-наукові дослідження).

9. *Уроки з різновіковим складом учнів.* Їх проводять з учнями різного віку, спресовуючи у різні блоки матеріал одного предмета, що за програмою вивчається у різних класах.

10. *Уроки-ділові, рольові ігри* (уроки-суди, уроки-захисти дисертацій, уроки – «Слідство ведуть знавці», уроки-імпровізації, уроки-імітації).

11. *Уроки драматизації* (драматична гра, драматизація розповіді, імпровізована робота у пантомімі, тіньові п'єси, п'єси з ляльками і маріонетками)

12. *Уроки-психотренінги.* Спрямовані на розвиток і корекцію дитячої психіки (пізнавальної, емоційно-особистісної сфери).

5. Основні вимоги до уроку. Шляхи підвищення ефективності уроку.

Щоб знати, як організувати урок, підготувати його і провести, необхідно дотримуватися певних вимог. Так, В.О. Онищук виділяє такі групи вимог: виховні, дидактичні, психологічні, гігієнічні.

Шляхи підвищення ефективності уроку:

- підсилення цілеспрямованості в діяльності вчителя та учнів;
- здійснення організаційної чіткості уроку, інтенсифікації навчально-виховного процесу;
- формування в учнів позитивних мотивів навчання;
- розвиток активності, самостійності, творчого мислення школярів, чому сприяє проблемне навчання, використання засобів наочності тощо;
- оптимізація навчально-виховного процесу;
- навчання школярів прийомам навчальної роботи;
- здійснення індивідуального підходу в навчанні;
- оперативність отримання інформації про засвоєні учнями знання, вміння, навички;
- творча атмосфера в педагогічному колективі, яка включає:
- єдину педагогічну платформу, загальні творчі пошуки вчителів;

- етичні норми поведінки з колегами (визнавати майстерність кращих, спрямованість на оволодіння передовим досвідом, вимогливість та повага до учнів);
- дисциплінованість та відповідальність.

Підготовка вчителя до уроку, включає загальну, попередню і безпосередню підготовку. Попередня підготовка передбачає планування роботи (тематичне, календарне). Безпосередня підготовка уроку, передбачає написання плану, конспекту його проведення; вміння вчителя аналізувати свої та чужі помилки, що є умовою підвищення кваліфікації.

6. Способи організації навчальної діяльності школярів.

Ефективність використання різних форм навчання багато в чому визначається способами організації навчальної діяльності школярів. Ці способи (форми) склалися протягом століть існування школи. Домінуючими є такі способи: індивідуальна, колективна, фронтальна і групова робота школярів.

Розрізняють такі форми групової роботи: ланкові, бригадні, парні.

Результативності роботи сприяє:

- вміле формування ланок (хтось повинен уміти планувати спільну навчально-пізнавальну діяльність, налагоджувати контакти);
- оптимальна кількість школярів (4-5 чоловік);
- створення змішаних груп (учні з високими навчальними можливостями, середніми, низькими, бо ланки, що складаються тільки з учнів з низькими можливостями, майже не функціонують);
- оптимальна тривалість роботи для різних вікових груп (5-7 хвилин – молодші школярі, 10-15 – середні, 15-20 – старші).

V. ТЕМАТИКА СЕМІНАРСЬКО - ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

5.1. Тема заняття: Сутність процесу навчання. Закономірності, принципи і правила навчання.

План

1. Перевірка домашнього завдання.
2. Реалізація принципів навчання у педагогічній практиці.

Очікувані результати заняття.

Після заняття студенти мають **знати**: сутність основних закономірностей навчання; взаємозв'язок принципів навчання.

Уміти: визначати шляхи реалізації окремих дидактичних принципів на уроці; розкривати функції процесу навчання; висловлювати власну точку зору, працювати в колективі; поставити запитання, не виходячи за рамки теми заняття; здійснювати спостереження за діяльністю вчителя, аналізуючи його вчинки з огляду на дидактичні принципи.

Хід заняття

1. Перевірка домашнього завдання.

- Розкрийте зміст компонентів процесу засвоєння.

Компоненти процесу засвоєння навчального матеріалу	Зміст компонентів
Усвідомлення мети	_____
Сприйняття об'єкта учіння	_____
Усвідомлення навчального матеріалу	_____
Закріплення	_____
Застосування знань	_____
Самоконтроль, самооцінка	_____

- Визначте та розкрийте основні функції принципів навчання.

ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ	ФУНКЦІЇ ПРИНЦИПІВ НАВЧАННЯ
зв'язку навчання з життям	
формування позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності, активності та самостійності учнів	
системності, систематичності й послідовності	
оптимізації	
гуманізації виховання та навчання	
виховуючого навчання	
індивідуального підходу до учнів	
наочності в навчанні	
міцності засвоєння знань, умінь, навичок	
трудності й доступності навчання	
науковості навчання	

- Обговорення теоретичних питань.

1. За Я.-А. Коменським (*Велика дидактика*)

Людина навчається, бо:

- ✓ має чуття
- ✓ має розумну душу, яка за допомогою органів досліджує все, що знаходиться поза нею
- ✓ має природжену спрагу до знань
- ✓ має здатність переносити труднощі
- ✓ має гармонію і тягнеться до гармонії
- ✓ має волю

2. Групова робота.

- 1) Людину потрібно готувати до життєвої діяльності раніше, ніж вона почне діяти.
- 2) Людина народжується не для навчання, а для діяльності.
- 3) Природа народжених така, що вони є гнучкими і всього легше приймають форму, поки вони в ніжному віці, окріпнувши, вони не піддаються формуванню.
- 4) Стельмахович, Народна педагогіка: «Основна мета народної педагогіки – навчити кожного бути людиною». Яка мета педагогіки сьогодні?
- 5) Навчатися працювати можна тільки в праці.
- 6) Людині даний надзвичайно великий проміжок часу для розвитку, і цей час не можна використовувати для чогось іншого.

2. Реалізація принципів навчання у педагогічній практиці.

Круглий стіл «Шляхи та умови реалізації принципів навчання в педагогічній практиці»

Форма проведення: ділова гра

Мета гри: закріпити й удосконалити знання з теми заняття, проаналізувати відео уроку, прослідкувати реалізацію на уроці дидактичних принципів; сформувати навички групової роботи, співробітництва; вдосконалити культуру ведення дискусії.

Методичні вказівки організатору гри. Організатор гри має продумати, яким чином він об'єднає студентів у групи. Під час дискусії він має керувати процесом обговорення уроку, слідкувати, щоб студенти не відходили від теми заняття, скеровуючи їхні виступи у потрібне русло, а також слідкувати за регламентом виступаючих. Наприкінці заняття організатор гри має скерувати студентів на загальне підбиття підсумків щодо ефективності проаналізованого уроку з точки зору відповідності дидактичних принципів.

Інструкція до проведення гри. Гра є імітацією педагогічного засідання, на якому аналізується відкритий урок. Студенти об'єднуються у сім мікрогруп по 2-3 особи. Кожна група отримує завдання проаналізувати урок з точки зору реалізації одного з дидактичних принципів. Групи уважно

дивляться відеозапис уроку, роблять відповідні нотатки, після чого готують у мікрогрупах відповіді для презентації. На етапі презентації виступів представники інших груп можуть ставити питання виступаючому. Заняття має завершитися загальним висновком щодо відповідності уроку дидактичним принципам.

Обладнання: відеозапис уроку, нетбук, проектор.

Перебіг гри

1. Вступне слово викладача.
2. Оформлення ігрового поля (об'єднання студентів у групи, отримання інструкції до гри).
3. Перегляд відеозапису уроку

Студенти, об'єднані у групи, переглядають відеозапис уроку. Кожна група перед початком уроку отримує одне з нижче зазначених завдань:

- розкрити шляхи реалізації принципу зв'язку навчання з життям
- розкрити шляхи реалізації принципу активності й самостійності учнів
- розкрити шляхи реалізації принципу системності, систематичності й послідовності
- розкрити шляхи реалізації принципу оптимізації
- розкрити шляхи реалізації принципу виховуючого навчання
- розкрити шляхи реалізації принципу індивідуального підходу до учнів у навчанні
- розкрити шляхи реалізації принципу наочності в навчанні
- розкрити шляхи реалізації принципу міцності засвоєння знань, умінь, навичок
- розкрити шляхи реалізації принципу труднощі та доступності навчання
- розкрити шляхи реалізації принципу науковості навчання
- розкрити шляхи реалізації принципу мотивації до навчання
- розкрити шляхи реалізації принципу цілеспрямованості педагогічного процесу.

4. Робота студентів у групах.

Студенти працюють у мікрогрупах, аналізуючи свої спостереження і готуючи спільні відповіді для презентації. Їхнє завдання – показати відповідність або невідповідність уроку певним принципам дидактики. Після виступу представників мікрогруп інші учасники можуть ставити запитання виступаючим.

5. Підбиття підсумків заняття, рефлексія учасників гри.

Основні тези підсумків заняття

- Усі дидактичні принципи є важливими і взаємопов'язані між собою.
- Для того, щоб правильно визначити ступінь реалізації певних дидактичних принципів на уроці, необхідно з'ясувати тему, мету і тип уроку, а також вік учнів.
- Реалізація дидактичних принципів відбивається у всьому, що відбувається на уроці: починаючи від особистості вчителя, його мовлення і поведінки, закінчуючи методами, прийомами, засобами навчання.

Питання для самоперевірки

1. У чому полягає сутність основних закономірностей навчання?
2. Простежте єдність і взаємозв'язок принципів навчання.
3. Яка відмінність між поняттями «принцип навчання» і «правило навчання»?
4. Як реалізується у навчанні єдність теорії і практики?
5. Які з наведених умов відповідають принципу науковості навчання:
 - а) відповідність обсягу і ступеню складності матеріалу, що вивчається, віку учнів;
 - б) відповідність змісту навчання рівню сучасної науки;
 - в) встановлення на уроці змістового центру матеріалу, що вивчається;
 - г) формування позитивного ставлення до матеріалу, що вивчається;
 - д) постійний контроль за якістю засвоєння знань.
6. Від чого залежить пізнавальна активність учнів у процесі навчання?

5.2. Тема заняття: Зміст шкільної освіти.

План

1. Перевірка домашнього завдання
2. Виконання вправ (групова робота)
3. Обговорення ситуацій (колективна робота)

Очікувані результати заняття

Після заняття студенти мають **знати**: зміст державної національної програми «Освіта»; сутність понять «навчальний план», «навчальна програма», вимоги до них; вимоги до змісту загальної освіти; специфіку роботи школи, ліцею і гімназії.

Уміти: переконливо й упевнено висловлювати свою точку зору; ґрунтовно пояснювати свій вибір; розподіляти навчальне навантаження на тиждень для учнів певного класу.

Хід заняття

1. Перевірка домашнього завдання.

1. Опрацюйте зміст Державної національної програми «Освіта» з погляду реформування змісту освіти в Україні.
2. Ознайомтеся з базовим і робочим навчальним планом загальноосвітньої школи, гімназії, ліцею і виконайте такі завдання:
 - а) зробіть порівняльний аналіз навчального плану загальноосвітньої школи, гімназії, ліцею;
 - в) складіть розклад уроків для певного класу (за вибором студентів) (див. додаток 1);

2. Виконання вправ (групова робота.)

1. Поясніть висловлювання з погляду визначення змісту освіти:
 - а) П. Блонський: «Порожня голова не думає».
 - б) І. Кант: «Уміння складають ознаки таланту».
 - с) Абуль Фаранж: «Знання настільки дорогоцінна річ, що їх корисно здобувати з будь-якого джерела».

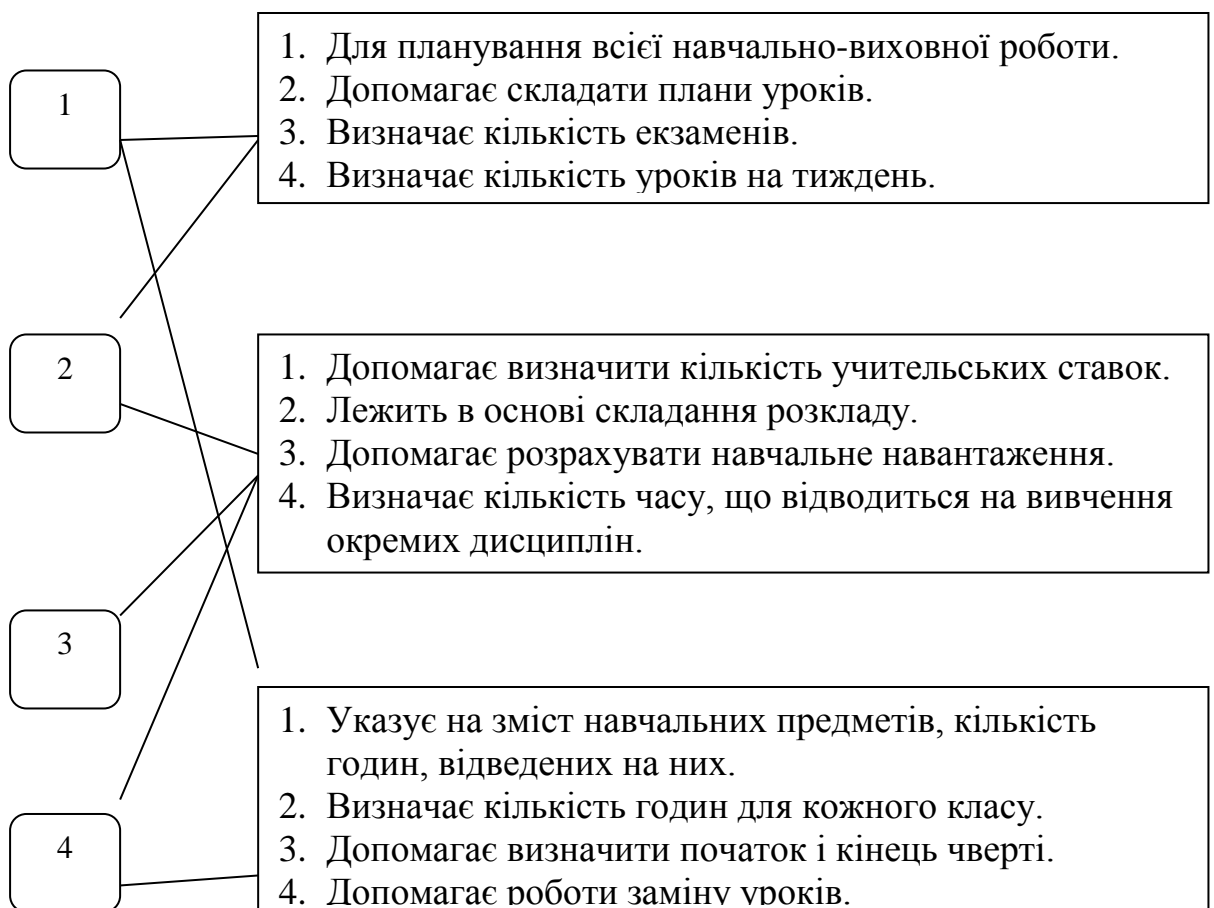
d) В. Вернадський: «не в масі здобутих знань полягає краса і могутність розумової діяльності, навіть не в їх системності, а в широкому, яскравому шуканні».

2. Ознайомтеся з навчальною програмою зі «своїї» дисципліни, опишіть її структуру, проаналізуйте, наскільки у програмі реалізовано вимоги принципів науковості, систематичності та послідовності. Визначте принцип побудови програм (лінійний чи концентричний).

3. Ознайомтеся із підручником зі «свого» предмета, проаналізуйте його структуру. Визначте, якою мірою у підручнику реалізовані вимоги принципів науковості, систематичності і послідовності, наочності, зв'язку з життям тощо.

3. Проаналізуйте навчальні плани і підручники з погляду їх спрямованості на формування загально навчальних умінь і навичок.

4. Для чого потрібний навчальний план? У якій із зазначених груп подана найповніша відповідь? Назвіть цифру, до якої сходяться лінії від обраних відповідей.

3. Обговорення ситуацій (колективна робота).

Проаналізуйте запропоновані педагогічні ситуації з погляду змісту освіти в загальноосвітніх навчально-виховних закладах.

Ситуація 1

Навколо навчальних планів і змісту освіти в загальноосвітніх навчально-виховних закладах України не припиняються дискусії. Одні схильні до думки, що в умовах потреби будівництва гуманітарного суспільства необхідно більшу частину часу відвести на вивчення гуманітарних дисциплін, інші, прихильники технократичних тенденцій, наполягають на зосередженні уваги на дисциплінах фізико-математичного і природничого циклів [10, с.269].

1) Висловіть свою думку щодо цієї проблеми.

2) Якби Вам довелося обирати школу для своєї дитини – з гуманітарним чи фізико-природничим напрямом, яку б Ви обрали?

Ситуація 2

В структурі загальноосвітніх навчально-виховних закладів України існує значна кількість освітньо-виховних установ – гімназій, ліцеїв, коледжів.

Висловіть свою думку щодо цього явища. Чи потрібно для різних видів навчально-виховних закладів системи загальної освіти мати єдиний базовий план, чи кожен такий заклад має право працювати за автономним навчальним планом?

Ситуація 3

В організації навчально-виховної роботи в загальноосвітніх навчально-виховних закладах відповідно до діючих навчальних планів спостерігається перевантаження учнів обов'язковими класними заняттями, що призводить до погіршення їхнього здоров'я.

Ознайомтеся з діючим навчальним планом і спробуйте визначити тижневе навантаження уроками учнів різних класів.

Питання для самоперевірки

1. Що містить поняття «зміст освіти»? Із пропонованих відповідей оберіть правильну, довівши помилковість інших.

- a) Зміст освіти – перелік навчальних предметів, які мають вивчатися в загальноосвітній школі.
- b) Змістом освіти називають такий обсяг знань, який кожен учень здобуває відповідно до свого розвитку, задоволення інтересів, схильностей, підготовки до професійної діяльності.
- c) Зміст освіти – чітко окреслена система знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує інтелектуальний розвиток особистості, формування наукового світогляду, підготовку до продуктивної діяльності.
- d) Зміст освіти охоплює всю навчальну діяльність людини впродовж її життя.

2. Яким вимогам має відповідати зміст загальної освіти в українській школі? Із запропонованих показників оберіть ті, які відповідають сутності вимог.

- Відповідати рівню розвитку науки, техніки.
- Викликати інтерес в учнів.
- Забезпечувати формування наукового світогляду.
- Відповідати вимогам політехнізму.
- Забезпечувати легкість засвоєння.
- Забезпечувати зв'язок теорії з практикою.
- Готувати учнів до професійної діяльності.
- Конструюватися стосовно вимог принципів навчання.
- Забезпечувати принцип історизму.
- Відображати особливості національної культури.
- Сприяти гуманізації молоді.
- Відповідати принципу лінійності.

3. *Що становить собою навчальна програма? Оберіть потрібну відповідь, проаналізуйте інші.*

1. Навчальна програма визначає порядок вивчення навчальних предметів, кількість годин, відведених на них, початок і кінець навчальних чвертей, семестрів, зміст кожної навчальної дисципліни.

2. У навчальній програмі визначено зміст і обсяг знань з кожної навчальної дисципліни, кількість годин на вивчення тем, розділів.

3. Навчальна програма – це документ, у якому перераховані ті предмети, які будуть вивчатися у певному класі, кількість годин на їх вивчення.

5.3. Тема заняття: Педагогіка співробітництва.

Форма проведення: прес-конференція

Очікувані результати заняття

Після заняття студенти мають **знати**: суть окремих ідей педагогіки співробітництва; особливості використання їх у навчальному процесі; внесок відомих вітчизняних педагогів у розвиток шкільництва та педагогічної думки.

Уміти: проникливо аналізувати педагогічні ідеї вчителів-новаторів з огляду на свій фах; розподіляти обов'язки між учителем та учнями; проникати в суть педагогічних ідей; критично мислити, порівнювати, узагальнювати; майстерно вживатися в роль педагога-новатора.

Хід заняття

Мета конференції: закріпити й поглибити знання студентів передового педагогічного досвіду вчителів-новаторів; сприяти їхньому проникненню у сутність педагогіки співробітництва шляхом перетворення їх у педагогів-новаторів; формувати навички співробітництва, розвивати критичність і гнучкість мислення, вміння порівнювати, узагальнювати матеріал, імпровізувати.

Методичні вказівки організатору. Організатор гри заздалегідь має забезпечити підготовку студентів, рекомендуючи відповідну літературу та

контролюючи ступінь її опрацювання. Також він має продумати, яким чином він розподілить ролі між студентами на занятті. Важливим завданням організатора є створення під час гри комфортної атмосфери, за якої студенти могли б максимально перевтілитись у педагогів-новаторів та обґрунтувати їхні ідеї. Організатор гри має стежити за регламентом інтерв'ю, контролювати самостійну групову роботу студентів, за потреби надавати індивідуальну допомогу, керувати перебігом прес-конференції.

Інструкція до проведення конференції: на занятті імітується робота пре-конференції з питань вивчення новаторського педагогічного досвіду, на якій відбувається інтерв'ювання педагогів-новаторів Ш.О. Амонашвілі, В.Ф. Шаталова, Є.М. Ільїна, С.М. Лисенкової та І.П. Волкова. Студентська аудиторія об'єднується у п'ять груп учителів-новаторів; в аудиторії також обирається журналіст-інтерв'юер, який проводитиме інтерв'ю. Питання для інтерв'ю обираються вчителями та журналістом із запропонованого загального переліку питань.

Інструкція до виконання ролей

Педагоги-новатори є об'єктами інтерв'ювання журналіста; на занятті мають втілитись у свої ролі, вміти обґрунтовувати «свої» новаторські ідеї. На початку заняття об'єднуються у п'ять груп (групи Амонашвілі, Шаталова, Волкова, Лисенкової, Ільїна), для інтерв'ювання кожна група має обрати з переліку питань ті, що стосуються їхніх новаторських ідей, колективно опрацювати відповіді на ці питання, щоб кожен член групи був готовий до відповіді на будь-яке з опрацьованих питань.

Журналіст – напередодні заняття вивчає ідеї педагогів-новаторів, яких буде інтерв'ювати, на занятті розподіляє питання для інтерв'ю, виокремлюючи ті, що адресовані тому чи іншому вчителю-новатору. Проводить інтерв'ю, ставлячи питання педагогам на вибір у роздріб; якщо журналіста не влаштовує відповідь, або здається неповною, він має право поставити тому ж педагогу уточнюючі питання. Після інтерв'ю підбиває

загальні підсумки, виокремлює найбільш актуальні ідеї, що заслуговують на своє відображення в його статті.

Перелік питань для інтерв'ю з Ш.О. Амонашвілі, В.Ф. Шаталовим, Є.М. Ільїним, С.М. Лисенковою, І.П. Волковим:

1. Ваші уроки літератури мають надзвичайно високий виховний потенціал. Як Ви його досягаєте?
2. Ваша методика відома опорними сигналами. У чому полягає їх особливість використання? Наведіть приклади опорних сигналів.
3. Одним із Ваших дидактичних принципів є принцип встановлення ділових стосунків з дітьми. Яким чином Ви встановлюєте ділові стосунки з дітьми 6-річного віку?
4. Ви неодноразово повторювали, що знайшли ключі до цікавого читання. Розкрийте нам цю таємницю: чим викликати захоплення дітей книгою?
5. Ваша методика відома ідеєю коментованого управління. Розкрийте, будь ласка, її сутність і призначення.
6. Свої уроки Ви називаєте не уроками праці. Або малювання, а уроками творчості. У чому їх особливість?
7. Ви кажете, що «відмітки – це костилі кульгавої педагогіки, або жезл, що уособлює імперативну владу педагога». Невже не потрібно оцінювати здобутки дітей?
8. Ви неодноразово стверджували, що за 10-15 хвилин можете опитати весь клас. Яким чином?
9. Ви постійно повторюєте, що творче мислення саме по собі не виникає, треба «вчити творчості». Які умови Ви пропонуєте створювати для розвитку здібностей дітей?
10. Ви кажете, що справжній урок – це той, на якому на все вистачає часу. Як, на Вашу думку, можна «виграти» час?
11. На Ваших уроках літератури є прийом «історичної партії». У чому його сутність і навіщо він потрібен?

12. У своїй книзі «Здрастуйте, діти!» Ви відмічали, що шукаєте шляхи до того, щоб не «вкладати» знання в голови дітей, а щоб вони самі намагалися «Відібрати» їх у Вас. Яким чином Ви це здійснюєте?

13. «Знання – фундамент творчості». Таким є один з головних Ваших принципів навчання. Якими знаннями повинні володіти молодші школярі, щоб успішно виконувати заплановані роботи на уроках творчості?

14. У своїй гуманістичній педагогіці Ви звертаєте увагу на право вибору дітей. Що можуть вибрати Ваші 6-річні учні?

15. Ваша методика випереджального навчання, безперечно, є досить цікавою. Але виникає питання: як «слабкі» діти можуть навчатися, випереджаючи програму?

16. У своїй дидактичній системі Ви запропонували багато нових методів. У чому полягає сутність «методу ланцюжка» і десантного методу?

17. Велике значення на уроках літератури Ви приділяєте питанням. Ви стверджуєте, що особистість більше розкривається в питаннях, а не у відповідях. Поясніть свою думку.

18. Зрозуміло, що Ваші уроки творчості потребують особливої наочності. Які навчальні посібники використовуються на Ваших уроках?

19. Особливої уваги заслуговують Ваші методи контролю та оцінювання знань учнів. У Вашій книзі «Куда и как исчезли тройки» можна знайти чимало корисних порад. Яким чином Ви досягли успішної навчальної діяльності навіть «слабких» дітей?

20. На своїх уроках ви досить часто застосовували прийоми «нашіптування на вухо». Чому виникла така необхідність?

21. У Вашій методичній системі є «уроки відкритих думок». У чому полягає їх сутність? Чим продумована необхідність їх введення?

22. Схеми-опори є невід'ємною частиною Вашої методики випереджального навчання. Наведіть приклади їх застосування.

23. Ваша педагогічна система вирізняється особливостями контролю й обліку знань, де неабияке місце посідає творчий щоденник. Як організовується робота з творчим питанням?

24. Вам належить ідея кольорових оцінок. Розкажіть, будь ласка, детальніше, «п'ятірка» яких кольорів і за що Ви ставите?

25. Ви висунули свої дидактичні принципи, серед яких – принцип продовження життя дитини на уроці. Чому цей принцип є ключовим у Вашій педагогічній системі?

26. На Ваших уроках учні не тільки аналізують, а й «пишуть» книгу. Розкажіть, будь ласка, детальніше про цей прийом.

Робота студентів у групах

На столиках розміщуються прізвища педагогів-новаторів. Відповідно, кожна група обирає з переліку питань ті, які стосуються її педагога і обговорює правильні відповіді.

Журналіст теж отримує перелік питань, розподіляє їх між педагогами з метою подальшого інтерв'ювання. Журналіст має право ставити додаткові питання, уточнювати, залучати до обговорення інших «педагогів».

Основні тези підсумків заняття

- Вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду – метод педагогічного дослідження, направлений на аналіз стану практики, виявлення утруднень і конфліктів, елементів нового в діяльності педагогів, ефективності й доступності рекомендацій науки
- Критерії передового педагогічного досвіду:
 - новизна в діяльності педагога;
 - висока результативність і ефективність (якості знань, рівень вихованості і розвитку школярів);
 - відповідність сучасним досягненням педагогіки та методики;
 - стабільність (стійкість позитивних результатів за деяких змін умов і протягом тривалого часу);

- можливість творчого застосування досвіду іншими педагогами.
- Ідеї педагогів новаторів є актуальними не залежно від віку учнів і фаху вчителя
- Учитель, котрий черпає ідеї від своїх попередників і колег, сам є індикатором нового і прогресивного.

Питання для самоперевірки

1. У чому полягає особливість методів проблемно-розвивального навчання?
2. Від чого залежить розподіл обов'язків між суб'єктами навчання.
3. Що становить суть проблемного навчання? Етапи вирішення проблемної ситуації?
4. Яка з педагогічних ідей імпонує Вам? Ефективніша для Вашого фаху?
5. Що таке проблемна ситуація? Яким дидактичним концепціям вона притаманна?

5.4. Тема заняття: Методи навчання.

План

1. Педагогічна розминка.
2. Проблема класифікації методів навчання.
3. Перегляд фрагментів уроків (за обраним фахом) з подальшим аналізом.

Очікувані результати заняття

Після заняття студенти мають **знати**: теоретичні відомості з теми «Методи навчання», різні підходи до класифікації методів навчання, основні чинники, які впливають на вибір методів навчання, особливості оптимального їх застосування.

Уміти: робити аспектний аналіз уроку, здійснювати оптимальний вибір методів навчання, «вживатися» в роль вчителя для демонстрації фрагментів уроків з використанням словесних методів навчання.

Хід заняття.

1. Педагогічна розминка з визначення ключових понять теми (закінчити речення):

- Методи навчання-це....
- Принципи навчання – це...
- Засіб навчання – це...
- На мою думку, відмінність принципів навчання від методів полягає в тому, що...
- Прийом навчання тісно пов'язаний з методом навчання через те, що
- Фактори, які визначають вибір методів навчання, наступні...

2. Аналіз різних підходів до класифікації методів навчання (групова робота).

- характеристика методів навчання за джерелом здобуття знань (М.Верзилін, Є.Голант, Є.Перовський);
- методи навчання залежно від характеру пізнавальної діяльності тих, хто навчається (М.Скаткін, І.Лернер);
- бінарні методи навчання;
- методи навчання за логікою пізнання;
- класифікація методів за Ю.К.Бабанським.

3. Демонстрація фрагментів уроків (за фахом) з подальшим аналізом та обговоренням.

Аспектний аналіз уроку проводиться з метою широкого розгляду якогось боку уроку для виявлення недоліків або встановлення ефективності певних прийомів діяльності вчителя.

У процесі аналізу важливо не просто фіксувати ті чи інші факти, але й виявляти причини, витoki позитивного й негативного (як цього досяг вчитель, які причини того чи іншого результату, чому це сталося?).

Студенти переглядають фрагменти уроків та аналізують за наступною *схемою*:

1. З'ясуйте тип уроку та відповідний етап, який було демонстровано.
2. Які методи навчання вчитель застосовував під час уроку. Яка їх функція?
3. Аналіз діяльності учителя з точки зору використання методів навчання (знання фактичного матеріалу, вміння підвищувати активність школярів).
4. Відповідність та доцільність використання виявлених методів навчання до специфіки навчального предмету, теми та мети уроку.
5. Діяльність учнів на уроці (пізнавальний інтерес, рівень працездатності).

4. Проведення рольової гри «МікрОВикладання».

Методичні вказівки. Викладач має провести підготовчу роботу в студентських творчих мікрогрупах. Для того, щоб охопити різноманітні словесні методи навчання, враховуючи специфіку факультету, викладач визначає для кожної творчої мікрогрупи конкретні методи (розповідь, пояснення, бесіда, дискусія, драматизація). Тему уроку та вік учнів студенти обирають самостійно.

Інструкція до проведення гри. Студенти об'єднуються у творчі мікрогрупи. Отримавши конкретний метод навчання, студенти обирають тему уроку та вік учнів. Після цього відбувається показ фрагменту уроку з використанням відповідних методів навчання. Регламент мікрОВикладання 5-7 хвилин. Кожен фрагмент уроку вимагає обов'язкового колективного обговорення.

Набір карток (словесні методи навчання)

Монологічні	Діалогічні
лекція	бесіда (евристична)
пояснення	дискусія, диспут
розповідь	драматизація

Перебіг гри

1. Вступне слово викладача.
2. Розподіл студентів на творчі мікрогрупи.
3. Вибір студентами карток зі словесними методами навчання.
4. Виступи учасників.
5. Аналіз та обговорення.

Підбиття підсумків гри

1. Монологічні методи навчання передбачають виклад навчального матеріалу за допомогою слова з метою формування знань, умінь, переконань, почуттів. Головний недолік цих методів – при великій активності того, хто навчає, низька активність тих, хто навчається.
2. Готуючи бесіду, дискусію, диспут, драматизацію, необхідно старанно вивчити клас, рівень підготовки учнів, інтереси школярів для формулювання питань та наданні дитині виконання ролі в придуманій ігровій ситуації.

Основні тези підсумків заняття

- Отже, обираючи відповідні методи навчання, вчитель має брати до уваги наступні чинники:
 - можливість конкретних методів у реалізації поставленої конкретної мети і завдань уроку;
 - відповідність до специфіки навчального предмета, змісту та форм організації навчання;
 - знання особливостей учнів;
 - специфіку рис особистості вчителя, його здібностей;
 - матеріально-технічну базу школи.
- Не варто шукати в будь-якому окремому методі можливість ефективного вирішення всіх проблем формування особистості школяра. Таких педагогічних ліків немає, тому необхідно оптимально використовувати всі методи навчання, організовуючи сам процес навчання таким чином, щоб кожен учень брав особисту участь у ньому і щоб

навчання приносило йому задоволення, давало насолоду, радість пізнання і спілкування з однокласниками й учителем.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть основні підходи до класифікації методів навчання.
2. Наведіть приклади застосування методів усного викладу матеріалу; методу бесіди; методу самостійної роботи з книгою; бінарних методів; методів стимулювання та мотивації.
3. Назвіть фактори, що впливають на вибір методів навчання.

5.5. Тема заняття: Форми організації навчання.

План

1. Обговорення теоретичних питань.
2. Групова робота. Виконання вправ.
3. Розв'язання педагогічних ситуацій.

Очікувані результати заняття.

Після заняття студенти мають **знати**: поняття форм організації навчання; зміст індивідуальної, фронтальної, групової форм організації навчальної діяльності, парної роботи школярів; основні характеристики класно-урочної системи навчання, ланкастерської системи навчання, дальтон-плану, мангеймської системи; поняття «урок» як основної форми навчання, поняття таких форм організації навчання як, екскурсія, факультатив, предметний гурток.

Уміти: аналізувати вплив конкретних організаційних форм на мотиви і пізнавальну активність учнів; вибирати організаційні форми з урахуванням цілей і завдань навчання, а також вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Хід заняття

1. Обговорення теоретичних питань.

1. Дайте визначення поняттям: форма, форма організації навчання, індивідуальна форма організації навчання, фронтальна форма організації

навчання; групова форма організації; класно-урочна система; урок.

2. Схарактеризуйте способи організації навчальної діяльності учнів: індивідуальної, фронтальної, групової, парної роботи школярів.

3. Розкрийте сутність таких організаційних форм навчання: індивідуальне, індивідуально-групове.

Запропоновані організаційні форми навчання: масові, колективні, групові, мікрогрупові, індивідуальні шкільні, позашкільні урочні, позаурочні, теоретичного навчання, комбінованого навчання, практичного навчання, трудового навчання, класичний урок, спарене заняття, спарене скорочене заняття, уроки «без дзвінків».

Заповніть схему:

За кількістю учнів	За місцем навчання	За часом навчання	За дидактичною метою	За тривалістю часу навчання

4.Надайте характеристики класно-урочної системи навчання, ланкастерської системи навчання, дальтон-плану, мангеймської системи.

2.Групова робота. Виконання вправ.

Прочитайте текст. Розробіть опорну схему до даного матеріалу. За допомогою яких організаційних форм навчання, на Вашу думку, найдоцільніше цей матеріал запропонувати для вивчення іншим.

Варіант 1

Факультативи введені в школи України з 1967 року як форма диференційованого навчання і представляють собою надпрограмні заняття, право вибору яких на добровільній основі залишається за учнями.

Мета їх:

- задоволення потреб учнів у більш глибокому вивченні окремих предметів;
- розвиток навчально-пізнавальних інтересів, пізнавальної активності школярів;
- сприяння розвитку творчих здібностей учнів.

Отже, значення факультативів у тому, що вони при педагогічно доцільній їх організації можуть забезпечувати:

- всебічний розвиток особистості учня з урахуванням його потреб та здібностей;
- досягнення більш високого рівня знань та вмінь з предмета;
- залучення до істинної науки;
- усвідомлений та обґрунтований підхід до вибору професії;
- розвиток допитливості школярів, стійких пізнавальних інтересів;
- формування корисних навичок самостійної роботи з книгою, довідковою літературою, самоосвіту.

За період функціонування факультативів розроблено варіанти програм різних курсів, випущено необхідні навчальні посібники.

Групи школярів комплектуються, як правило, з учнів одного чи паралельних класів, але можна комплектувати групи і з учнів різних класів.

Можуть бути організовані за певних умов і міжшкільні факультативи.

Для проведення занять залучаються вчителі, викладачі вузів, діячі науки, культури, мистецтва, спеціалісти виробництва, сільського господарства.

Серед *методів навчання* на факультативних заняттях особливе місце посідають лекції, семінари, на яких учні виступають з доповідями та повідомленнями; лабораторно-практичні роботи, де розв'язуються експериментальні завдання, які залучають школярів до самостійних досліджень; екскурсії; індивідуальні завдання, розраховані на тривалий час, що розвиває навички самоосвіти, дає можливість кожному учневі

працювати згідно зі своїми інтересами і виконувати завдання в темпі, визначеному своїми планами, бажаннями, можливостями.

Варіант 2

Екскурсія - це форма організації навчальної роботи, яка дозволяє учням сприймати і засвоювати навчальний матеріал шляхом безпосереднього ознайомлення з предметами, процесами, явищами та ін., тобто в реальних умовах (природа, підприємство, пам'ятні міста...) їх існування.

Значення екскурсії в тому, що вона дозволяє:

- реалізовувати принцип наочності навчання;
- здійснювати зв'язок з практикою, життям;
- сприяти профорієнтаційній роботі з учнями.

У залежності від дидактичної мети визначають:

- **вступні** екскурсії, які передують вивченню матеріалу на уроках, їх мета - проведення спостереження, збір матеріалу, необхідного для уроку;
- **поточні**, або супроводжуючі, що проводяться одночасно з вивченням великих розділів програми для конкретизації окремих питань;
- **підсумкові**, які завершують собою вивчення конкретної теми, або розділу програми.

Визначаються види екскурсій і в залежності від навчального предмету і місця її проведення:

- **виробничі**, які включаються до програми з фізики, хімії, географії на виробничі підприємства;
- **науково-природничі** з ботаніки, зоології, анатомії. Це можуть бути екскурсії в поле, ліс, до річки, в зоопарк, музей;
- **історико-літературні**, які пов'язані з вивченням літератури, історії;
- **краєзнавчі**, основна мета яких - вивчення природи, історії рідного краю;
- **комплексні**, які дозволяють одночасно вирішувати декілька задач.

Методика проведення екскурсії вимагає:

1. Підготовки екскурсії:

- визначення мети екскурсії;
- вибір об'єкта вивчення;
- визначення конкретних завдань для учнів;
- призначення екскурсовода (якщо не вчитель веде екскурсію, то необхідне чітке інструктування іншої людини).

2. Організації навчальної роботи під час екскурсії:

- розповідь, пояснення, бесіда;
- демонстрація об'єкта або його деталі;
- ведення учнями записів, здійснення фотографування об'єктів, звукозапис розповіді екскурсовода тощо.

3. Підведення підсумків:

- написання звітів, доповідей, творів;
- оформлення моделей, альбомів;
- створення колекцій та ін.

Існують й інші форми позаурочної навчальної роботи: консультації, додаткові заняття з учнями, предметні гуртки і наукові товариства, олімпіади, конкурси, виставки за результатами учнівської творчої діяльності.

Всі вони вимагають від учителя ерудиції, творчого підходу, активності.

2.1. Розробіть та обґрунтуйте план проведення екскурсії за визначеним фахом підготовки (робота в групах).

3. Аналіз та обговорення педагогічних ситуацій з погляду ефективності організації навчально-виховної роботи на уроці.

Ситуація 1

Інспектор райвно разом із заступником директора школи відвідав урок математики учителів 3-А і 3-Б класів. На обох уроках була одна й та ж тема: «Розв'язування задач на раніше вивчену тему».

Учителька 3-А класу М.С. після повідомлення теми і мети уроку викликала по черзі учнів до дошки. Вони розв'язували задачі. М.С. піднімала з місця окремих учнів, які повторювали правила. Інші учні робили записи у зошитах тих розв'язків, що їх виконували на дошці їхні товариші. Під кінець уроку на 8 хвилин була проведена самостійна робота (учні розв'язували приклади, які були записані на дошці).

Учителька 3-Б класу також повідомила учням тему і мету уроку. Але зразу ж запропонувала вихованцям самостійно розв'язати задачу і приклад, які завчасно у 2 варіантах були записані на переносній дошці. Ця робота зайняла 10 хвилин. Швиденько перевірили результати. Вони були добрими. Лише три учні допустили незначні помилки.

— Тепер, діти, подивіться на картки-завдання, які я поклала перед кожним. Виконуйте свої індивідуальні завдання. Будьте уважні.

Учні активно включилися в роботу. С.А. підходила до окремих учнів, тихенько, не відволікаючи уваги інших, допомагала їм у роботі. Через 12 хвилин почулися голоси: “Я уже все виконала!”. (Це сильніші учні).

— Молодці. Для тих, хто впорався із задачами, у мене є більш цікаві завдання, — говорила С.А. і пропонувала картки з новим матеріалом.

Учні працювали по групах над складанням задач.

— Лише кожна творча група має скласти свою задачу, — попередила учителька.

Під кінець уроку (3 хвилини) С.А. запропонувала дітям веселу гру “Порахуй”. Хто не встигав підхопити естафету товариша — вибував з гри.

Під час обговорення уроків думки в оцінці уроків між інспектором і заступником директора розбіглися.

-Проаналізуйте діяльність учителів на цих уроках.

-Які організаційні форми навчання були використані?

- У чому ви вбачаєте ефективність методів і прийомів, які використали учителі на цих уроках?

Основні тези підсумків заняття

- Система різноманітних форм навчання дозволяє розкрити цілісно розділи теми, теорії, концепції, застосувати взаємопов'язані вміння і навички, а також сформувати системні знання й особистісні якості.
- Ефективність використання форм навчання визначається рядом факторів; позитною мотивацією навчання школярів, оптимізацією навчально-виховного процесу, творчим потенціалом вчителя.

Питання для самоперевірки

1. Що таке форма організації навчання?
2. Які з перерахованих нижче ознак відносяться до поняття «форма навчання»?
 - 1) спосіб досягнення конкретної дидактичної мети;
 - 2) сукупність знань, умінь, навичок;
 - 3) зовнішнє вираження процесу навчання;
 - 4) спосіб контролю навчальної діяльності.
3. Назвіть позаурочні форми навчання, їх дидактичну спрямованість.
4. Дайте оцінку факультативам та екскурсії як формам диференційованого навчання.

5.6. Тема заняття: Урок як організаційна форма навчання.

План

1. Обговорення теоретичних питань.
2. Групова робота. Виконання вправ.

Очікувані результати заняття.

Після заняття студенти мають **знати**: сутність понять «урок»; «дидактичний елемент», «структура уроку»; елементи структури уроку (організаційна частина, актуалізація опорних знань учнів тощо); вимоги до уроку, типи уроків; календарні, тематичні плани уроків; показники ефективності уроку; сутність і види нестандартних уроків; вимоги до організації домашньої роботи школярів; поняття таких форм організації

навчання як, екскурсія, факультатив, предметний гурток.

Уміти: визначати тип уроку, аналізувати урок, розробляти уроки різних типів відповідно до теми та мети з урахуванням вікових особливостей учнів.

Хід заняття

1. Обговорення теоретичних питань.

1. Назвіть основні ознаки уроку. Із пропонованих відповідей виберіть правильну, довівши помилковість інших.

- Для уроку характерні такі ознаки: постійний склад учнів, наявність класної кімнати, певного навчального обладнання, поєднання навчання з вихованням.
- Урок характеризується такими ознаками: керівна роль вчителя, наявність розкладу, індивідуальний підхід до учнів, забезпечення перевірки знань.
- Урок – це така форма організації навчання, якій властиві ознаки: наявність розкладу, присутність усіх учнів, самостійна навчальна робота школярів.
- Правильної відповіді немає.

2. Назвіть основні типи уроків за дидактичною метою. Із запропонованих відповідей виберіть правильну, обґрунтувавши, чому вас не задовольняють інші відповіді.

- Основні типи уроків такі: заучування напам'ять, комбінований урок, екскурсія, індивідуальна робота з учнями, формування понять, умінь, демонстраційний.
- У сучасній школі традиційно виділяють такі типи уроків: індивідуальної роботи, урок-лекція, формування умінь і навичок, ілюстрації навчального матеріалу, контролю знань, урок-диспут.
- Можна виділити такі типи уроків: оволодіння новими знаннями, формування умінь і навичок, застосування знань на практиці, контролю і корекції, систематизації й узагальнення знань, умінь та навичок, комбінований.
- Правильної відповіді немає.

3. Порівняйте дидактичні елементи різних типів уроків.
4. Знайдіть спільні та відмінні дидактичні елементи в структурі різних типів уроків.
5. У чому полягає основний недолік уроку як форми організації навчання:
 - 1) урок стомлює учнів;
 - 2) урок породжує формалізм;
 - 3) на уроці існує непереборне протиріччя між фронтальною формою організації роботи учнів та індивідуальним характером їх пізнавальної діяльності;
 - 4) всі учні повинні в основному підкорятися на уроці загальним планом і загальному темпу роботи;
 - 5) урок штовхає вчителя на штамп і догматизм в навчанні;
 - 6) Ваш варіант відповіді _____
6. Визначте основні компоненти технології підготовки вчителя до уроку.
7. Пригадайте фрагменти уроків учителів своєї школи, в яких яскраво проглядалися б елементи творчості в застосуванні форм навчання.
8. Визначте тип запропонованих уроків та доведіть доцільність запропонованої структур уроку під час вивчення запланованих тем.

Урок 1

Урок української мови у 6-му класі. Тема уроку: “Дієприкметник, його граматичні ознаки”. Урок включав такі компоненти:

Аналіз опорних знань, умінь та навичок учнів з попередніх тем.

Актуалізація опорних знань про граматичні ознаки прикметників і дієслів.

Робота над підкресленими словами в реченнях: “Місто, побудоване на березі мальовничої річки, залишалося гордістю старшого покоління. Вмирав поет, залюблений у світ, вмирав поет, задивлений у море”. Визначення їх граматичних категорій.

Виконання вправ за підручником із завданням виділення дієприкметників.

Складання речень з дієприкметниками.

Завдання додому та інструктаж до нього.

Урок 2

Урок географії у 6-му класі. Тема уроку: “Природні зони Австралії”. Урок включав у себе такі компоненти:

Учні пригадували особливості вітрів-пасатів і вітрів-мусонів, на яких материках виявляють себе ці вітри, які їх ознаки тощо.

Організація дидактичної гри: ви висадилися на острові Йорк. Необхідно описати особливості рослинного світу Австралії, його зміни.

Робота учнів з підручником. Бесіда учителя з учнями за результатами опрацювання матеріалу.

Самостійна робота учнів над питаннями:

Пригадайте, на яких материках тропічні ліси змінюються саванами, що переходять у пустелі.

У чому подібність у розміщенні природних зон Австралії та Африки?

У чому подібність і відмінність рослинного світу Австралії й Африки? Порівняйте тваринний світ обох материків.

— Який можна зробити висновок про природні зони та їх особливості в Африці, Австралії, Південній Америці?

Оцінка навчальної праці класного колективу в цілому й окремих учнів.

Домашнє завдання.

Урок 3

Урок математики у 7-му класі. Тема уроку: “Площа трикутника”.

Урок включав такі структурні компоненти:

Учням пропонують розв’язати задачу: знайти площу прямокутного трикутника за даними двох катетів — 4 см і 7 см. Учні не в змозі впоратися із завданням. “Ми ж цього ще не вчили!” — заявляють школярі.

Учні висувають різні способи розв’язання задачі, перевіряють їх доцільність.

Під керівництвом учителя учні доводять гіпотезу, добудувавши прямокутний трикутник до прямокутника.

Формують правило на основі доведень.

Домашнє завдання: віднайти інші способи доказів теореми із визначення

площі трикутника.

Урок 4

Урок англійської мови у 8-му класі. Тема уроку: “Конституція України”.
Урок включав такі структурні компоненти:

Організація учнів на пізнавальну діяльність, проведення фонетико-мовленнєвої зарядки.

Бесіда учителя з учнями з метою узагальнення знань за темою “Конституція України”. Засвоєння лексичного запасу шляхом конструювання нових речень.
Творча робота учнів за індивідуальними завданнями з використанням діалогу: розмова про права громадян України.

Аудіювання (прослуховування тексту, магнітофонні записи) тексту з наступним переказом.

Оцінка навчальної діяльності учнів.

Домашнє завдання.

Урок 5

Відкритий урок математики у 8-му класі. Тема уроку: “Розклад квадратного многочлена на множники”.

Урок розпочався із розв’язання математичних задач. Упродовж 7—8 хвилин усі школярі активно працювали над виконанням завдань.

Приступаючи до вивчення нового навчального матеріалу, учитель спонукав учнів до актуалізації опорних знань. Педагог вміло вів учнів до усвідомлення способів розкладу квадратного многочлена на множники.

Після засвоєння теоретичного матеріалу учні працювали над розв’язанням прикладів. Перший приклад як зразок учитель розв’язав на класній дошці. Далі учні самостійно працювали над розв’язанням прикладів.

Та все таки у другій половині уроку активність учнів помітно знизилась. Спонукування учителя не допомогли.

Домашнє завдання й інструктаж до нього школярі сприйняли взагалі пасивно.

У процесі обговорення уроку деякі колеги, що були присутні на уроці,

віднайшли недолік у тому, що учитель не приділив належної уваги фізичному вихованню учнів (висока температура у класній кімнаті, кисневе голодування та ін.).

Педагог не погоджувався з колегами:

— Можливо, шановні колеги, накажете стійку на голові робити перед учнями або скомандувати їм, щоб стрибали, на руках походили по класній кімнаті? У рамках запланованої теми я не міг придумати прикладів або задач про досягнення спортсменів. Тут головою треба працювати!

— Не в цьому справа, заперечували опоненти.

2. Робота в групах. Продивиться фрагменти уроку та зробити один із аспектів аналізу уроку (Додаток 4)

Основні тези підсумків заняття

- Урок – це така організаційна форма навчальної роботи в школі, при якій вчитель у рамках точно встановленого часу з постійним складом учнів однакового віку за твердим розкладом вирішує певні навчально-виховні завдання.
- Ефективний урок передбачає увагу вчителя до кожного учня: знайти підхід до нього, своєчасно розпізнати і подолати труднощі, що виникають у окремих учнів, сприяти розвитку здібностей тощо.

Питання для самоперевірки

1. Які основні вимоги до уроку Ви знаєте?
2. Чим зумовлено поділ уроків на певні типи?
3. Назвіть основні традиційні типи уроків.
4. Перелічіть дидактичні елементи кожного з типу уроку.
5. Хто вперше в історії педагогіки обґрунтував доцільність класно-урочної системи та шляхи її застосування?
6. Охарактеризуйте основні положення класно-урочної системи навчання. Назвіть переваги та недоліки цієї системи.

5.7. Тема заняття: Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю учнів.

План

1. Обговорення посібника «Оценки и отметки» німецького дидакта Х.Веп.
2. Аналіз картини Ф.П.Решетнікова «Опять двойка».
3. Рольова гра.

Очікувані результати заняття

Після заняття студенти мають **знати**: теоретичні відомості з теми «Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю учнів», функції, завдання, вимоги, види, методи та форми контролю, критерії оцінювання навчальних досягнень учнів.

Уміти: аналізувати педагогічні ситуації та розв'язувати педагогічні завдання з теми заняття, аргументовано доводити свою точку зору; розвивати критичність і гнучкість мислення, вміння узагальнювати матеріал та швидко приймати рішення.

Хід заняття.

1. Обговорення посібника «Оценки и отметки» Х.Веп.

Німецький дидакт Х.Веп у посібнику «Оценки и отметки» наводить вислови вчителів при обговорюванні проблем оцінки знань:

1. «...Хочу сказати, що намагаюсь не допускати бездумної, механічної оцінки знань. Я слідкую також за тим, щоб для слабкого учню оцінка була стимулом. Наприклад, я кажу: «Ти старався. І все ж цього замало. Але я ставлю тобі четвірку. Ти повинен і далі працювати так же добре». 2. «Питання про об'єктивність оцінок уже не раз обговорювалося. У даному конкретному випадку учень не заслуговує на четвірку. Я поставив би йому трійку, пояснив, чому. Мій коментар повинен бути таким, щоб учень зрозумів, над чим йому треба працювати. Отже, я визначив для учня перспективу і поставив йому трійку». 3. «Ставити оцінку — справа тонка. Якщо ми хочемо швидко підвести всіх учнів до закінчення середньої школи, то, думаю, нам треба бути дуже обережними. Але ж ми маємо і слабких учнів. Треба показати, що вони

теж щось можуть. А деякі з наших колег використовують іноді оцінку для «підганання». Це не тільки позбавляє учнів задоволення займатися даним предметом, але й відбиває у них взагалі будь-який інтерес до навчання. Взагалі я диференційовано підходжу до таких учнів». 4. «Я у будь-якому випадку за те, щоб оцінка знань пов'язувалася з програмою найкоректнішим шляхом. Не можу погодитися з тим, що одному треба ускладнювати, а другому полегшувати завдання. Це невірно. Так не можна готувати людей до життя». 5. «Учням треба чітко сказати: ось що від вас вимагається, і якщо цього не буде, то будуть двійки — і ніяких компромісів. А якщо у когось немає бажання вчитися, то треба ясно дати зрозуміти, що такий школяр не може й не буде переведений до наступного класу. Я повинен вирішувати це як директор. Думаю, необхідно прищепити здорове бажання домагатися успіхів у навчанні. Це важливо для роботи за спеціальністю у майбутньому» [10, с. 64].

- *Яка ваша позиція у вирішенні проблем контролю знань, умінь і навичок школярів?*

- *Які недоліки у його організації бачите?*

- *Щоб ви запропонували для удосконалення ?*

2. Аналіз та обговорення картини Ф.П.Решетнікова «Опять двойка».

3. Рольова гра «Спрощене судове слухання з питань оцінювання навчальних досягнень учнів»

Методичні вказівки. Викладач має продумати спосіб розподілу студентів за ролями та об'єднати їх у групи. Тут важливим завданням викладача є створення відповідної атмосфери, адже гра проходить у формі суду. Під час групової роботи студентів з вивчення ситуацій, викладач виконує роль консультанта та контролює готовність тієї чи іншої групи (групи можуть бути змінними за бажанням).

Інструкція до виконання ролей. Студенти об'єднуються у три групи. Окремо до кожної ситуації обирається позивач та відповідач. Представники

групи *суддів* – аналізують отриману судову справу, формулюючи проблему. Під час аналізу справи продумують процедуру судочинства, готують питання до обох сторін. Уважно вислуховують аргументи прокурора, адвоката, після їх виступів задають уточнюючі питання (якщо є) і виносять остаточний вирок, обґрунтовуючи його перед аудиторією в кінці заняття.

Представники групи *адвокатів* – аналізують отриману судову справу, шукаючи аргументи на захист відповідача, обґрунтовано викладають ці аргументи після прокурора, намагаючись переконати адвоката у своїй правоті.

Представники групи *прокурорів* – аналізують отриману судову справу, шукаючи аргументи на підтримку позивача й обвинувачення відповідача, обґрунтовано викладають ці аргументи, намагаючись переконати суддю у своїй правоті.

Картки із судовими справами

Картка №1

Йшов урок української мови. Настрій у вчителя був чудовий. Він опитав чотирьох учнів. Відповіді бездоганні. Усі відмінні оцінки. Підійшовши до дошки, учитель виявив шпаргалку: на рамі були написані особові закінчення дієслів I і II дієвідмін. «Думаєте, ви мене обманули? Ви обманули самих себе!» - з цими словами вчитель підійшов до столу і біля «п'ятірок» у журналі з'явилися «двійки».

(позивач – один з опитаних учнів, відповідач – учитель)

Картка №2

Сашко Панасенко вчиться слабенько – на трійки. Сьогодні він добре вивчив урок, відповів правильно і вчителька поставила йому «п'ять». Яка радість – перша відмінні оцінка! Та вчитель забув поставити її у журнал. Наступного дня, підійшовши до вчительського столу, де лежав відкритий журнал, Сашко побачив, що його оцінки немає. І тут виникла ідея...

Після уроків від попросив дозволу віднести журнал в учительську. Вийшовши в коридор, десь у кутку сам поставив собі «5». Але його п'ятірка

виявилася не схожою на ті, що ставить учитель. Учитель здогадався. Хлопчик зізнався, що поставив собі оцінку, і дуже почервонів. Обіцяючи, що більше такого робити не буде.

(позивач – учитель, відповідач – Сашко)

Картка №3

Вікторія Петрівна, учителька 3-го класу, дізналася, що стимулом навчання Василя були гроші і подарунки, які він отримував від батька.

Невже це правда? – запитала вона хлопчика.

Василю було ніяково перед учителем, але він все ж таки сказав правду:

- У нас із татом є угода: якщо я закінчу третю чверть без трійок, то він купить мені велосипед. Як у першій, так і в другій чверті за кожну п'ятірку, отриману в школі, тато видавав мені по три гривні. А Вірка, Вікторіє Петрівно, ябеда. Вона в мене дістане своє.

(позивач – учитель, відповідач – тато).

Картка №4

Нас, батьків, запевняли, що нашим дітям пощастило: Наталія Євгеніївна – кращий методист району!

Через тиждень вона зажадала приклеїти або пришити петельки з ниток до зошитів. Я не міг збагнути: «Для чого?». Син пояснив: у класну дошку забито цвях ганьби. На нього вішають розгорнутий зошит, коли там з'явиться двійка.

(позивач – мати одного учня, відповідач – учителька)

Картка №5

Десятикласники з нетерпінням чекали початку уроку. Нової вчительки біології вони ще не бачили. Галина Іванівна не витрачала багато часу на розмови. Першою викликала відповідати Нону. Усі зітхнули з полегшенням: у Нони з біології завжди були п'ятірки. Вона відповіла впевнено. І коли Нона скінчила, всі чекали, що вчителька похвалить її за відповідь. «Сідайте! Трійка.» - відповіла Галина Іванівна. Нона подумала, що не дочула: «Трійка? Ви жартуєте?»

- Ні. Ви сумлінно переказали параграф з підручника. Але у відповіді не було жодної живої думки, своєї. А щоб нікому не здавалося, що я жартую, то у журнал ставлю оцінку, на яку заслуговує відповідь. Двійка!

Такого ніхто не чекав.

(позивач – Нона Волохова, відповідач – учителька)

Картка №6

На уроці української мови в п'ятому класі учні самостійно виконують вправу. Учителька помічає, що Сашко старанно працює. Взагалі є він двієчник, і ставлення до нього в класі іронічно-поблажливе. Маленький, худенький, завжди ніби трішки наляканий. На контрольних Сашко найчастіше байдикує, дивлячись винуватими очима на вчителя, а в кращому випадку списує в сусідів. Сьогодні ж працює. Матеріал не складний, Сашко цілком зможе з ним упоратися.

- Молодець, Сашко, - вирішила похвалити його Олена Володимирівна, - як приємно дивитися на тебе, коли ти думаєш, працюєш.
- А Ви йому п'ятірку поставте, - насмішкувато говорив котрийсь із хлопчиків, і всі сміються: Сашко і п'ятірка – речі несумісні.
- Поставлю, якщо зробить, - трішки підвищує голос учителька. – коли закінчите, я перевірю ваші роботи.

Роботу закінчено, вчителька перевіряє зошити. Ось, нарешті, до неї підходить Сашко. Учителька бере його зошит і раптом бачить, що записано номер вправи, а далі – чистий аркуш.

На великий подив учнів Олена Володимирівна оголосила: «Сідай, Сашко, п'ять».

(позивач – учень, що тоді одержав трійку, відповідач – учителька)

Картка №7

На уроці з української літератури у 8 класі вивчали вірш І. Франка «Каменярі». Усі учні говорили завченими фразами, але один з них, Дмитро, сказав, що цей вірш поета він не розуміє і вважає, що його взагалі не потрібно так детально розбирати.

Учителька вислухала учня і промовила, що він не розуміє змісту вірша, а причина цього - невідповідність до уроку, і поставила у щоденнику оцінку «незадовільно».

(позивач – Дмитро, відповідач – учителька)

Картка №8

Юрій був головою учнівського комітету. Чудовий організатор, заводій. Були в нього й недоліки: хлопець норовистий, з гонором.

На одному з уроків літератури Юра відмовився відповідати:

- Я цей роман не читав. Він мені не подобається.

- Що ж, сідай, два. А ще учнівський ватажок!

Через тиждень у Юри п'ятірка за твір.

- Молодець! А кажеш – не подобається. Роман чудово розглянутий.

- Так це я списав з брошури...

- Ну знаєш, це вже хамство! Гадаєш, якщо активіст, то тобі все зійде.

І вчитель поставив Юрію двійку. ..

(позивач – Юрій, відповідач – учитель)

Перебіг гри

1. Вступне слово організатора гри.
2. Оформлення ігрового поля (об'єднання студентів у групи, розподіл ролей всередині кожної групи, отримання інструкцій до ролей).

3. Ознайомлення з процедурою слухання

Кожна група отримує судову справу, учасники аналізують її згідно з інструкціями до отриманих ролей.

4. Робота в групах.

Порядок роботи:

- 1) Вступне слово судді.
- 2) Обвинувачувальний вирок прокурора.
- 3) Контраргументація адвоката.
- 4) Питання судді (якщо є).
- 5) Вирок судді.

- 6) Оприлюднення результатів судових справ.
- 7) Підбиття підсумків заняття, рефлексія учасників гри.

Основні тези підсумків заняття

- Для того, щоб правильно проаналізувати оцінювання навчальних досягнень учнів, необхідно визначити мотиви відповідної поведінки вчителя, стати на його місце, розглянути альтернативні варіанти розв'язання даної ситуації.
- Відмітка є гострим інструментом учителя, який він має використовувати дуже обережно та обдумавши її наслідки, інакше неправильний підхід до оцінювання досягнень учнів може призвести до загострення конфліктних ситуацій.
- Оцінюючи досягнення учнів, необхідно враховувати індивідуальні особливості дітей: емоційний стан, потенційні можливості успішності, темперамент, ситуацію в класі тощо.

Питання для самоперевірки

1. Схарактеризуйте основні компоненти функції контролю у навчанні.
2. Схарактеризуйте методи і форми контролю.
3. Що таке зворотній зв'язок у навчанні? Яку інформацію можна отримати за допомогою зворотнього зв'язку?

5.8. Тема заняття: Формування позитивного ставлення учнів до навчання.

План

1. Обговорення теоретичних питань.
2. Колективне складання та опрацювання таблиці «Як стимулювати навчаючих» за І.П.Підласим з підбором прикладів.
3. Проведення рольової гри «Як зацікавити темою уроку».
4. Обговорення ситуації.

Очікувані результати заняття

Після заняття студенти мають **знати**: етимологію понять «мотив», «мотивація», види мотивів, джерела мотивації навчання; сутність поняття «пізнавальна активність», види, рівні, показники та критерії пізнавальної активності школярів.

Уміти: визначати шляхи формування позитивного ставлення учнів до навчання, зацікавлювати учнів темою уроку.

Хід заняття.

1. Обговорення теоретичних питань.

1. Ефективність навчання визначається сформованістю у школярів потреби у знаннях. *Мотив* як спонукальна сила навчально-пізнавальної діяльності стимулює оволодіння дітьми змістом освіти. Прийнято розрізняти дві групи мотивів:

- *пізнавальні мотиви* (пов'язані зі змістом навчально-пізнавальної діяльності та процесом її виконання)
 - а) широкі пізнавальні мотиви;
 - б) навчально-пізнавальні мотиви;
 - в) мотиви самоосвіти;
- *соціальні мотиви* (пов'язані з взаємодією школяра з іншими людьми)
 - а) широкі соціальні мотиви;
 - б) вузькі соціальні мотиви.

2. *Роль особистості вчителя у стимулюванні навчально-пізнавальної діяльності учнів.* Важливо, щоб учень сам виявляв бажання пізнавати нове. Для цього потрібно опиратися на потреби та інтереси людини. С.Т.Шацький відзначав:

- у дітей дуже сильно розвинуто інстинкт товарищкості, вони легко знайомляться один з одним – ігри, розповіді, невгомна балаканина є ознаками цього інстинкту;
- діти – наполегливі дослідники за природою, звідси – їх легко збуджена цікавість, бескінечна кількість запитань, бажання всього торкатися, все обмацувати, випробовувати;

- дітям необхідно проявляти себе, говорити про себе, про свої враження. Звідси постійне висування свого «Я» і величезний розвиток фантазії, уявлення - це інстинкт дитячої творчості;
- дітям подобається творити, створювати щось незвичайне із нічого, доповнюючи відсутнє уявленням;
- величезну роль у формуванні дитячого характеру має інстинкт наслідування.

Отже завдання вчителя – стимулювати формування цих потреб, що вимагає створення у навчанні умов, які спонукають учнів до активної самостійної діяльності.

3. Сутність поняття *«пізнавальна активність»*. Види, рівні, показники та критерії пізнавальної активності школярів. Форми і методи активізації пізнавальної діяльності школярів.

Пізнавальна активність особистості виступає як засіб задоволення її духовних потреб, інтересів, самовираження та самореалізації. Одночасно вона є важливою умовою удосконалення навчально-виховного процесу, тому що:

- а) стимулює розвиток самостійності, ініціативності, відповідальності, сили волі тих, хто навчається, його творчих підхід до оволодіння змістом освіти;
- б) забезпечує сприятливий мікроклімат;
- в) спонукає до самоосвіти, пошуків шляхів досягнення високих результатів навчання тощо.

2. Колективне складання та опрацювання таблиці «Як стимулювати навчаючих» за І.П.Підласим з підбором прикладів, які б розкривали шляхи реалізації кожного з положень.

3. Проведення рольової гри «Як зацікавити темою уроку».

Методичні вказівки. Викладач має провести підготовчу роботу в студентських творчих мікрогрупах. Для кожної творчої мікрогрупи викладач підбирає тему уроку та вік учнів, враховуючи специфіку факультету. *Примітка.* Тему уроку та вік учнів студенти також можуть обирають самостійно. Це може бути одна й та ж тема уроку для кожної мікрогрупи.

Інструкція до проведення гри. Студенти об'єднуються у творчі мікрогрупи. Отримавши конкретне завдання готують фрагмент уроку. Після цього відбувається показ відповідного етапу уроку. Регламент мікрОВикладання 3-5 хвилин. Обирається кращий варіант, обговорюються помилки та недоліки.

Виступи учасників та аналіз кожного запропонованого варіанту.

4. Обговорення ситуації.

На останній за розкладом урок до вчителя прийшла група колег, директор школи. Проаналізувавши урок, директор зробив таке зауваження: «Вважаю, що ви зловжили елементами зацікавленості на уроці». Учитель відповів: «Так, на цьому уроці я використав цікавий матеріал у більшому обсязі, ніж звичайно, але за даних умов це був оптимальний варіант».

- Яка, по-вашому, може бути аргументація вчителя?

4.1. Перегляд мультфільму «Ормі».

Основні тези підсумків заняття

Формуючи позитивне ставлення школярів до навчання, слід пам'ятати наступне:

- важливо, щоб сам учень виявляв бажання пізнавати нове;
- враховувати інтереси та потреби учня;
- схвалювати успіхи, показувати досягнення;
- обережно підтримувати суперництво;
- робити роботу цікавою і т.д.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть види мотивів.
2. Обґрунтуйте сутність поняття «пізнавальна активність».
3. Які шляхи формування позитивного ставлення учнів до навчання?

5.9. Тема: Питання управління закладами середньої освіти.

План

1. Обговорення теоретичних питань.
2. Групова робота. Виконання вправ.
3. Рольова гра «Теледебати».

Очікувані результати заняття.

Після заняття студенти мають **знати**: сутність поняття «управління», закономірності та принципи управління, функції та методи управління,

особливості управління педагогічною системою.

Уміти: здійснювати аналіз управління загальноосвітнього закладу на практиці; характеризувати організацію ЗНЗ та оцінювати результативність його діяльності.

Хід заняття

1. Обговорення теоретичних питань

Поняття «управління» містке й глибоке. У найширшому філософському розумінні управління — це функція високоорганізованих систем (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує їх структурну цілісність, підтримання заданого режиму діяльності, реалізацію програми досягнення мети.

Управління властиве лише системним об'єктам: метою управління є Впорядкування системи; перебудова системи здійснюється за допомогою переробки інформації, встановлення зворотного зв'язку; система управління поділяється на дві основні підсистеми: яка управляє і ту, якою управляють.

Управління освітою належить до соціального управління, що регулює економічну, соціально-політичну та духовну сфери життя суспільства. Управління педагогічною системою — це цілеспрямована взаємодія керуючої й керованої підсистем, спрямована на забезпечення її цілісності, оптимального функціонування розвитку й досягнення поставленої мети.

Керівництво є однією з функцій управління, тобто поняття «управління» є більш широким, ніж поняття «керівництво», і містить його в собі як суб'єктивний компонент, особистісний фактор, що відбиває суб'єкт-суб'єктні стосунки управлінської взаємодії.

Основною специфікою управління в умовах школи є:

- своєрідність відносин суб'єкта і об'єкта: об'єкт управління одночасно є й суб'єктом;
- співвідношення нормованого й ненормованого часу (робочого);
- особливості стимулювання праці;

- зростання ролі економічних, організаційно-педагогічних та соціально - психологічних методів управління школою.

Закономірності управління — це стійка залежність, зв'язок між процесом управління і зовнішніми по відношенню до нього суспільними системами й умовами, а також зв'язки і залежність між складовими процесу управління і компонентами педагогічного процесу.

На підставі узагальнення об'єктивно діючих закономірностей управління формуються його принципи, як фундаментальні вихідні положення, що визначають вимоги до системи, структури і процесу управління.

До основних принципів управління в системі освіти належать: принципи: соціальної детермінації, гуманізації і психологізації, правової пріоритетності та законності, науковості та компетентності, інформаційної достатності, аналітичного прогнозування, оперативного регулювання, зворотного зв'язку, наступності і перспективності, стимулювання і згуртування кадрів, демократії, поєднання єдиноначальності й колегіальності, фінансової раціональності й ділової ініціативи.

Процес управління передбачає реалізацію взаємопов'язаних функцій, необхідних для визначення і забезпечення досягнення мети закладу освіти: педагогічний аналіз, планування, організацію, мотивацію, контроль.

Управлінські функції реалізуються за допомогою методів управління. *Методи управління* — це способи реалізації принципів, змісту управління, які спрямовані на забезпечення досягнення цілей закладу.

Узагальнюючи різні підходи до групування методів управління, можна запропонувати таку їх класифікацію: *організаційно-розпорядницькі; організаційно-педагогічні; соціально-психологічні; економічні.*

Види управління: стратегічного управління, програмно-цільове управління, рефлексивного управління, адаптивне управління.

2.Групова робота. Виконання вправ.

2.1. Порівняйте організаційні структури управління представлені у додатках (додатки 2, 3) та дайте відповіді на наступні запитання:

1. Яким чином, на Ваш погляд, можливо удосконалити запропоновані системи управління?
2. Запропонуйте власну структуру управління ЗОШ.
3. Задля планування структури управління майбутньої школи користуйтеся поданими нижче підказками:
 - Що являє собою школа сьогодні? Які її сильні та слабкі сторони?
 - Якою ми б хотіли бачити школу в майбутньому?
 - Які можливості існують для реалізації мети? Що нам може заважати?
 - Які дії і в якій послідовності ми повинні здійснити, щоб досягти мети?

2.2. Атестація педагогічних працівників — це визначення їхньої відповідності займаній посаді, рівню кваліфікації, залежно від якого та стажу педагогічної роботи їм встановлюється кваліфікаційна категорія, визначається тарифний розряд оплати праці, присвоюється педагогічне звання.

Атестація педагогічних працівників проводиться відповідно до Закону України «Про освіту» (ст. 49) з метою активізації їх творчої професійної діяльності, стимулювання безперервної фахової та загальної освіти, якісної роботи, підвищення відповідальності за результати навчання й виховання, забезпечення соціального захисту компетентної педагогічної праці.

Атестація здійснюється на основі комплексної оцінки рівня кваліфікації, професійної діяльності й загальної культури педагогічних працівників.

Атестації підлягають педагогічні працівники з вищою освітою: вчителі та викладачі всіх спеціальностей, вчителі-дефектологи, вихователі, вихователі-методисти, логопеди, завідувачі логопедичними пунктами, методисти, музичні, художні керівники, інструктори з фізичної культури, праці тощо.

Атестації не підлягають педагогічні працівники, які мають стаж безпосередньої педагогічної роботи до 3 років, перебувають на довготривалому лікуванні; жінки, які знаходяться у відпустці по вагітності, пологах і догляду за дитиною.

Педагогічні працівники, які викладають два або більше предмета, атестуються з того, по якому мають основне навчальне навантаження.

Атестація педагогічних працівників поділяється на чергову та позачергову. Чергова атестація проводиться один раз на п'ять років згідно з графіком, складеним безпосередньо у навчально-виховному закладі. Позачергова атестація проводиться не раніше як через рік після попередньої атестації.

За результатами атестації встановлюються такі кваліфікаційні категорії: «спеціаліст», «спеціаліст II категорії», «спеціаліст I категорії», «спеціаліст вищої категорії» та присвоюються педагогічні звання: «старший учитель», «старший викладач», «старший військовий керівник», «майстер виробничого навчання I категорії», «майстер виробничого навчання II категорії», «вчитель-методист», «викладач-методист», «військовий керівник-методист», «вихователь-методист», «педагог-організатор-методист».

Атестація педагогічних працівників проводиться атестаційними комісіями, що створюються при навчальних закладах, незалежно від відомчої підпорядкованості та форми власності; місцевих органах державного управління освітою.

Зростання соціальних вимог до школи вимагає подальшого удосконалення всіх ланок підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, зокрема організації методичної роботи в школі. Важливо побудувати цю роботу так, щоб кожний учитель міг найбільш повно розкрити свої здібності і талант, набуті навички дослідницької діяльності, розвивати ініціативу та творчий пошук.

Проте вчителі сьогодні — одна із найперевантаженіших соціально-професійних груп працюючих. У них нерідко не залишається часу і сил для того, щоб ознайомитися з новинками науково-педагогічної літератури, передового досвіду, детально розібратися в ньому, тим більше, що впровадження нового завжди вимагає величезних додаткових витрат часу і зусиль.

Як свідчать результати анкетування, близько 11 % вчителів не мають часу для самоосвіти. Вони лише періодично знайомляться з методичною літературою зі свого фаху, а також із педагогічною літературою.

Проведений аналіз якісного складу педагогічних кадрів свідчить про необхідність удосконалення методичної служби в школах із метою підвищення професійної кваліфікації і педагогічної майстерності вчителів, формування у них готовності до самоосвіти, саморозвитку.

Однією з ланок системи безперервного підвищення кваліфікації вчителя є шкільна методична робота.

Методична робота — це цілісна система взаємопов'язаних дій і ґрунтується на досягненнях науки, передового досвіду й конкретному аналізі учителів і спрямована на всебічне підвищення професійної майстерно вчителя, на збагачення й розвиток творчого потенціалу педагогічного школи, на досягнення оптимальних результатів освіти, виховання майбутнього громадянина.

2.3. Аналіз різних схем методичної роботи (додатки 5, 6.).

- *Запропонуйте власні форми та методи спрямовані на розвиток професійних якостей вчителя.*

3. Гра — драматизація «Теледебати». Тема: Подорож до нової школи - вибір шляху.

Проспект гри

1. Знайомство учасників гри з темою та основною проблемою обговорення (3

хвилини).

2. Презентація учасників (3 хвилини).
3. Виступи лідерів (до 5 хвилин кожен).
4. Питання до лідерів (по 3-4 питання).
5. Дискусія (до 15 хвилин).
6. Провокаційна ситуація.
7. Звернення лідерів команд до «телеглядачів» (по 2 хвилини кожен).
8. «Листи» від «телеглядачів» (по 1 хвилині до 5-7 виступаючих).
9. Голосування в студії (за допомогою різнокольорових жетонів).
10. «Телевізійне» голосування (за допомогою різнокольорових жетонів).
11. Підбиття підсумків гри, подяка за участь (до 5-7 хвилин).

Ролі гри: ведучий, лідери груп, групи підтримки обох лідерів, «телеглядачі».

Методичні вказівки:

- За декілька тижнів до гри оприлюднюються основні тези дискусії.
- За декілька днів до гри формуються дві команди учасників, які дотримуються протилежних точок зору.
- Команди обирають лідера, який буде представляти їхні інтереси під час гри.
- Готуються різнокольорові жетони для голосування.
- Оформлення аудиторії повинно наближатись до оформлення телевізійних студій під час проведення ток-шоу.

Вимоги до ведучого:

- Не можна допускати особистісної конфронтації учасників.
- Вимагайте чіткого і ясного викладу думок, точок зору.
- Неприпустимий грубий тон або розв'язність у спілкуванні.
- Необхідно стимулювати учасників обговорення проблемними питаннями.
- Важливо зберегти нейтральність, безсторонність.
- Необхідно стежити за регламентом.
- Важливо вірно вибрати людину, якій можна доручити зібрати жетони під

час голосування.

- Не завадить почуття гумору, дотепний жарт, цікава цитата.
- Важливо вдало підбити підсумки гри, чітко визначити ступінь схильності присутніх до впровадження інноваційних технологій.

Вимоги до лідерів:

- Ваша мета - відстоювати думку своєї команди.
- Ваше завдання - виграти.
- Продумати стиль, манеру поведінки, схему ведення дискусії.
- Заздалегідь передбачити слабкі місця опонентів.
- Поважати протилежну думку.
- Бути дипломатичним, стежити за своїми емоціями.
- Намагатись переконати присутніх у студії та «телеглядачів» у правильності своєї точки зору.

Побажання запрошеним у студію:

- У студію вас привів інтерес до проблеми, бажання відстояти ідею, вислухати протилежні думки.
- Ви маєте точку зору на проблему, проте упродовж гри ви її можете змінити.
- Ви всіляко допомагаєте своєму лідеру: ставите до нього сприятливі питання; ставите провокаційні питання до опонента; аплодуєте слушній думці лідера.
- Поводитесь з гідністю, культурно.

Рекомендації «телеглядачам» (журі):

- Ви пасивно спостерігаєте за дебатами — не маєте права голосу під час обговорення.
- «Надсилаєте листа» - виступаєте зі своїм враженням від дискусії після її завершення.
- Віддаєте свій голос під час голосування за: а) ідею, б) командну гру.

Основні тези дискусії:

- Від особистої позиції кожного вчителя та керівника закладу освіти, від рівня їхнього професіоналізму, від свідомого управління розвитком школи та процесом засвоєння нововведень, від творчої активності педагогів залежать якісні результати діяльності навчального закладу, а з огляду на це і швидке виздоровлення освіти і суспільства в цілому.
- Заклад освіти повністю залежить від загальної кризи в освіті та суспільстві, а відтак про розвиток конкретної школи говорити просто недоречно. Щодо інноваційних технологій, то за умов експерименту та відповідного фінансування їх необхідно досліджувати, але ці «ігри в новації» не для масового впровадження.

Питання для дискусії:

1. Чи можливий розвиток школи за умови загальної кризи в суспільстві?
2. Чи не є думки про розвиток школи в цей час утопічними?
3. Що, на вашу думку, забезпечує розвиток школи?
4. За рахунок чого школа розвивається?
5. Що таке інновації? Чи можете ви навести приклади нових педагогічних технологій, які б гарантували високі освітні показники? Чи застосовуєте ви їх? Чому?
6. Чому, на вашу думку, педагоги інколи свідомо чинять опір впровадженню інноваційних проєктів?
7. Чи не є прагнення до інновацій лише черговою «модою» в освіті?
8. Чи не бачите ви у закладах нового типу спроби перекласти проблеми роботи із складними дітьми на «сусідів» по мікрорайону?
9. Як впливає на розвиток школи рівень професіоналізму, майстерності, творчості, активності педагогів та керівників?
10. Як би ви діяли на місці директора школи: орієнтували б колектив на оптимальне функціонування чи на стратегічний розвиток закладу освіти? Чому?
11. Як ви розумієте місію вашої школи? Хто її розробляє? Чи важливо

формулювати загальне призначення закладу, визначати перспективні цілі?

12. Чи треба управляти інноваційними процесами та розвитком закладу освіти?

13. Чи погодилися б ви співпрацювати з керівником школи в питаннях управління розвитком? Чому?

14. Які риси керівника-лідера ви вважаєте основними для розвитку закладу освіти навіть за умов загальної кризи в суспільстві?

15. Які риси педагогічних працівників є визначальними для роботи в умовах закладу освіти, який розвивається?

Провокаційна ситуація.

- Для лідера-оптиміста. Назвати п'ять основних перешкод, які чекають на шляху до оновлення вашої школи.
- Для лідера-скептика. Назвати п'ять найбільш слабких місць вашого закладу освіти, які потребують оновлення.

Основні тези підсумків заняття

- Управління – функція високоорганізованих систем (біологічних, соціальних, технічних), що забезпечує їхню структурну цілісність, підтримання заданого режиму діяльності, реалізацію програми досягнення мети.
- Атестація педагогічних працівників провидиться з метою активізації їх творчої професійної діяльності, стимулювання безперервної фахової та загальної освіти, якісної роботи, підвищення відповідальності за результати навчання, забезпечення соціального захисту компетентної педагогічної праці.
- Методична робота спонукає вчителя до роботи над підвищенням свого фахового рівня, сприяє збагаченню педагогічного колективу педагогічними знахідками, допомагає молодим учителям переймати майстерність у більш досвідчених колег. Методична робота покликана стимулювати підвищення наукового рівня вчителів, їх підготовку до засвоєння змісту нових програм і технологій реалізації, досягнень психолого-педагогічних дисциплін і методик викладання, передового педагогічного досвіду.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняттям «управління», «керівництво». Як вони співвідносяться між собою?
2. Що є специфікою управління в умовах школи?
3. Назвіть види управління.
4. Перелічіть закономірності управління.
5. Які якості особистості є важливими для керівника закладу освіти?

VI. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання для самостійної роботи з теми №1

1. Самоосвіта як процес організації засвоєння знань. Структура процесу самоосвіти (планування завдань, визначення змісту, відбір методів, форм, засобів організації і самонавчання, самоконтроль, самоаналіз результатів).
2. Опрацюйте фрагмент уроку (7хв.), який би розкривав ті чи інші шляхи позитивної мотивації навчання, формування активності і самостійності учнів.
3. Дати характеристику принципам навчання у вигляді таблиці, враховуючи, що дидактичні принципи навчання необхідно розглядати, з одного боку, як систему виховних, основних вимог до процесу навчання, а з іншого як систему умов, які забезпечують ефективність процесу навчання, методів, прийомів, форм організації навчання тощо.

№	Принципи навчання	Ознаки дії принципу	Шляхи та умови реалізації	Правила, що впливають з цього принципу
1.	Принцип виховуючого навчання	Формування вчителем у школярів поглядів, переконань, ставлення до навколишнього світу	Вивчення культури поведінки школярів, акцентування на гуманізмі і демократизмі у стосунках учителя із учнями	Найважливіше те, що знання набули сили переконань і керівництва до дії
2.				
3.				
...				

4. Розробити правила навчання.

Завдання для самостійної роботи з теми №2

1. Ознайомитися з освітніми проектами («Шкільна електронна бібліотека «ШБІЦ-інфо»»; науково-педагогічний проект «Підготовка керівних, педагогічних і науково-педагогічних кадрів до роботи за інноваційно-педагогічними технологіями «Академія інноваційного розвитку освіти»»; «Педагогічна технологія «Росток»»; медико-педагогічний проект «Гармонія інтелекту та здоров'я» (технологія «Піснєзнайка»); проект «Сімейні цінності»; науково-педагогічний проект «Філологічний олімп») Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти». Режим доступу: <http://www.imzo.gov.ua> та <http://www.imzo.gov.ua/osvitni-proekti/>
2. У розділі «Освіта» сайту Інституту модернізації змісту освіти (Режим доступу: <http://www.imzo.gov.ua>) ознайомитися з сутністю та нормативними документами освітньої системи України (дошкільна освіта; середня освіта; професійна освіта; вища освіта; позашкільна освіта та виховна робота; освіта осіб з особливими потребами; освіта дорослих).

Завдання для самостійної роботи з теми №3

1. Здійснити аналіз класифікації методів проблемно-розвивального навчання.
2. Виокремити види навчання (догматичне, пояснювальне, проблемне, програмоване, комп'ютерне та ін.), які найбільше сприяють:
 - ✓ формуванню творчої особистості;
 - ✓ проходженню всіх етапів засвоєння;
 - ✓ розвитку індивідуальності особистості.
3. Тезисно розкрити зміст теми «Активізація пізнавальної діяльності як застосування методів, засобів, форм навчання, що спонукають особистість до виявлення активності».

4. Заповнити другу половину таблиці. Для цього запишіть проти записаних положень вид навчання, якому відповідає написане.
5. Розробити поради вчителю, які сприяють його співробітництву з учнями.

Положення	Вид навчання
1. Навчальна діяльність здійснюється на основі опори на орієнтовну основу дій.	
2. Знання подаються дозами й одразу перевіряється ступінь їх засвоєння.	
3. Учні набувають знання в процесі розв'язання проблемних ситуацій.	
4. Навчання відбувається на високому рівні труднощі.	
5. Знання даються, їх необхідно запам'ятати і відтворити.	

Завдання для самостійної роботи з теми №4

1. На основі вивчення наукової літератури підготувати повідомлення про один з методів навчання у вищій школі.// Педагогіка: баз. підруч. для студ. вищ. навч. закладів III-IV рівнів акредитації / кол. авторів; за ред. І.Ф. Прокопенка; худож.-оформлювач В.М. Карасик. – Харків : Фоліо, 2015. – 572с.
2. Суб'єкти викладання пояснюють, повідомляють різними способами інформацію, дають певні алгоритми дій, інструктують, ставлять запитання, щоб спонукати суб'єктів навчання до активної пізнавальної діяльності тощо. А які конкретні дії тих, хто навчається?
3. Підготувати розгорнутий план-конспект уроку (за обраним фахом)

комбінованого типу.

Завдання для самостійної роботи з теми № 5

1. Зробіть історичний екскурс розвитку класно-урочної форми організації навчання.
2. За якими суттєвими ознаками можна визначити поняття "організаційні форми навчання"?
3. Чи можна ототожнювати організаційні форми навчання з класно-урочною системою?
4. Як підготувати та провести навчальну екскурсію?
5. Визначити основні вимоги до форм організації навчання.
6. Обґрунтуйте доцільність існування великої різноманітності форм навчання.

Завдання для самостійної роботи з теми №6

1. Користуючись п'ятитомним виданням творів В.О. Сухомлинського, випишіть думки автора про роль і місце уроку в освіті і вихованні учнів, вимоги до уроку (див. предметний покажчик у 5-му томі "Урок шкільний").
2. Ознайомтесь зі змістом книги "Педагогічний пошук" і випишіть 4-5 яскравих прикладів прояву професійної майстерності учителів-новаторів в організації навчально-виховного процесу на уроці.
3. Зверніться до книги Я.А. Коменського "Велика дидактика" і віднайдіть рекомендації щодо організації навчально - виховного процесу на уроці; проаналізуйте, які з них заслуговують на увагу і в сучасній школі.
4. Поясніть, чим відрізняється традиційний урок від нетрадиційного.
5. Обґрунтуйте необхідність проведення нестандартних уроків у сучасній школі.
6. Складіть поширений план уроку певного типу зі "свого" предмета з дотриманням основних педагогічних вимог до уроку.

Завдання з самостійної роботи з теми №7

1. Запропонуйте способи, що підвищують, на вашу думку, ефективність контролю знань.
2. Обґрунтуйте позитивні та негативні сторони застосування тестів.
3. Підготувати доповіді на тему: (за вибором)
 - функції педагогічної оцінки: шляхи їх реалізації;
 - проблема забезпечення об'єктивності контролю в освітній діяльності;
 - особливості організації контролю у різних дидактичних системах.

Завдання з самостійної роботи з теми №8.

1. Здійснити аналіз особистої мотивації навчання на основі таблиці «Структура фактора «мотивація навчання», яка представлена через продуктогенні причини».

№п/п	Продуктогенні причини	Мотивація	
		позитивна	негативна
1	Спонукальні причини	«хочу», «можу»	«Повинен»
2	Характеристика цілей	Првабливі, позитивні	Відразливі, негативні
3	Можливість ухилення	Ні-слабо виражене	Сильне, часте і стійке
4.	Обмеження діяльності	Не потрібне	Необхідне
5	Темп	Жвавий, швидкий	Повільний, вялий
6	Тривалість	Значна	Незначна
7	Обридливність	Слабка	Сильне
8	Багатство фантазії	Значне	Незначне
9	Інтелектуальна гнучкість	Доступність і легкість переходу від одних розумових дій до	Нерухомість, ригідність мислення

		інших	
10	Когнітивна організація	Осмислена, розрахована	Механічна
11	Спостережливість	Висока	Низька
12	Емоційне забарвлення, емоційний настрій	Позитивний настрій, задоволення	Пригніченість
13	Потреба в зусиллях	Незначна	Значна
14	Тип педагогічної ситуації	Потяг до мети	Здійснення тиснення

2.Робота над першоджерелами (на вибір):

- Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте [Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте. – М.: Просвещение, 1983.].
- Соловейчик С. Учение с увлечением [Соловейчик С. Учение с увлечением. – М.: 1976].

3. Підготувати доповіді на тему: (за вибором)

- проблема профільної освіти;
- залучення школярів до науково-дослідної роботи;
- інноваційні проблеми в освіті.

Завдання для самостійної роботи з теми №9

1. Запропонуйте, виходячи з аналізу інформаційних джерел методики вивчення управлінської поведінки.
2. Намалюйте портрет керівника сучасного покоління.
3. Перелічіть риси якими повинен володіти успішний керівник.
4. Ознайомтеся з положенням про факультет, проаналізуйте особливості його структури.

VII. СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

ВИКЛАДАННЯ – діяльність педагога, яка спрямована на реалізацію мети і завдань навчання, його основних функцій.

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ – це зведення норм і положень, що визначають державні вимоги до освіченості учнів і випускників шкіл на рівні початкової, базової та повної загальної середньої освіти, а також гарантії держави щодо її здобуття.

ДЕРЖАВНІ СТАНДАРТИ ОСВІТИ – сукупність узаємодіючих документів, які встановлюють певні норми та положення щодо реалізації освітнього процесу в Україні.

ДИДАКТИКА – (*грец. didaktikos* – повчаючий) – галузь педагогіки, яка розробляє теорію навчання і освіти.

ДИДАКТИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ – суттєві, необхідні зв'язки між процесом навчання і соціальними процесами, а також зв'язки внутрішнього характеру (між метою і змістом, методами і результатом навчання тощо).

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ – навчання, яке передбачає просторову віддаленість суб'єктів навчання.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НАВЧАННЯ - це така організація навчального процесу, при якій створюються умови, що дають змогу кожному учневі розкрити всі свої потенціальні навчальні можливості.

ДОГМАТИЧНЕ НАВЧАННЯ – вид навчання, при якому учитель повідомляє певну суму знань, учні запам'ятовують їх і відтворюють.

ДОМАШНЯ НАВЧАЛЬНА РОБОТА – це форма організації самостійного індивідуального вивчення школярами навчального матеріалу в позаурочний час.

ЕКСКУРСІЯ – форма організації навчальної роботи, яка дозволяє учням сприймати і засвоювати навчальний матеріал шляхом безпосереднього

ознайомлення з предметами, процесами, явищами та ін., тобто в реальних умовах існування.

ЗАКОН - внутрішній і необхідний, всезагальний і суттєвий, стійкий, повторюваний зв'язок (відношення) між явищами навчання, який обумовлює їх необхідне виявлення, розвиток і ефективність процесу навчання.

ЗАКОНОМІРНОСТІ – об'єктивні, стійкі, суттєві взаємозв'язки педагогічних явищ, процесів у навчанні.

ЗАСВОЄННЯ – це процес перетворення певного змісту інформації в надбання особистості.

ЗМІСТ ОСВІТИ – система знань про навколишнє середовище, сучасне виробництво, культуру й мистецтво, узагальнених інтелектуальних і практичних умінь, навичок творчого розв'язання практичних і теоретичних проблем, систему етичних норм.

ЗНАННЯ – провідний елемент освіти, що є результатом засвоєння інформації і виявляється в поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях.

ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ – організація навчального процесу, при якій вибір способів, прийомів, темпу навчання враховує індивідуальні відмінності тих, хто навчається, рівень розвитку здібностей до навчання, що дозволяє забезпечувати навчальну діяльність на рівні потенційних можливостей останніх.

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПІДХІД – це принцип, згідно з яким у навчально-виховному процесі досягається педагогічний вплив на кожного індивіда за умов знання його особливостей та умов життя.

КОМП'ЮТЕРНЕ НАВЧАННЯ – вид навчання, який передбачає застосування комп'ютера у навчальному процесі.

КОНТЕКСТНЕ НАВЧАННЯ – це система внутрішніх і зовнішніх умов поведінки і діяльності людини, яка впливає на сприймання, розуміння й перетворення суб'єктом конкретної ситуації.

КОНТРОЛЬ ЗА НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ – (*франц. controle*) - це нагляд, спостереження і перевірка успішності учнів.

ЛЕКЦІЯ – (*від латин. lectio – читання*) – усне, послідовне, систематичне викладення змісту науки, навчального предмета, певної теми і його запис.

МЕТА АКТИВІЗАЦІЇ – вдосконалення якості навчально-виховного процесу в школі, яка досягається реалізацією активності та самостійності учнів, що вимагає певної організації спільної діяльності вчителя й учнів.

МЕТОДИ І ФОРМИ КОНТРОЛЮ – способи, за допомогою яких забезпечується зворотній зв'язок між учнем і учителем у навчальному процесі.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ (*від грец. metodos – шлях до чого-небудь*) - упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя і учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань.

МОДУЛЬ У ПЕДАГОГІЦІ – це змістовно, логічно завершена частина навчального матеріалу, певна мікросистема, засвоєння якої забезпечує досягнення раніше запланованого результату навчання.

МОДУЛЬНЕ НАВЧАННЯ – передбачає розробку логічно завершених частин навчального матеріалу (модулів), які учень засвоює самостійно під керівництвом учителів.

МОТИВАЦІЯ – система чинників, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки.

МОТИВАЦІЯ УЧІННЯ – складний процес детермінації поведінки учнів, створення таких умов, за яких прагнення до навчальної діяльності стає сильнішим за всі інші потяги учня.

НАВИЧКИ – навчальні дії, які в результаті багаторазового виконання набувають авторизованого характеру.

НАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ - це діяльність, спрямована на засвоєння знань, умінь, навичок на різних рівнях (емпіричному, теоретичному, практичному) та досвіду пізнання (оволодіння способами здобуття знань, навчальної роботи тощо).

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА – нормативний документ, який визначає зміст конкретного навчального предмета, обсяг часу на вивчення його в цілому і на кожний розділ, тему матеріалу.

НАВЧАЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК – навчальна книга, яка викладає основний зміст конкретного навчального предмета у відповідності до програми.

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН – документ, який визначає перелік навчальних предметів, послідовність їх вивчення та кількість годин, що відводяться на вивчення кожного з них за роками навчання, тижневу й річну кількість годин навчального року.

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК – це навчальна книга, в якій подається зміст навчального матеріалу, що не обов’язково відповідає вимогам чинної програми, а виходить за її межі; визначаються додаткові завдання, спрямовані на розширення пізнавальних інтересів тих, хто навчається, розвиток їхньої самостійної пошукової діяльності.

НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ – педагогічне адаптований зміст конкретної науки, дидактичне обґрунтована система знань, умінь, навичок, яка дозволяє учням засвоїти основні положення науки або певні сторони мистецтва, культури, праці, виробництва.

НАВЧАННЯ – цілеспрямована взаємодія вчителя і учнів, у процесі якої здійснюється формування у школярів наукових знань, способів діяльності, емоційно-ціннісного і творчого ставлення до оточуючої дійсності, відбувається загальний розвиток школяра.

НАУЧУВАНІСТЬ – потенційна можливість до оволодіння новими знаннями і як сукупність (ансамбль) інтелектуальних властивостей людини, від яких при

наявності і відносної рівності інших необхідних умов (вихідного мінімуму знань, позитивного ставлення до учіння та ін.), залежить продуктивність навчальної діяльності.

ОСВІТА – це, з одного боку, процес засвоєння систематизованих знань, з іншого, результат цього процесу – досягнення певного рівня освіченості.

ОСОБИСТІСНО-ОРІЄНТОВАНЕ НАВЧАННЯ – самоцінність кожного учня, який володіє неповторним суб'єктивним досвідом, спираючись на який організується учіння.

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ - пред'явлення вимог, контроль, наукове проектування і відтворення гарантуючих успіх педагогічних дій.

ПІЗНАВАЛЬНА ПОТРЕБА – це прагнення до самого процесу пізнання.

ПІЗНАВАЛЬНИЙ МОТИВ – рушій, внутрішній збудник навчальної діяльності, яка завжди мотивована. Він проявляється в інтересі до результатів власної діяльності, отриманні нової інформації щодо навчання.

ПОЯСНЮВАЛЬНЕ НАВЧАННЯ - вид навчання, при якому вчитель повідомляє певну суму знань, пояснює їх, і учні, усвідомивши їх, відтворюють і застосовують на практиці.

ПРАВИЛА НАВЧАННЯ – визначені педагогічні дії, спрямовані на реалізацію конкретних принципів навчання.

ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ (*від латинського principium – основа, першооснова*) – визначена система вихідних, основних дидактичних вимог, установок до процесу навчання, виконання яких забезпечує ефективність практичної діяльності.

ПРОБЛЕМА – це такий різновид питання, відповіді на яке не існує в набутому досвіді індивіда і тому він потребує відповідних практичних і теоретичних самостійних дій, які відрізняються від простого інформаційного пошуку.

ПРОБЛЕМНА СИТУАЦІЯ – це ситуація інтелектуального утруднення, що виникає в результаті організації взаємодії того, хто навчається, з пізнавальним об'єктом, завдяки якому виявляється пізнавальне протиріччя.

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ – це така організація процесу навчання, основа якої полягає в утворенні у навчальному процесі проблемних ситуацій, визначенні учнями проблем і їх самостійному або за допомогою вчителя розв'язанні.

ПРОГРАМОВАНЕ НАВЧАННЯ – кероване навчання, коли програмний матеріал подається дозами і одразу вчитель і учні одержують дані про його засвоєння.

ПРОЦЕС НАВЧАННЯ - двобічний процес взаємообумовленої діяльності того, хто навчає, й тих, хто навчається, спрямований на формування в останніх наукових знань, способів діяльності, емоційно-ціннісного й творчого ставлення до оточуючої дійсності, їхній загальний розвиток.

РЕАЛЬНІ НАВЧАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ШКОЛЯРА – сукупність психологічних, фізіологічних і моральних потенцій особистості, а також опосередкованих нею зовнішніх умов, котрі разом забезпечують певну успішність здійснення навчальної діяльності.

РОЗВИВАЛЬНЕ НАВЧАННЯ – спрямованість на розвиток пізнавальних можливостей школярів, сприймання, мислення, пам'яті, уяви, почуттів, оволодіння способами діяльності, а знання виступають як засоби досягнення цієї мети, визнає самотність.

САМООСВІТА – це усвідомлена потреба в постійному вдосконаленні своєї професійної діяльності з акцентом на її соціалізацію, на створення умов для розвитку особистості і соціально значущих якостей особистості вчителя та особистості кожного учня.

СТИМУЛ ДО УЧІННЯ – зовнішнє спонукання до активних пізнавальних дій.

УМІННЯ – здатність свідомо виконувати певні дії на основі сформованих знань, навичок, набутого досвіду.

УРОК — форма навчання, при якій учитель у рамках точно встановленого часу з постійним складом учнів однакового віку за твердим розкладом вирішує навчально-виховні завдання.

УЧІННЯ – пізнавальна діяльність учнів, що спрямована на оволодіння учнем змістом освіти і в процесі якої відбувається розвиток і виховання особистості.

ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ – це зовнішній вигляд навчально-виховного процесу, спосіб існування і відображення його змісту, це спосіб організації педагогічного процесу для розв'язання тих чи інших педагогічних завдань.

VIII. ДОДАТКИ

Додаток 1

Складання розкладу уроків для 5-11-х класів

Розклад уроків – це документ, що оптимізує навчально-виховний процес, регламентує трудовий ритм, впливає на творчу віддачу вчителів та учнів. Під час складання розкладу уроків для 5-11-х класів заступник директора школи має дотримуватися вимог Державних санітарних правил і норм влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу ДСанПіН 5.5.2.008-01, затверджених постановою Головного державного санітарного лікаря України від 14 серпня 2001 р. № 63.

Крім того, слід брати до уваги те, що на працездатність учнів впливає їх вік, вона змінюється протягом дня і залежно від днів тижня.

Таблиця працездатності учнів залежно від віку та днів тижня

Клас	Продуктивні уроки	Непродуктивні уроки	Сприятливі дні	Несприятливі дні
1	1(↑)*, 2(↓), 4(↓)	3(↑)	вівторок, середа, четвер	понеділок, п'ятниця
2				
3	1(↓), 2(↓), 3(↓)	4(↓)	понеділок, вівторок	середа, четвер, п'ятниця
4				
5				
6	1(↓), 2(↓), 5(↓)	4(↑), 6(↓)	вівторок, четвер, п'ятниця, субота	понеділок, середа
7			вівторок, середа, четвер, субота	понеділок, п'ятниця
8	1(↑), 2(↓), 3(↓), 5(↓)	4(↑), 6(↓)	середа, четвер, п'ятниця	понеділок, вівторок
9	1(↑), 2(↓), 3(↓), 5(↓)	4(↑), 6(↓)		
10	1(↓), 2(↓), 3(↓), 5(↑), 6(↑)	4(↓)		
11	1(↑), 2(↓), 3(↓), 4(↑), 5(↓), 6(↓)			

* Тут і далі стрілки після цифр означають падіння (↓) чи зростання (↑) працездатності учня на відповідному уроці. Приміром, «1(↑)» означає, що працездатність учня на першому уроці зростає від його початку до кінця.

Також працездатність учнів значною мірою залежить від того, як чергуються уроки у розкладі. Наприклад, два уроки з одного предмета чи уроки з двох близьких предметів швидше викликають стомлення, ніж ті самі, але розділені уроком з іншого предмета, не близького їм. Розподіляти уроки з одного предмета слід рівномірно за днями тижня, особливо, якщо навчальних годин мало.

Потрібно також пам'ятати, що на стомлюваність учнів істотно впливають такі *чинники психофізіологічного напруження*, як:

- обсяг інформації, яку учні мають засвоїти;
- складність навчальних матеріалів;
- ступінь новизни навчальних матеріалів;
- тип уроку і його структура;
- методична майстерність учителя;
- емоційний стан учня;
- ступінь інтересу до предмета;
- взаємини класу і вчителя, учня і вчителя;
- санітарний стан навчальних приміщень.

Заступнику директора школи, який складає розклад уроків, потрібно враховувати, що *навчальні предмети за ступенями складності* поділяють на чотири групи від найскладнішого до найлегшого:

- *перша група* – українська мова, російська мова, математика, біологія (10-11 класи), фізика (9-11 класи), іноземна мова;
- *друга група* – природознавство, біологія (7-9 класи), фізична географія, фізика (7-8 класи), хімія, астрономія;
- *третья група* – література, історія, суспільствознавство, економічна географія, креслення;
- *четверта група* – трудове навчання, образотворче мистецтво, музичне мистецтво, фізична культура, основи здоров'я.

Зазвичай складним предметом для сприйняття учнів усіх вікових категорій є математика. Уроки з цього предмета бажано розподіляти на години більш високої працездатності.

Складаючи розклад уроків, можна *здвоювати уроки з таких предметів*, як:

- українська мова і література;
- література;
- алгебра і геометрія;

- історія і суспільствознавчі предмети, зокрема «Людина і світ», «Філософія» тощо;
- фізика;
- фізика й астрономія;
- трудове навчання.

Далі слід оцінити розклад уроків за ступенем складності предметів. Для цього можна використовувати методику, розроблену українськими науковцями Миколою Гребняком і Віктором Машиністовим. Відповідно до цієї методики, **кожний навчальний предмет має свій ступінь складності**, виражений у балах, зокрема:

- геометрія — 6;
- алгебра — 5,5;
- іноземна мова — 5,4;
- хімія — 5,3;
- фізика — 5,2;
- біологія — 3,6;
- українська мова — 3,5;
- українська література — 1,7;
- історія — 1,7.

Розклад уроків складено правильно, якщо найбільша кількість балів за сумою усіх предметів припадає на вівторок і (або) середу.

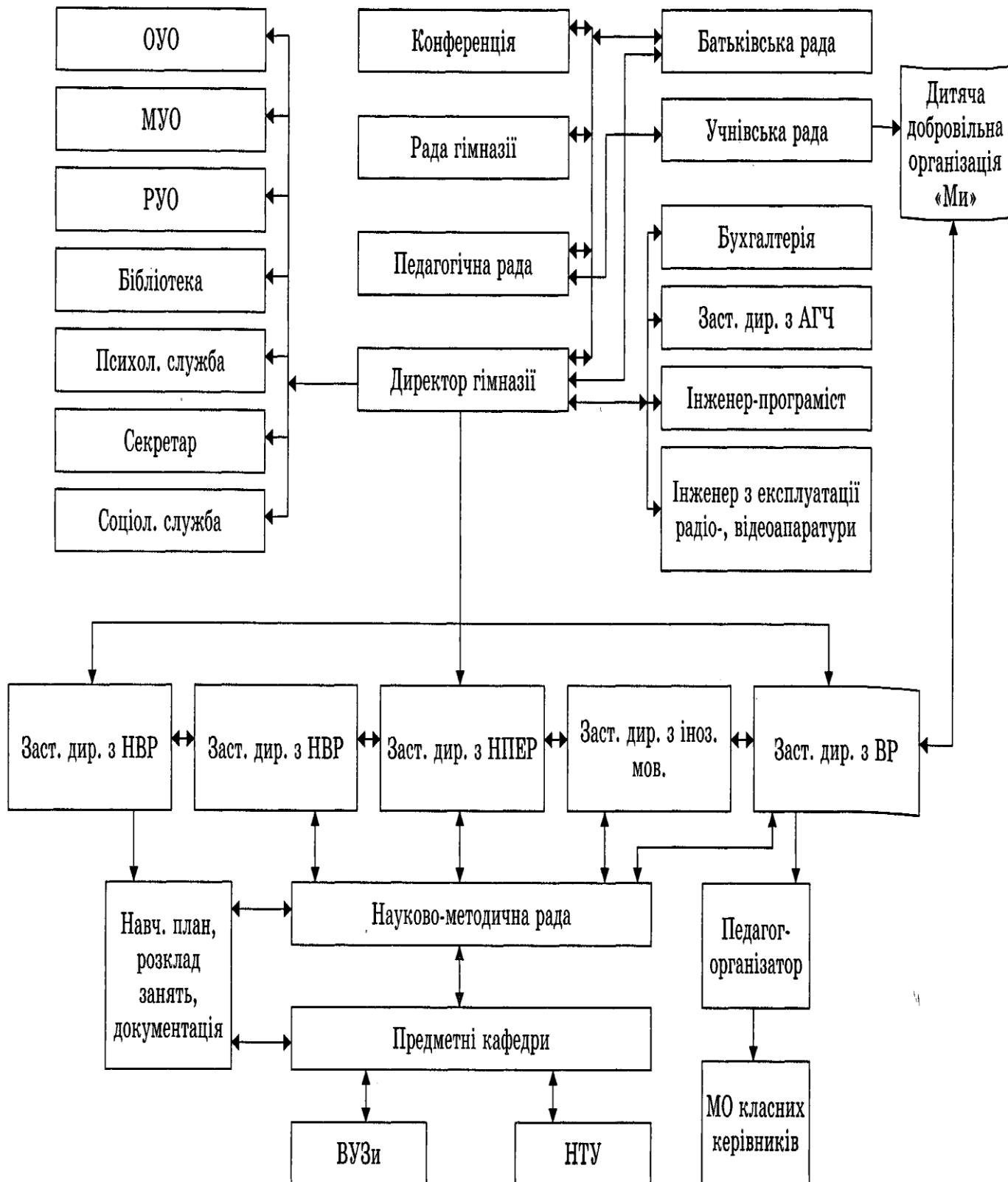
Розклад уроків складено неправильно, якщо найбільша кількість балів припадає на перший та останній робочі дні тижня або коли кількість балів однакова в усі робочі дні.

Розклад слід оцінити позитивно, якщо утвориться крива з «підйомом», що припадає на вівторок та (або) середу.

Розклад є нераціональним, а тому потребує доопрацювання, у разі, якщо найбільша кількість балів припадає на перший і останній дні робочого тижня, а також якщо навантаження в тижневому циклі рівномірне.

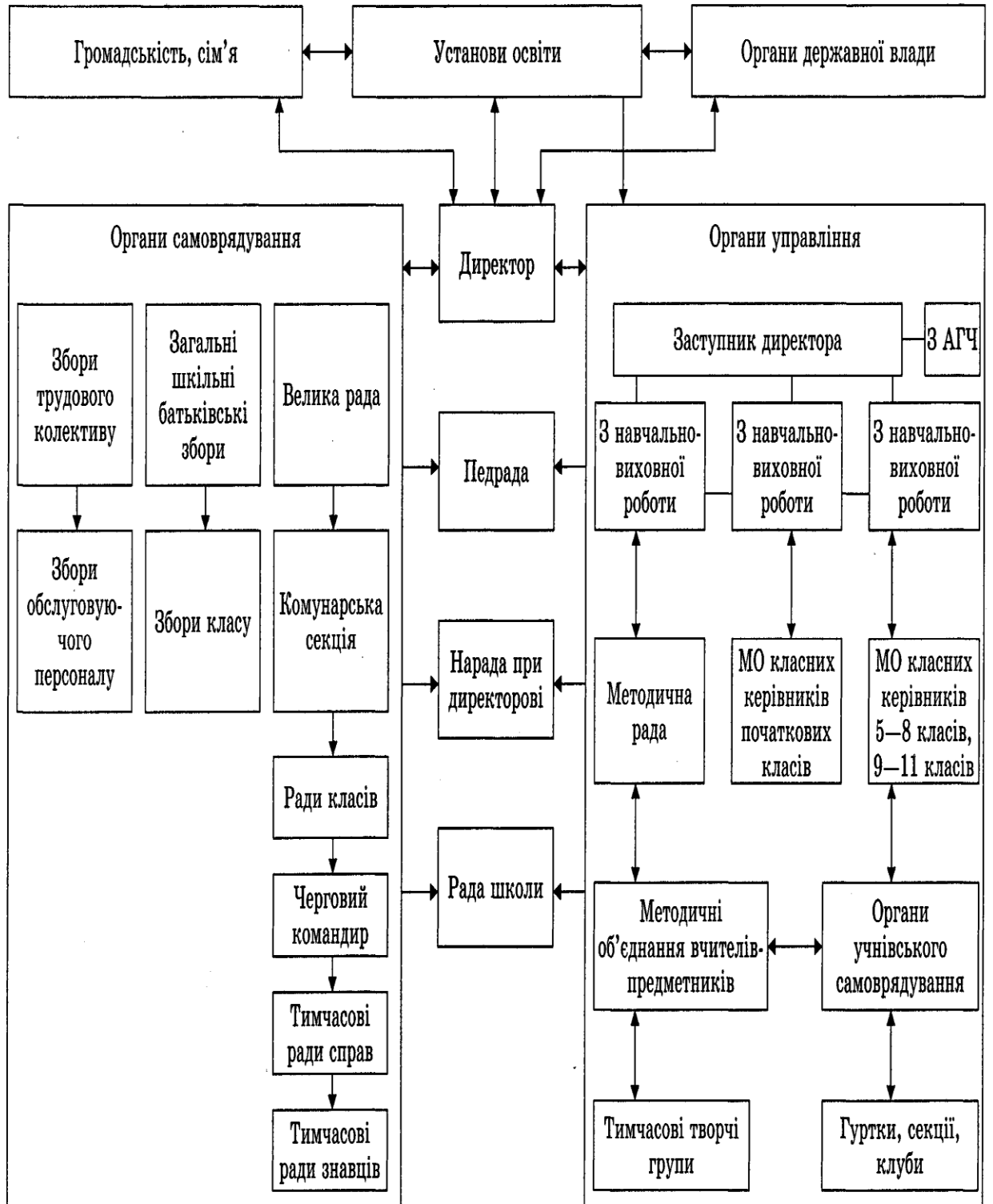
Додаток 2

Організаційна структура управління гімназією №47

Додаток 3

Організаційна структура управління ЗОШ №100

Додаток 4

Аспектний аналіз уроків

а) **Дидактичний аналіз** передбачає аналіз уроку по наступним основним дидактичним категоріям:

- постановка навчально-виховної мети уроку;
- додержання дидактичних принципів /науковості, наочності, міцності, доступності та ін./;
- додержання логіки навчального матеріалу і процесу навчання на уроці;
- використання форм, засобів і методів навчання;
- питання активізації пізнавальної діяльності учнів;
- організація самостійної роботи учнів;
- реалізація принципу єдності навчання і виховання;
- відповідність ходу уроку і його результатів вимогам до уроку та програмі, загальній дидактичній меті;
- чи розв'язані дидактичні цілі, чи досягнута мета приростання знань, умінь та навичок учнів;
- якою була структура уроку в цілому і яка послідовність елементів зовнішньої і внутрішньої підструктур; чи відповідало сполучення методів навчання, застосування наочності та ТЗН дидактичним завданням уроку, чи забезпечило це високий рівень пізнавальної самостійності учнів, поєднання освіти і виховання;
- чи характерні диференціація та індивідуалізація на даному уроці;
- у чому сутність зв'язку з життям.

б) **Психологічний аналіз уроку** передбачає:

- вивчення психологічного мікроклімату на уроці;
- відношення між учителем і учнями;
- педагогічний такт учителя;
- ступінь впливу учителя на учнів;
- характер взаєморозуміння між учителем і учнями /симпатії, антипатії, гумор та ін./;

- ступінь відповідності змісту і структури уроку принципам розвиваючого навчання:

- 1) відповідність навантаження на пам'ять учнів та їх мислення;
- 2) співвідношення відтворюючої та творчої діяльності учнів;
- 3) співвідношення засвоєння знань у готовому вигляді і у процесі самостійного пошуку;
- 4) співвідношення контролю, аналізу і оцінки діяльності школярів, здійснюваних учителем, та взаємної практичної оцінки, самооцінки та самоаналізу учнів;
- 5) співвідношення спонукання учнів до діяльності та примусу.
 - урахування вікових особливостей учнів;
 - виконання психологічних і гігієнічних вимог до організації уроку /урахування змін працездатності учнів, чергування і зміна видів діяльності на уроці/;
 - ступінь активності і рівень працездатності школярів на уроці.

с) **Виховний аналіз уроку передбачає:**

- вивчення ступеня виховного впливу уроку на учнів;
- заходи виховного впливу на учнів; додержання принципу зв'язку навчання з життям, з практикою соціального будівництва;
- здійснення міжпредметних зв'язків;
- здійснення ідейно-політичної спрямованості процесу навчання;
- ефективність формування трудових навичок у учнів у процесі навчання;
- ступінь естетичної взаємодії уроку на учнів;
- ступінь використання учителем виховних можливостей оцінки і відмітки;
- постановка і розв'язання задач морального виховання;
- ступінь використання можливостей для профорієнтації та економічного виховання учнів;
- позиція учителя по відношенню до учнів /зацікавлена або нейтральна/;
- стиль педагогічного керівництва групою учнів на уроці;

- ступінь виховного впливу на учнів особистості педагога в цілому;
- рівень культури праці учнів на уроці;
- рівень організації та ступінь дисциплінованості учнів на уроках, їх стиль відношення до вчителя та один з одним;
- зовнішній вигляд учителя і учнів;
- використання місцевого матеріалу.

д) Методичний аналіз уроку передбачає:

- вивчення діяльності учителя і учнів, їх взаємодія у основних структурних компонентах уроку;
- сукупність заходів і методів діяльності учителя і учнів на окремих етапах уроку /актуалізації опорних знань, формуванні нових знань або нових способів діяльності та ін./;
- ефективність використання принципів навчання /свідомості, міцності, доступності і ін./;
- відповідність методичних заходів особливостям змісту, меті уроку і віку учнів;
- заходи активізації пізнавальної діяльності учнів на уроці;
- наявність проблемного навчання;
- види і місце самостійної роботи учнів на різних етапах уроку, керівна роль учителя у процесі самостійної роботи учнів;
- доцільність використання наочних посібників та ТЗН;
- диференційована робота з учнями в залежності від індивідуальних здібностей і можливостей.

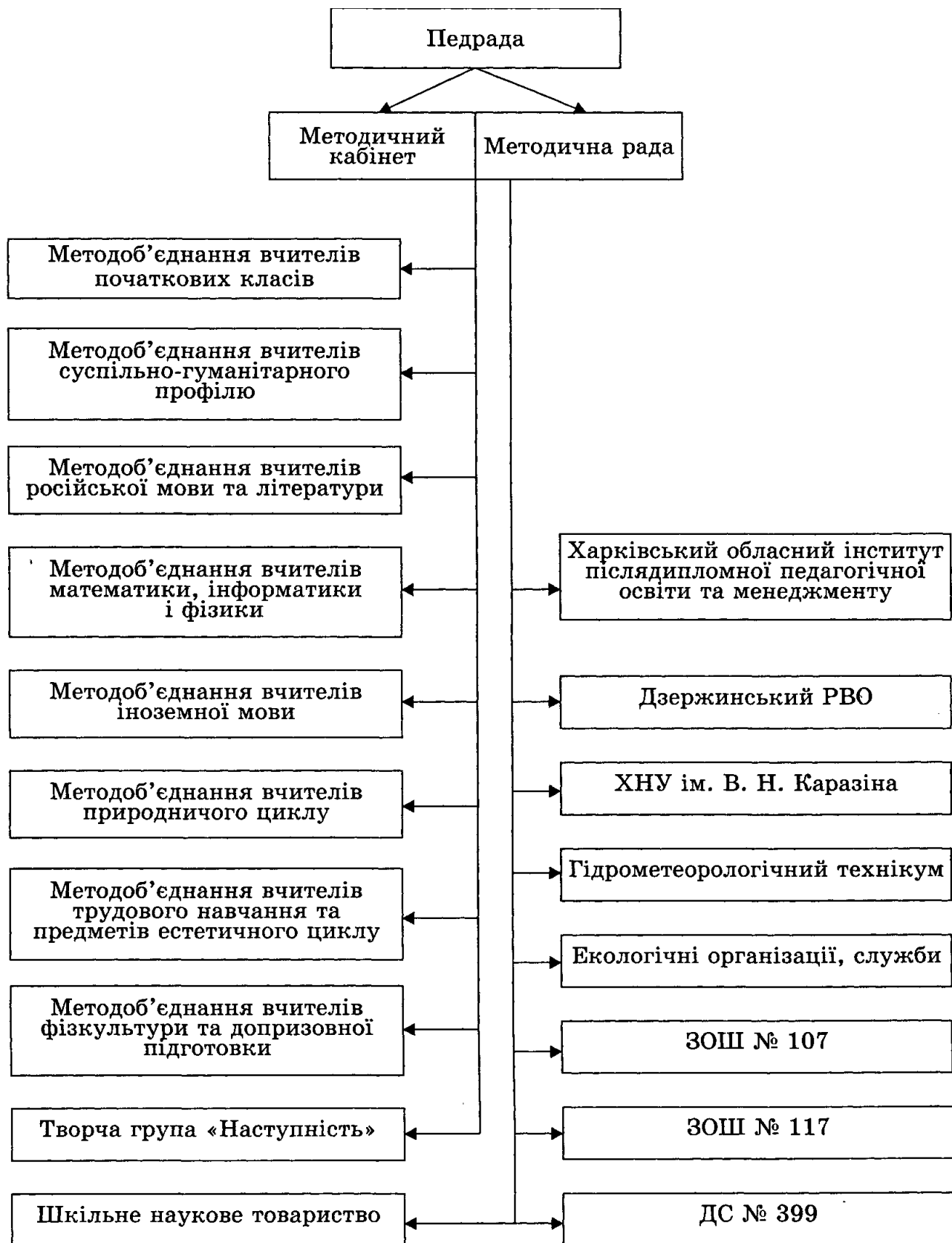
е) Аналіз організаційного аспекту уроку передбачає:

- вивчення заходів організації уроку;
- ступінь оснащення уроку наочними посібниками;
- ефективність застосування ТЗН на уроці;
- виконання санітарно-гігієнічного режиму;
- ведення вчителем документації;
- раціональне використання часу уроку;

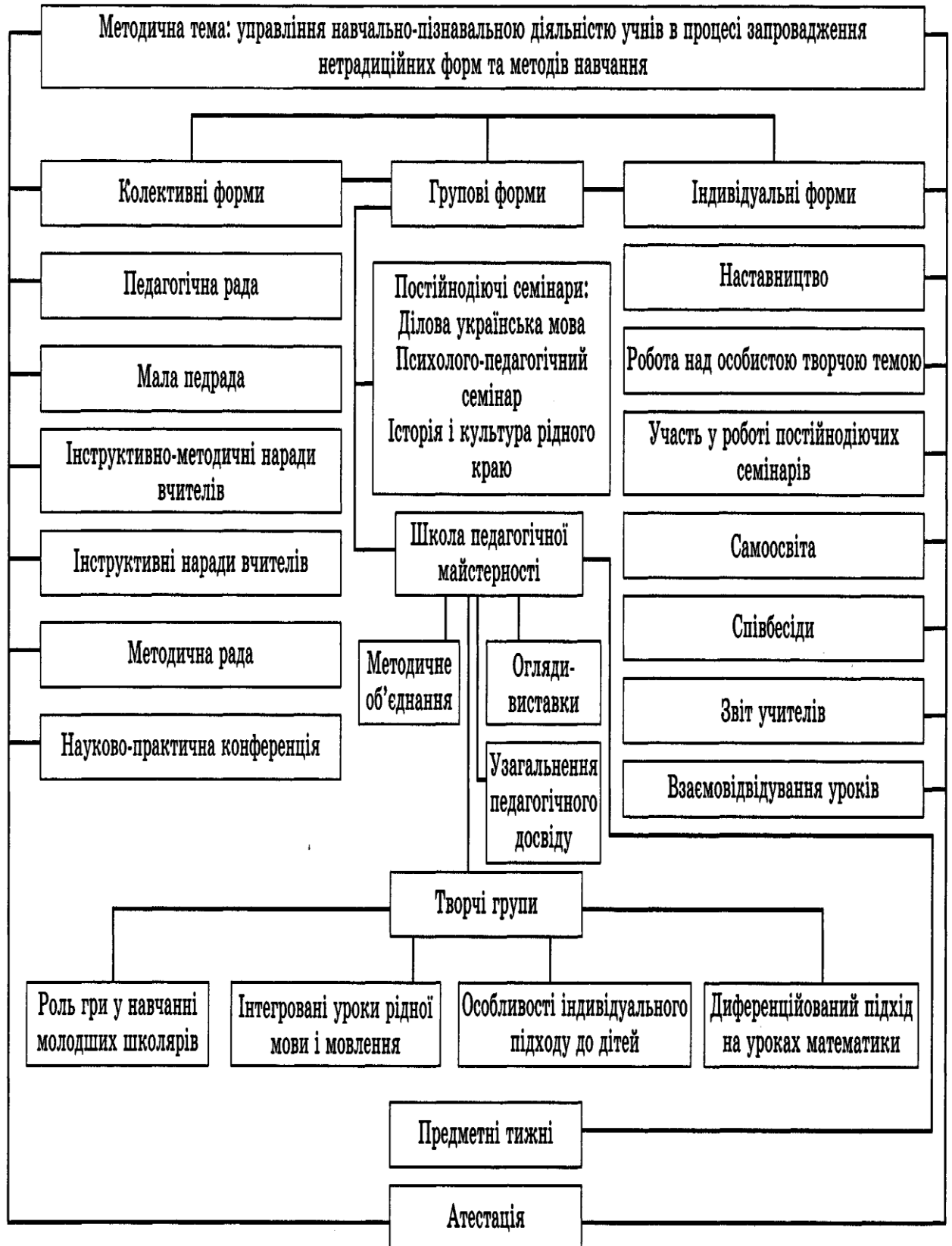
- використання правил охорони праці і техніки безпеки на уроці;
- ступінь організаційної підготовки учнів до уроку /наявність усього необхідного для даного уроку/;
- включення учнів у роботу на уроці;
- організаційна завершеність уроку, запис домашнього завдання /об'єм, ступінь труднощів, диференціація, інструктаж виконання/.

Додаток 5

Структура методичної роботи в ЗОШ №129 м. Харків

Структура методичної роботи в гімназії №47 м. Харків

ЛІТЕРАТУРА

Базова

1. Башкір О.І. Теоретичні основи технології «Діалог культур» / О.І. Башкір, Т.Г. Павлова // Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя: зб. наук. пр. / редкол. :Л.І. Білоусова та ін.. – Харків, 2014. – Вип. 12. – 152с.
2. Бондар В. І. Дидактика: Підручник / В. Бондар. – К. : Либідь, 2005. – 264 с.
3. Волкова Н.П. Педагогіка: Навч. посіб. Вид. 2-ге, перероб., доп. – К.: Академвидав, 2007. – 616 с.
4. Григораш В. В., Касьянова О. М., Мармаза О.І. Управління навчальним закладом . Харків Ранок 2003 ч.1 -147с.
5. Григораш В. В., Касьянова О. М., Мармаза О.І. Управління навчальним закладом . Харків Ранок 2003 ч. 2 -153с.
6. Державна програма «Вчитель» // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України.—К., 2002.—№ 10.
7. Закон України «Про освіту» // Освіта.— 1995.— 15 серпня.
8. Кузьмінський А.І. Педагогіка: [підручник] / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2007. – 447 с.
9. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: [навчальний посібник] / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 1997. – 338 с.
10. Лозова В.І. Теоретичні основи виховання і навчання / В.І. Лозова, Г.В. Троцько : навч. посібник / Харківський державний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – 2-ге вид., випр.. і доп. – Харків : «ОВС», 2002. – 400с.
11. Максимюк С.П. Педагогіка : Навчальний посібник / С. Максимюк. – К. : Кондор, 2005. – 667 с.
12. Мельничук С. Г. Педагогіка (Теорія виховання): [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / С. Г. Мельничук. – К.: Слово,

2012. – 285 с.

13. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 3-є видання, доповнене. / Н.Є. Мойсеюк. – К., 2001. – 608 с.

14. Науково-методичні матеріали до проведення семінарсько-практичних занять з курсу «Педагогіка» / За ред. В.І.Лозової. – Харків: ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 1998. – Ч. 2. Дидактика. – 50 с.

15. Національна доктрина розвитку освіти // Вип.: II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти.- К., 2001.

16. Омеляненко В.Л. Педагогіка: завдання і ситуації: Практикум / В.Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський, Л.П. Вовк; 2-ге вид., випр.. – К. : Знання-Прес, 2006. – 423с.

17. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. /О.М. Пехота та ін.– К. : А.С.К., 2001. – 256 с

18. Островерхова Н.М. Аналіз уроку : концепції,методики,технології / Н.М. Островерхова. - Київ : ІНК ОС, 2003.

19. Пальчевський С.С. Педагогіка : навч. посіб. / С.С. Пальчевський – К. : Каравела, 2007.- 576 с.

20. Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических вузов и педагогических колледжей / Под ред. П.И. Пидкасистого. – М., 2000. – 640с.

21. Педагогика. Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, А.И.Мищенко. – 3-е изд. – М.: Школа-Пресс, 2000. – 512 с.

22. Педагогіка: баз. підруч. для студ. вищ. навч. закладів III-IV рівнів акредитації / кол. авторів; за ред. І.Ф. Прокопенка; худож.-оформлювач В.М. Карасик. – Харків : Фоліо, 2015. – 572с.

23. Педагогіка: Навчальний посібник / В.М. Галузяк, М.І. Сметанський, В.І. Шахов. – Вінниця : РВВ ВАТ “Віноблдрукарня”, 2001. – 200 с.

24. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс: В 2 кн. Кн.1: Общие основы. Процесс обучения: Учебник для студентов пед. вузов \ И.П.Подласый. –

М.: ВЛАДОС, 1999. – 576с.

25. Самошкіна Н.В. Навчальні ігри з педагогіки / Н.В. Самошкіна : навчальний посібник до практичних занять. – Харків, 2011. – 188с.

26. Фіцула М.М. Педагогіка. Навчальний підручник для студентів вищих педагогічних закладів освіти \ М.М.Фіцула. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 544с.

27. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посібник. / В.В. Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 560с.

Допоміжна

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі / А. Алексюк. – К., 1988.

2. Бордовская Н.В. Педагогика / Н.В. Бордовская, А.А. Реан.. – С-Пб. : Питер, 2008. – 304 с.

3. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Педагогіка: теорія і історія : навч. посібник. – К., 1995.

4. Дидактика современной школы / [Под ред. В.А. Онищука]. – К., 1987. – С.34

5. Золотухіна С.Т., Лозова В.І., Пташний О.Д. Контроль навчально-пізнавальної діяльності студентів (історико-педагогічний аспект): Монографія. – Х. : Вид-во Вировець А.П. Видавнича група «Апостроф», 2012. – 228 с.

6. Зотов Ю.Б. Организация современного урока /Ю.Б. Зотов. – М., 1984. – С. 14-15.

7. Крутецкий В.А. Психология / В.А. Крутецкий. – М., 1980. – С.301

8. Куписевич Ч. Основы общей дидактики / Ч. Куписевич. – М., 1986. – С. 25-26.

9. Лернер И.Я. Процес обучения и его закономерности / И.Я. Лернер. – М., 1980. – С. 11.

10. Лихачев Б.Т. Педагогика : Курс лекций /Б.Т. Лихачев. – М., 1996. – С.20.

11. Максимюк С.П. Курс лекцій з педагогіки / С. Максимюк. – Рівне, 2002.

12. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія /За ред. І. А. Зязюна. - К. : «Віпол», 2000 – 636 с.
13. Оконь В. Введение в общую дидактику / В. Оконь. – М., 1990. – С.60.
14. Онищук В.А. Типы, структура и методика урока в школе / В.А. Онищук. – М., 1976. – С.8-9.
15. Педагогика / [Под ред. Г. Нойнера, Ю.К.Бабанского]. – М., 1984. – С. 109.
16. Педагогика / [Под ред. Ю.К.Бабанского]. – М., 1988. – С.328.
17. Педагогіка в запитаннях і відповідях: Навчальний посібник / Л. В. Кондрашова, О. А. Пермяков та ін. – К. : Знання, 2006. – 252 с.
18. Підласий І.П. Як підготувати ефективний урок / І. Підласий. – К., 1989.
19. Подласый И.П. Педагогика / И.П. Подласый. – М., 1996. – С.201.
20. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання / О. Пометун. – К., 2007. – 144 с.
21. Стефановская Т.А. Педагогика: наука и искусство / Т.А. Стефановская. – М., 1998. – С. 135.

Інформаційні ресурси

1. <http://www.mon.gov.ua/> – Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України;
2. <http://www.pu.ac.kharkov.ua/> – Сайт Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди;
3. <http://nbuv.gov.ua/> – Сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського;
4. <http://www.dnpb.gov.ua/> – Сайт Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського;
5. <http://korolenko.kharkov.com/> – Сайт Харківської державної наукової бібліотеки імені В.Г. Короленка;
6. <http://www.osvita.org.ua/> – Освітній портал – освіта в Україні, освіта за кордоном;
7. <http://ostriv.in.ua/> – Освітній шкільний інтернет-портал «Острів знань»;

8. <http://www.edu-post-diploma.kharkov.ua/> – Офіційний сайт Комунального вищого навчального закладу «Харківська академія неперервної освіти»;
9. <http://guonkh.gov.ua/> – Офіційний сайт Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації;
10. <http://www.gumer.info/> – Библиотека Гумер – гуманитарные
11. <http://profi.org.ua/reestr.shtml> Реєстр освітніх Інтернет-ресурсів України;
12. <http://www.oblosvita.kiev.ua/> – Головне управління освіти і науки Київської обласної державної адміністрації;
13. <http://kts-osvita.org.ua/> – Кіцманська державна районна адміністрація Відділ освіти м. Кіцмань Чернівецька область);
14. <http://flatik.ru/naukovo-metodichnij-centr-seredneoyi-osviti> – Науково-методичний центр середньої освіти;
15. <http://www.kharkivosvita.net.ua/> – Офіційний сайт управління освіти Харківської міської ради;
16. <http://naps.gov.ua/> – Академія педагогічних наук України;
17. <http://anvsu.org.ua/> – Академія наук вищої школи України;
18. <https://plus.google.com/104612319844154808995/posts> – Інститут педагогічних інформаційних технологій;
19. <http://www.man.gov.ua/> – Мала Академія наук;
20. <http://dl.kpi.kharkov.ua/techn/rle/> – Проблемна лабораторія дистанційного навчання;
21. <http://www.ndipit.com.ua> – Науково-дослідний інститут прикладних інформаційних технологій;
22. <http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/uk/> – Науково-практичний журнал „Наука і освіта”;
23. http://adbalatsynova.blogspot.ru/p/blog-page_16.html – Блог Балацінової Алли Дмитрівни;
24. <http://hnpueduua.wixsite.com/pedagogics> – Сайт кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ХНПУ ім. Г.С. Сковороди.